

84.5/203
с.81

Жыр
жауһары

Мағжан.
ЖҰМАБАЕВ

Жан сөзі

RARITY

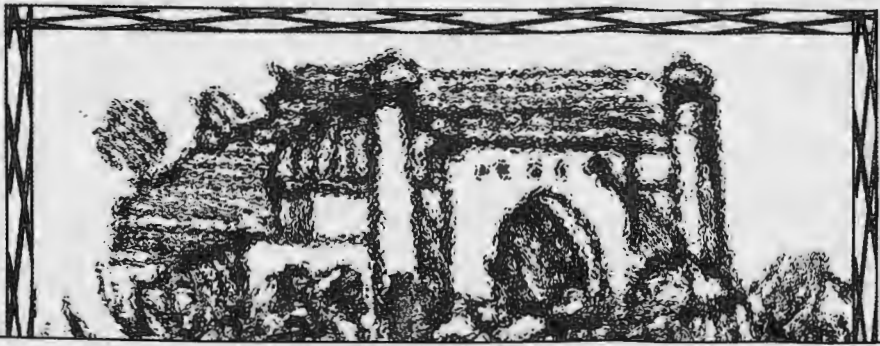
PUBLISHING
COMPANY Ltd

Мағжан Жұмабаев

Жан сөзі

Өлеңдер мен дастандар

**Алматы
«Раритет»
2005**

Жыр
жауһары

Мағжан
ЖҰМАБАЕВ

Жан сөзі

Өлеңдер мен дастандар

RARITY
R
PUBLISHING
COMPANY

ББК 84Қаз7-5
Ж80

**Қазақстан Республикасы Мәдениет, ақпарат және спорт
министрлігі бағдарламасы бойынша шығарылды**

Серия 2002 жылдан бастап шығарылып келеді

Зейнолла СЕРІКҚАЛИҰЛЫНЫҢ
«АЛТЫН ҚОР» кітапханасы

Көркем безендірмесі негізін салған Александр Тленшиев

Жұмабаев М.

Ж80 Жан сөзі: Өлеңдер мен дастандар. — Алматы: Раритет, 2005. — 256 бет. — «Алтын қор» кітапханасы.

ISBN 9965-663-78-5

Қазақ лирикасында «Абайдан соңғы әдебиетке жаңа түр кіргізіп, соңына шәкірт ерткен, мектеп (школ) ашқан күшті ақын Мағжан екенінде дау жоқ... Орыстың бейнешілдігін қазаққа аударды, өлеңді күйге айналдырды, дыбыстан сурет туғызды, сөзге жан бітірді...».

М.Жұмабаевтың ақындығы жөнінде бұдан сексен екі жылдай уақыт бұрын Жүсіпбек Аймауытов айтқан осы пікір-байлам қазір де өз ақиқатын жоғалтпағанына мына кітапты оқыған адамның көзі анық жетеді. Әсіресе, махаббат лирикасы мен ғажайып дастандары әлем поэзиясының інжу-маржаны қатарынан орын алуға әбден-ақ лайық.

45781

Ж 4702250202—06
413(05)—05

ББК 84Қаз7-5

012

ISBN 9965-663-78-5

© «Раритет» БК, 2005
© Безендірген Б. Серікбай, 2005

Сөздер
өбд
ИМ С

МАҒЖАННЫҢ АҚЫНДЫҒЫ ХАҚЫНДА

* * *

Мағжан — алдымен сыршыл ақын. Мағжан сөзіндей «тілге жұмсақ, жүрекке жылы тиетін» үлбіреген нәзік әуез қазақтың бұрынғы ақындарында болған емес. Ол жүректің қобызын шерте біледі, оның жүрегінен жас пен қаны аралас шыққан тәтті сөздері өзгенің жүрегіне тәтті у себеді. Мағжан не жазса да сырлы, көркем, сәнді жазады. Оқушының жүрегіне әсер ете алмайтын құрғақ өлеңді, жабайы жырды Мағжаннан таба алмайсыз. Ол табиғатты суреттей ме, әйелді жаза ма, тарихи адамдарды ала ма, ертегі айта ма, ұран сала ма — бәрінде де ақынның ойлағаны, сезгені, жүрегінің қайғыруы, жанының күйзелуі, көңілінің кірбеңі көрініп тұрады.

Ауыз толатын айбынды асқақ сөз Мағжаннан шығады. Оның сөздері жүректі қытықтап, жыбырлатып қана қоймайды, түбінен суырып, мейіріңді қандырады.

Суретті, кестелі, көркем сөз Мағжаннан табылады, Мағжан ақынды ақындық жағынан сөзсіз суретші деп айтуға болады. Мағжанды Пушкинге теңеуге ауыз барады.

...ақындық жүзінде Абайдан соңғы әдебиетке жаңа түр кіргізіп, соғына шәкірт ерткен, мектеп (школ) ашқан күшті ақын Мағжан екенінде дау жоқ. Абайдан соң өлең өлшеулерін түрлендірген тағы да Мағжан.

Қазақ әдебиетіне Мағжанның кіргізген жаңалығы аз емес: орыстың символизмін (бейнешілдігін) қазаққа аударды, өлеңді күйге (музыкаға) айналдырды, дыбыстан сурет туғызды, сөзге жан бітірді, жаңа өлшеулер шығарды. Романтизмді күшейтті, тілді ұстартты.

Егер де Мағжанның өлеңін әдебиет тарихының көзімен қарасақ, Мағжан өлеңі қазақ әдебиетіне жаңалық тудырады. Қазақ әдебиетінде жаңа басталып келе жатқан сезімшілдік, романтизм, сыршылдық дәуірінде Мағжанның «Ертегі», «Қорқыт», «Батыр Баян» сықылды поэмалары әдебиетке зор күш беріп, іргелі орын алады.

Мағжанның қай өлеңі болса да қазақ әдебиетінің тарихынан қалайда сыбағалы орын алуы талассыз хақиқат.

Жүсіпбек АЙМАУЫТОВ

* * *

Қазақ жазушыларынан, әрине, Абайды сүйемін. Менің бала күнімнен ішкен асым, алған нәрімнің барлығы да Абайда...

Бұдан соң Мағжанды сүйемін. Европалығын, жарқырағын, әшекейін сүйемін. Қазақ ақындарының қара қордалы ауылында туып, Европадағы мәдениет пен сұлулық сарайына барып, жайлауы жарасқан арқа қызын көріп-сезгендей боламын. Мағжан — культура-сы зор ақын. Сыртқы кестенің келісімділігі мен күйшілдігіне қарағанда, бұл бір заманның шегінен асқандай. Сезімі жетілмеген қазақ қауымынан ертерек шыққандай, бірақ түбінде әдебиет таратушылары газетпен қосақталып, күндегі өмірінің тереңінен терген ақын болмайды, заманынан басы озық, ілгерілеп кеткен ақын болады. Әдебиет — әдебиет үшін деген таңба айқын болмай, нәрлі әдебиет болуға жол жоқ. Сондықтан бүгінгі күннің бар жазушыларының ішінен келешекке бой ұрып, артқы күнге анық қалуға жарайтын сөз — Мағжанның сөзі. Одан басқамыздікі күмәнді, өте сенімсіз деп білемін.

Мұхтар ӘУЕЗОВ

* * *

...Мағжан Жұмабаевтың қазақ әдебиеті тарихында оқшау тұратын ақындығы хақында ой тебеткенде байқайтынымыз: ол бұрынғы әдеби сарыжұрт дәстүрлерді сағалай беруден сақтанды. Өзі басып өткен ізді де қайтып шиырламауға тырысты... саясат айқайына айқай қосып, ел ішін таптық қанжоса қырғынға шақырып, тамағы қарлыққанша өзеуреп ұрандайтын үгіт дейтін өлеңге сырт берді.

Есесіне, әлем әдебиеті жаңалықтарына көз тікті. Әсіресе, өзіне тосын жаңалық көрінген символизм ағымына бой ұрды.

Шерияздан ЕЛЕУКЕНОВ

ТУҒАН ЖЕРІМ — САСЫҚКӨЛ

Алыстан мұнарланып шалқыған көл,
Бетінде күннің нұры балқыған көл.
Жарысып саф күмістей ақ көбігің,
Мап-майда мөлдірінде қалқыған көл.

Жаныңда жас балалар ойнаған көл,
Жан-жануар суыңды ішіп, тоймаған көл.
Көз салып жалтырыңа, мұңға батып,
Фашықтар жарын іздеп, ойлаған көл.

Шешініп қыз-келіншек су алған көл,
Өр жанды мөлдіріңнен суарған көл.
Масайрап, суға тойып төрт түлік мал
Дөңіңе ойнақ салып, қуанған көл.

Сыртыңда ақбоз үйлер жарасқан көл,
Байларың кедейлерге қарасқан көл.
Ағайын тату-тәтті — қоныс бірге,
Саулықты сағат сайын сұрасқан көл.

Түрлі құс әуез қосып, шулаған көл,
Шуақта балықтарың тулаған көл.
Сапырып сары қымыз ертеңді-кеш,
Басыңда кеңес құрып, дулаған көл.

Сасық деп еркелетіп ат қойған көл,
От-суға иең түгіл, жат тойған көл.
Назданып, жүйрік мініп, тарлан шүйіп,
Көкселдір тұс-тұс жақтан ат қойған көл.

Кір жуып, кіндік кесіп, сенде өскен көл,
Құрбымен ойнап-күліп, кел дескен көл.
Жарысып, тайға мініп, батпаққа аунап,
Күресіп күн батқанда белдескен көл.

Айдын көл, ата қоныс, құт болған көл,
Сусын боп сұрағанға, от болған көл.
Кеше бірлік, ынтымақ түгел шақта
Бейне бір сенің басың сүт болған көл.

Білмеймін не боларың, қайран көлім,
Жарайды тең болмаса күн мен түнің.
Итиіп қарашекпен келіп қонса,
Басыңнан құсың ұшып кетер сенің.

БІР КҮНІ

Бір күні, ерте оянып, жаттым ойлап,
Көп шыбын өрмелеген уық бойлап,
Ұшқан боп жақындасып бір-біріне,
Тайдырып, орнын қозғап, түртіп ойнап.

Қарадым, қалың тұман ойға түстім,
Уыққа қарауымды дереу кестім.
Шыбындай бір-бірімен талас қылған
Адамзат баласына енді көштім:

«Япыр-ай, осындай-ау адам-дағы,
Бірі күшті, біреуі жаман-дағы.
Күштісі әлімжеттік қылғаннан соң,
Дүние де жақсылықтан аман-дағы.

Күшсіздер, сорлыларға атар таң жоқ.
Көрінген бақ-дәулеттен ұшқан шаң жоқ.
Жиғаны, бар тапқаны — басқанікі,
Керек десе, тәнінде жалғыз қан жоқ!» —

Деп ойлап, қалың ойда жатыр едім,
Көп ойлап, ой дәмінен татып едім.

Естілді үй сыртынан апам даусы:
«Ноқта апар, неғып тұрмай, жатып едің?».

Төсектен мең-зең болып әрең тұрдым,
Ноқта алып, желі жаққа қарай жүрдім.
«Күшсіздер, сорлыларға атар таң жоқ!» —
Деп ойлап, баяғы ойға қайта кірдім.

Қыздырып Күн, ойлауға ерік бермеді,
Мал шулап, ойлауымды еп көрмеді.
«Күшсіздер де тырыссын, қатар болсын! —
«Таста енді жоқ ойды», — деп қол сермеді!

ҚАРАҒЫМ

Қарағым, оқу оқы, босқа жүрме!
Ойынға, құр қаларсың, көңіл бөлме.
Оқымай, ойын қуған балаларға
Жолама, шақырса да қасына ерме!
Кідірме, аялдама, алға ұмтыл,
Алам деп көктен жұлдыз, қолың серме.
«Қарманған қарап қалмас» деген рас,
Тоқтамай істер болсаң батып терге.
Жасынан оқу оқып, өнер қуған
Жан жетпес көңілі жүйрік кемеңгерге...
Білімсіз, құр қалтақтап жүргенменен
Ерте өлген, көмілулі қара жерге.

Жастық, байлық, қол қусырып бос жүру
Жас өспірім үмітті ерте бұзады.
Тер ағызып, өліп-талып табылған
Ата дәулет быт-шыт болып тозады.

ОРАЛ ТАУЫ

Таласқан аспанменен көкпеңбек тас,
Қарасаң төбесіне, айналар бас.
Жасаған мейірімі кең қадір Тәңірі,
Шығарған сол тауынан алтын, алмас.
Жіп-жиі, шытырманды түрлі ағаш,
Тұрғаны мұнарланып өсіп жалғас.
Қарағай, шырша-батыр бір қалыпта:
Шілде, жаз, қысын, күзін есіне алмас!
Ішінде аю, қасқыр, түрлі аң толған,
Адамзат батып жалғыз аяқ салмас.

Бір күнде сенің иең түрік еді,
Орын ғып көшіп-қонып жүріп еді.
Қорықпайтын таудан, тастан батыр түрік
Қойныңа жайыменен кіріп еді...
Ер түрік ен далаңа көрік еді,
Отырса, көшсе, қонса — ерік еді.
Тұрғанда бақыт құсы бастарында,
Іргесі, жел-күн тимей, берік еді.

Тұрақсыз бұл жалғанда опа бар ма,
Сақтан, алдар, бой салып жақын барма!
Бүгінгі күн жан досың болып жүріп,
Құлатып кетер ертең сені жарға.

Қарашы төңірекке мойның бұрып,
Алтай, Орал бойында тұрған түрік
Аты да, заты да жоқ, дыбысы жоқ,
Жоғалған әлдеқайда іріп-шіріп...

Осындай атамекен жерлеріне,
Қасиетті атаның көрлеріне
Аузы түкті шет елдер ие болып,
Көрсетіп түр қысымды ерлеріне.

Анамыз бізді өсірген, қайран Орал,
Мойның бұр тұңғышыңа, бермен орал!
Қосылып батыр түрік балалары,
Тапталпа жолын кесіп, тізгінге орал.

ЕСІМДЕ... ТЕК ТАҢ АТСЫН!

Ол күнді ұмытқам жоқ, әлі есімде,
Таянып келгенінде күн бесінге,
Keң дала ұсап тұрды қол тимеген
Керілген кербез сұлу ақ төсіне.

Құйылып тұрды көктен жұмақ нұры,
Құбылып хор даусындай құстар жыры,
Таласып аспан-көкке алтын тауы,
Арқаның суы — күміс, жібек — қыры.

Сайланып сол мезгілде шықтық жонға,
Қыранша көз жүгіртіп оң мен солға,
Ақ найза алты құлаш белге байлап,
Айнымас алдаспанды алып қолға.

Қанатты, қажымайтын тұлпар міндік,
Жібекпен жетпіс қабат белді будық.
Құрсанып қылыш өтпес мұздай темір,
Қиядан қыран құсша жауға ұмтылдық.

Аспаннан сорғаласа суға сұңқар,
Сұңгімей үйрек сорлы нағып тұрар!
Ақырған арыстанның айбатына
Шыдар ма қоян жүрек қорқақ құлдар?!

Жау қашты құр қарадан быт-шыт болып,
Қайратқа дене, отқа жүрек толып,
Ауыздан «а» дегенде жалын шығып,
Арқада жаттық сайран, сауық құрып.

Бақ шіркін бір күн қонып бауырына еніп,
Кетпек қой ертеңіне-ақ алдап, күліп.
Алтын Күн аспандағы қайдан білсін
Қаптарын қапылыста қара бұлт!

Жолбарыс жүргенінде маң-маң басып,
Жүрегі, қайратына көңілі тасып,
Ойлай ма, қу қаңбақты таса қылып,
Жатқанын жасырынып мерген пасық?!

Еліктің еркетайы, ардақтысы,
Алтайдың ақиығы — алғыр құсы,
Алаштың¹ Арқада еркін ойнақтаған,
Жол тосқан жауыз жауда болды ма ісі?

Мас болып күш пен қайрат, қалың буға,
Алданып ойын-күлкі, сауық-шуға,
Сергімей жата беріп, сезбей қаппыз,
Жақындап барып қапты Күн батуға.

Күн алтын жан-жағына сәуле шашты,
Жарық пен қараңғылық араласты.
Сәулесі қызыл алтын — сәлемі еді,
«Көргенше қош, алаш!» — деп амандасты.

Ай туып, Күн орнына көкте қалқып,
Гүлдерден мас қыларлық иіс аңқып,
Төңірек тыныш ұйқыға батқан шақта
Кетіппіз біраз ғана біз де қалғып.

Сужүрек мана қашқан жасырынып,
Жақындап келген бопты аңдып тұрып —
Қорқақ құл ұрлықты да ерлік санап,
Қуанып алласына басын ұрып.

Мезгілше, мейлі келсін, тісі батсын,
Сұр жылан, өзі оятар, қатты шақсын.
Жаңадан жолбарыстай ұмтылармыз,
Көрелік төңіректі, тек таң атсын!

¹ *Алаш* — қазақ деген мағынада.

ГҮЛСІМГЕ

Жұмақтағы жібек желден,
Мәңгі жайнап тұрған гүлден
 Жаратылған әйел сұлу!
Тұрмыс деген бір тұзаққа,
Азға емес, тым ұзаққа
 Кез болыпты — ішіпті у.
Әйел атын Гүлсім дейді,
Тұрмыс атын тылсым дейді.

Жұмақтағы көусар судан,
Бетіндегі алтын будан,
 Періштелердің жырынан,
Жұмақ суы сылдырынан,
Жапырағының сыбдырынан,
 Тәңірінің дәл өз нұрынан
Жаратылған періште еді,
Мекені оның ғарышта еді.

Алмас қанат періште еді,
Мекені оның ғарышта еді,
 Жерді көрді қанға батқан.
Жүрегіне қанжар кіріп,
Жапан түзде аңдай ұлып,
 Елді көрді зарлап жатқан.
Елді көрді — жерге түсті,
Жерге түсті — көрге түсті.

Елді көрді — жерге түсті,
Қақты қанат, кезді, ұшты,
 Кім зарласа, соны сүйді.
Күлгенменен бірге күліп,
Өлгенменен бірге өліп,
 Күйгенменен бірге күйді.
Жабыққанға жәрдем етті,
Қара да, ақ та теңіз өтті.

Алдап, меруерт көбік шашар,
«Кел, — деп, — бері!», қойнын ашар

Тұрмыс — теңіз бір тұңғыық.
Теңізге кім басар қадам,
Басса, басар оған адам
Жанын сатып, жанын қиып!
Тұрмыс — теңіз сылқ-сылқ күлді,
Сұлу суға кірді де өлді.

Өлді сұлу — өтті жылдар,
Өлді сұлу — бітті жырлар,
Жалғыз ерте кешкі таңмен,
Қанды жерге көзін салып,
Көкті ойлап күйіп-жанып,
Қоңырлатқан мұңды әнмен
Ұшады екен қанат қағып,
Көзінен ыстық жасы тамып.

Жан толқытар жыр іздеген,
Әдемілік нұр іздеген,
Қиял құлы — мен бір ақын.
Тұрмыста тар, тайғақ жолға,
Түсіп келе жатып орға,
Күні кеше кешке жақын
Батқан күннің таңын көрдім,
Сол сұлудың жанын көрдім.

Күні кеше жанның жырын,
Жүзіндегі жұмақ нұрын
Естіп, көріп, елжіредім.
Жан-жүрегім, қолым беріп,
Қан аралас жасым төгіп:
«Жолым баста, келші!» — дедім.
Қайырылып та қарамады,
Жас жүрегім жаралады...

«Мен бір жанмын өлген, — деді, —
Періштелер көмген!» — деді,
Бір қарады, кете барды.
Жүзіндегі жұмақ нұры,
Аузындағы мұңды жыры

Жүрегіме сіңіп қалды.
Жүрегімнен кетпес бұл жыр,
Құбылса да мыңға өмір.

Періштелер лебізінен,
Шын махаббат теңізінен
Жаратылған әйел сұлу!
Тұрмыс деген бір тұзаққа,
Азға емес, тым ұзаққа
Кез болыпты — ішіпті у!
Әйел атын Гүлсім дейді,
Тұрмыс атын тылсым дейді...

ОТ

Күннен туған баламын,
Жарқыраймын, жанамын,
Күнге ғана бағынам.
Өзім — күнмін, өзім — от,
Сөзім, қысық көзім де — от,
Өзіме өзім табынам.
Жерде жалғыз Тәңірі — от,
Оттан басқа Тәңірі жоқ.

Жалынмен жұмсақ сүйеді,
Сүйген нәрсе күйеді,
Жымыып өзі жорғалар.
Ұшырағанды шоқ қылар,
Шоқ қылар да, жоқ қылар,
Мұның аты От болар.
Мен де отпын — мен жанам,
От — сен, Тәңірім, табынам.

Әдемі отпен аспаның,
Бәрі жасық басқаның,
Жалын жұтам — тез тоям.
Әулием, ием, құтыма,
Теңсіз Тәңірім — отыма
Әлсін-әлсін май құям.

Май құямын — өрлейді,
Құлашын көкке сермейді.

Кейде жылан арбайтын,
Кейде аждаһа жалмайтын,
Сескенбес, сірә, кім сенен!
Шынында, менің өзім де — от,
Қысылған қара көзім де — от,
Мен — оттанмын, от — менен.
Жалынмын мен, жанамын,
Оттан туған баламын.

Қараңғылық бұққанда,
Қызарып күн шыққанда,
Күн отынан туғанмын;
Жүрегімді, жанымды,
Иманымды, арымды
Жалынменен жуғанмын.
Жүрегім де, жаным да — от,
Иманым да, арым да — от.

Жарқырап от боп туғаннан,
Белімді бекем буғаннан,
Қараңғылық — дұшпаным.
Сол жауызды жоюға,
Соқыр көзін оюға
Талай заулап ұшқанмын.
Әлпіге¹ барғам Алтайдан,
Балқанға барғам Қытайдан...

Заулап, өрлеп аспанға,
Әлпіден әрі асқан да
Отты Атилла, Баламер
Мен едім. Тағы барғанда
Ойран салып Балқанға
Жолбарыс Жошы, Сүбітай ер
Шалғай-шалғай жер шалып,
Басылдым біраз от алып...

¹ *Альпі* — асқар таудың аты (М. Жұмабаевтың ескертпесі).

Кеше маған тіл келді,
Күнбатыстан жел келді,
 Қараңғылық қаптады.
Ұяттан әсер қалмады,
Идеялды — Алланы
 Қарын деген таптады.
Күнім, заулап жана гөр,
Күнбатысқа бара гөр.

Енді заулап жанайын,
Күнбатысқа барайын,
 Бір шетінен тиейін.
Қараңғы тас қаласын,
Жалмауыз жауыз баласын
 Жалынмен жалап, сүйейін:
Не қалар екен қаладан,
Жалмауыз жауыз баладан?!

Күннен туған баламын,
Жарқыраймын, жанамын,
 Күнге ғана бағынам.
Өзім — күнмін, өзім — от,
Сөзім, қысық көзім де — от,
 Өзіме өзім табынам.
Жерде жалғыз Тәңірі — от,
Оттан басқа Тәңірі жоқ.

ПАЙҒАМБАР

Устремляя наши очи
На бледнеющий Восток,
Дети скорби, дети ночи,
Ждем, не придет ли наш Пророк.

Д. С. Мережковский.

Күнбатысты қараңғылық қаптаған,
Күні батып, жаңа таңы атпаған.
Түнеріп жүр түннен туған перілер,
Тәңірісін табанына таптаған.

Күнбатысты қараңғылық қаптаған,
Көгінде жоқ жалғыз жұлдыз батпаған.
Түн баласы Тәңірісін өлтіріп,
Табынатын басқа Тәңірі таппаған.

Күнбатысты қараңғылық қаптаған,
Жалғыз жан жоқ қараңғыда лақпаған.
Білген емес — иман деген не нәрсе,
«Қарын» деген сөзді ғана жаттаған.

Түн баласы... Түн жолына түскен ол,
Сақаусың деп Мұса тілін кескен ол,
Тәңірінің сүйікті ұлы Айсаның
Тітіркенбей ұрттап қанын ішкен ол...

Түн баласы түнерген түн жамылған,
Аллаға емес, әзәзілге табынған.
Інжілді өртеп, табанға сап құранды,
Әділдікті күткен ессіз қарыннан.

Түн баласы өмірінде араз таңменен,
Қабыл ұлы ауызданған қанменен.
Табынатын құр денеге жануар,
Болған емес жұмысы оның жанменен.

Төгілмей ме кемерінен асқан су,
Өлтірмей ме жайылған соң күшті у.

Түн баласы түнеріп түр өлгелі,
Көзінді сал — күнбатыста қанды шу.

Көзге түртсе көрінбейтін қара түн,
Күңірене ме, күле ме әлде әлдекім?
Жылайды да, шулайды да ұлиды,
Бұл кім? Бұл ма — түн баласы түссіз жын.

Қап-қара түн. Түн баласы күңіренед,
Күңіренумен бір-біріне үн беред.
Сөгінеді, сүрінеді, жығылад,
Қара түнде көр көзімен не көред?!

Қап-қара түн. Толқындары қара қан,
Қара түнде өңшең соқыр шұбырған.
Сол шұбырған сансыз соқыр алдында
Ентелеген кәдімгі Иван есалаң.

Қап-қара түн. Шегір көзді жындар жүр,
Қап-қара түн. Қайғы мен қан ойнап түр.
Қайғы менен қара қанға түншығып,
Түн баласы ауыр ойлар ойлап түр.

Қап-қара түн. Уақыт ауыр өтеді,
Ой артынан ойлар келіп кетеді.
Түн баласы көр көзінен жас төгіп,
Күншығыстан бір пайғамбар күтеді...

Ерте күнде жоқ бар еді түн туған,
Қап-қараңғы түн ішінде Күн туған.
Отты Күннің сәулесінен от алтын
Отты көзді, отты жанды Гун туған.

Ерте күнде отты Күннен Гун¹ туған,
Отты Гуннен от боп ойнап мен туғам.
Жүзімді де қысық қара көзімді
Туа сала жалынменен мен жуғам.

¹ Гун — түріктің арғы атасы (М. Жұмабаев ескертпесі).

Қайғыланба, соқыр сорлы, шекпе зар,
Мен — Күн ұлы, көзімде Күн нұры бар.
Мен келемін, мен келемін, мен келем —
Күннен туған, Гуннен туған пайғамбар.

Соқыр сорлы, көрмей ме әлде көзің көр?
Күншығыстан таң келеді, енді көр.
Таң келеді, мен келемін — пайғамбар,
Күт мені сен, «лахауланды» оқи бер.

Күншығыстан таң келеді — мен келем,
Көк күніренед: мен де көктей күңіренем.
Жердің жүзін қараңғылық қаптаған,
Жер жүзіне нұр беремін, Күн берем!

Қап-қара түн. Қайғылы ауыр жер жыры,
Қап-қара түн. Күңіренеді түн ұлы.
Күншығыста ақ алтын бір сызық бар:
Мен келемін, мен пайғамбар — Күн ұлы.

КҮНШЫҒЫС

Қысық көзді Күншығыс,
Бұл тұруың қай тұрыс?
Серпіл енді, алыбым!
Күңіrentіп жерді ыңыраншы,
Күнбатысқа көз салшы,
Көрдің бе қанның жалынын?

Күнбатысты шаң басқан,
Шаң емес, қара қан басқан,
Тарсыл-күрсіл, қанды атыс.
Көп білем деп — бөлуге,
Көп күлем деп — өлуге
Жақын қалды Күнбатыс.

Дария еді ол өкірген,
Шапшып көкке лепірген,
Жемірілді кемері.

Өлгелі жатқан құрт ауру,
Жан-жаққа сүзіп көз салу —
Қолынан енді келері.

Ібіліске ерген есерлер,
Өзімшіл кеуде кеселдер
Тұншықсын, қанға боялсын.
Оның өлген үнімен,
Қанды батқан күнімен
Күншығысым оянсын!

Қысық көзді Күншығыс,
Болсын соңғы бұл жүріс,
Күнбатысқа жүрелік.
Желкілдеген туменен,
Жер күңіrentкен шуменен
Қаласына кірелік.

Күл қылайық қаласын,
Құл қылайық баласын.
Жоқ, жоқ! Ашу басалық!
Гүл қылайық қаласын,
Ұл қылайық баласын,
Мейірім есігін ашалық.

Мұндарларды адасқан,
Айрылып естен шатасқан
Күншығыстың жолына
Салайық, шетсің демейік,
Аямайық, көмейік
Күншығыстың нұрына...
Терең теңіз тебіренді,
Күншығысым күңіренді,
Қырағы көзім көреді:
Желкілдеген туменен,
Жер күңіrentкен шуменен
Қара бұлт қаптап келеді.
Әй, сен, кесел Күнбатыс!
Бұл жатуың қай жатыс,

Жоғал жылдам жолымнан!
Болмаса, қорықсаң өлімнен,
Үмітің болса өмірден,
Ұста менің қолымнан!

АЛЫСТАҒЫ БАУЫРЫМА

Алыста ауыр азап шеккен бауырым,
Қуарған бәйшешектей кепкен бауырым.
Қамаған қалың жаудың ортасында
Көл қылып көздің жасын төккен бауырым.

Алдыңды ауыр қайғы жапқан бауырым,
Өміріңше жапа шеккен жаттан бауырым.
Түксиген, жүрегі тас жауыз жандар
Тірідей терің тонап жатқан бауырым.

Япырмай, емес пе еді алтын Алтай
Анамыз бізді тапқан, асау тайдай
Бауырында жүрмеп пе едік салып ойнақ,
Жүзіміз емес пе еді жарқын Айдай?!

Алалы алтын сақа атыспап па ек,
Тебісіп бір төсекте жатыспап па ек?
Алтайдай анамыздың ақ сүтінен
Бірге еміп, бірге дәмін татыспап па ек?

Тұрмап па ед біздің үшін мөлдір бұлақ
Сылдырап сылқ-сылқ күліп таудан құлап?
Даяр боп ұшқан құстай соққан құйын,
Тілесек бір-бір тұлпар бейне пырақ!

Алтайдың алтын күні еркелетіп,
Келгенде жолбарыс боп жаңа ер жетіп,
Ақ теңіз, Қара теңіз ар жағына,
Бауырым, мені тастап, қалдың кетіп!

Мен қалдым — жас балапан қанат қақпай,
Ұшам деп ұмтылсам да дамыл таппай.

Жөн сілтер, жол көрсетер жан болмады,
Жауыз жау қойсын ба енді мені атпай?!

Қорғасын жас жүрекке оғы батты,
Күнәсіз таза қаным судай ақты.
Қансырап, әлім құрып, естен тандым,
Қараңғы абақтыға берік жапты...

Көрмеймін кеше жүрген қыр-сайды да,
Күндіз — Күн, түнде — күміс нұрлы Айды да,
Ардақтап, шым жібектей арайға орап
Өсірген алтын анам Алтайды да.

Япырмай, айрылдық па қалың топтан,
Шабылып қайтпайтұғын жауған оқтан
Түріктің жолбарыстай жүрегінен,
Шынымен қорқақ құл боп жаудан бұққан?!

Шарқ ұрып ерікке ұмтылған түрік жаны
Шынымен ауырды ма, бітіп халы?!
От сөніп жүректегі, құрыды ма
Қайнаған тамырдағы ата қаны?!

Бауырым! Сен о жақта, мен бұ жақта,
Қайғыдан қан жұтамыз. Біздің атқа
Лайық па құл боп тұру? Жүр, кетелік
Алтайға, ата мирас алтын таққа.

ТЕЗ БАРАМ

Қыранымын сары сайран даланың,
Қос қанатым — алтын Алтай, Оралым.
Еркін дала ардақтысы, еркесі —
Бетім қайтпай өскен батыр баламын.

Асқан алып — ата затым сұрасаң,
Асқан дана — ана затым сұрасаң.
Шашып жалын жас жолбарыс ұмтылса,
Қорқақ құлдар, қалай қарсы тұрасың?!

Тұлпар мініп, туды қолға алайын,
Суырып қылыш, қан майданға барайын.
Жердің жүзі кім екенім танысын,
Жас бөрідей біраз ойын салайын.

Тірілтейін алып атам аруағын,
Тазартайын Сарыарқамның топырағын.
Жан-жағына тегіс билік жүргізіп,
Кемеліне келсін кейінгі ұрпағым.

Дұғада бол, алтын Алтай — қарт анам,
Алып ата, қуды жолың ер балаң.
Ақ шашынды, көкірегіңді иіскеуге,
Тәңірі жазса, сәулетпенен тез барам.

ҚАЗАҚ ТІЛІ

Күш кеміді, айбынды ту құлады,
Кеше батыр — бүгін қорқақ, бұғады.
Ерікке ұмтылған ұшқыр жаны кісенде,
Қан суынған, жүрек солғын соғады.

Қыран құстың қос қанаты қырқылды,
Күндей күшті күркіреген ел тынды.
Асқар Алтай — алтын ана есте жоқ,
Батыр, хандар — асқан жандар ұмытылды!

Ерлік, елдік, бірлік, қайрат, бақ, ардың —
Жауыз тағдыр жойды бәрін не бардың...
Алтын Күннен бағасыз бір белгі боп,
Нұрлы жұлдыз — бабам тілі, сен қалдың!

Жарық көрмей жатсаң да ұзақ, кен-тілім,
Таза, терең, өткір, күшті, кең тілім,
Таралған түрік балаларын бауырыңа
Ақ қолыңмен тарта аларсың сен, тілім!

ЖЕР ЖҮЗІНЕ...

Жер жүзіне ер атағым жайылған,
Жан емеспін оттан, судан тайынған.
Қайраты мол қандыбалақ қыранмын,
Күн болған жоқ жаудан жүрек шайылған.

Еркін ырғып шыққам асқар Алтайға,
Қырда тұрып садақ тартқам Қытайға.
Талай тайғақ, тар кешуде таймаған
Батыр жүрек, қайрат енді алдай ма?!

Талмай, қайтпай, қамал бұзған кемеңгер,
Арыстанға қарсы ұмтылған мендей ер.
Бір барқылдақ жалпылдаған төбеттен
Қорқар болсам, жұтсын мені қара жер!

МЕН ЖАСТАРҒА СЕНЕМІН

Арыстандай айбатты,
Жолбарыстай қайратты,
Қырандай күшті қанатты —
Мен жастарға сенемін!

Көздерінде от ойнар,
Сөздерінде жалын бар.
Жаннан қымбат оларға ар,
Мен жастарға сенемін!

Жас қырандар — балапан,
Жайып қанат, ұмтылған.
Көздегені көк аспан,
Мен жастарға сенемін!

Жұмсақ мінез жібектер,
Сүттей таза жүректер,
Қасиетті тілектер —
Мен жастарға сенемін!

Тау суындай гүрілдер,
Айбынды алаш елім дер,

Алтын Арқа жерім дер,
Мен жастарға сенемін!

Қажу бар ма тұлпарға,
Талу бар ма сұңқарға?!
Иман күшті оларда,
Мен жастарға сенемін!..

Алаш — айбынды ұраны,
Қасиетті құраны.
Алаштың олар құрбаны,
Мен жастарға сенемін!

Мен сенемін жастарға:
Алаш атын аспанға
Шығарар олар бір таңда,
Мен жастарға сенемін!

...ға

Мейірімсіз тағдыр құрған торға түсіп,
Жапанда жатыр едік біз оққа ұшып,
Кеудеден таза ыстық қан сорғалап,
Қайрымсыз қара салқын жерді құшып;
Айрылып алтын ерік, ар-намыстан,
Қайрылмай қанат қағып бақ құсы ұшып,
Тас жүрек, көңілі қара жауыз жаудың
Қолынан құлдық, қорлық уын ішіп;
Жан таппай төңіректен жәрдем қылар,
Өмірден енді алдағы үміт кесіп, —
Қайратты ер, сын-бәйгеге тігіп басың,
Сол кезде ауыр жолға қадам бастың —
Құтқарып келімсектен, тірілтпекке
Көз жетпес кең, бай Сібір сар даласын.

Ұмтылған ізгі жолда тілегіңе,
Түссе де темір шынжыр білегіңе,
Қасіретті, қара күнде жанды сүйген
Қонған жоқ кіршік таза жүрегіңе.

Сол жолда қайғы жұтқан бізді көрдің,
Бауырдай бірге туған қолың бердің —
Есіркеп, жаның ашып, жақын тартып,
Жазуға сыртқы, ішкі қалың шерден.

Баладай еркелеткен қолыңа алдың,
Жұбаттың, еске салып өткенді алтын.
Тіледің таза жүрек, ақ көңілмен
Болсын деп баяғыдай жүзің жарқын.

Ардақты ер! Ұмытылмас еткен ісің,
Күні ертең айбынды алаш жинап есін,
Көксеген көп заманнан тілегінді
Жарыққа шығаруға жұмсар күшін.

ӨТКЕН КҮН

Еділ, Жайық, Сырдария —
Белгілі жұртқа ескі су,
Тәтті, дәмді, тармақты
Ұзын Ертіс, Жетісу.
Осы бес су арасы
Сарыарқа деген жер еді,
Туып-өскен баласын
Айбынды ер Алаш дер еді.
Еркін шауып ойнақтап,
Тілеген отын жер еді.
Қонысы — жібек ну тоғай,
Айдын шалқар көл еді.
Есіл менен Нұрадай
Екі енеге телі еді.
Қой үстіне бозторғай
Жұмыртқалап ол күнде,
Жарлы жан жоқ Алашта,
Бай пейілі кең еді.
Қайыры көп ағайын,
Кедейде жоқ уайым —
Керек болса, бір тайын
Сұраусыз ұстап мінеді.

Болсын жаты, жақыны,
Жоқ асынан тартыну.
Жылы жүзді бәйбіше
Керсендей үлкен аяқпен
Ұстата саумал береді.
Шыға қалса бір жұмыс,
Ұзап кетпек — артық іс,
Бітімге биге келеді.
Қасымның қасқа билігі,
Есімнің ескі билігі
Алдында сайрап жатқан соң,
Көпті көрген көне би
Қара жолмен желеді.
Бір тиын пара алу жоқ,
Қисыққа құлақ салу жоқ,
Туралық, шындық — екеуін
Қаз-қатар ғып жегеді.
Сол екеуі алдында
Бір бұлтармай жүреді.
Ақназар сынды әділ хан,
Абылай сынды ер сұлтан,
Қаракерей Қабанбай,
Қанжығалы Бөгенбай
Ақ найзаның ұшымен,
Ақ білектің күшімен
Дұшпанға қысым көрсеткен,
Қаз дауысты Қазыбек,
Қара палуан Жәнібек
Жалғанда тумас ер еді.
Кеше Шөже, Орынбай,
Жанақ, Біржан, Наурызбай —
Бір сөзі мың ділдалық,
Алты алашқа атақты
Бәрі ақын, сері еді.
Шілдеде самал ескенде,
Жайлауға ауыл көшкенде,
Ат-айғырға мінісіп,
Қыз-бозбала жарасып,
Тереңнен әзілдескенде,

Тісі меруерт тізілген,
Белі қыпша үзілген,
Хор сықылды сол сұлу
«Ха-ха-ха!» деп күлгенде,
Бұйық жатқан кең дала
Бейне бір жаны енеді.
Сылдырап аққан өзенге
Үй тігіп, дереу қонысып,
Бұрала басып былқылдап,
Әзілдесіп, сыңқылдап,
Жас келіншек, жас қыздар
Кереге жайып, уық байлар,
Үйден үйге жүрісіп.
Өткен күнді ойласам,
Ойға терең бойласам,
Кешегі қайран қазақтың
Сәулеті мен дәулеті
Көз алдыма келеді...
Күшің кеткен баяулап,
Жүрсің атсыз, жаяулап.
Ит надандық желкенде
Шабайын деп аңдып тұр,
Қылышын ұстап таяулап.
Арыстаным, сұңқарым,
Қажымас, талмас тұлпарым,
Басың көтер, тұр енді!
Батқан екен ол күнің,
Жеткен екен бұл түнің.
Өткенді ойлап қайғырма,
Әр кәмалға бір зауал
Ежелден болмақ емес пе?
Ескіше тұрып егеспе,
Заман — түлкі, тазы бол,
Базарша дүкен құр енді.

АЙҒА

Күн батып, қараңғылық қанат жайды,
Аспанда сансыз жұлдыз жарқырайды.
Отырған қараңғы үйдің терезесінен
Көремін мұнды, нұрлы толған Айды.

Қайғылы Ай, тұрсың көкте түсің қашып,
Қайғылы жер жүзіне нұрың шашып.
Жылжисың ақырын ғана қорыққан жандай,
Жүргендей жол таба алмай бейне адасып.

Бір жауыз сөндірмек пе әлде нұрың?
Үстіңе кигізбек пе қара құрым?
Жоқ әлде қазіргімен жұмысың жоқ,
Қайғыға түсіре ме өткен күнің?

Кім білед, өткен күнің алтын шығар?
Ажарың бейне күндей жарқын шығар?
Көп жұлдыз — әлде күшпен, әлде іспен
Еріксіз артына ерткен халқың шығар.

Жоқ шығар ешбір бөгет онда жолда,
Еркіңмен құлаш жайып оң мен солға,
Мезгілмен толуды, сол билігі де
Ол уақыт емес шығар басқа қолда?

Қайғылы Ай, мен де сенің қайғыңа ортақ,
Менде де бұрын бар еді тәж бенен тақ.
Жас едім, жалынды едім, батыр едім,
Қолыма қонып еді ол уақыт бақ.

Кең дала, көресің ғой, ана жатқан
Жібектей жасыл шөптер бетін жапқан.
Асқар тау, балдан тәтті сулары бар,
Әне, сол анам еді мені тапқан.

Салушы ем асау тайдай қойнында ойнақ,
Жүруші ем ертеңді-кеш ылғи ойнап.

Қорсылдаған «доңыздар».
Түн баласы перілер,
Жұмақтан артық көрінер
Оларға сасық үңгір тар.

Көкті көрмес көр олар,
Қарашы, қанша жұлдыз бар,
Күліп қана жүзеді Ай.
Қалаға келіп қаңғырдым,
Сар даламды сағындым,
Айда атыңды, Сәрсембай!

Әлде ұйқың келе ме?
Сәрсембай-ау, сен неге
Шырқап бір ән салмайсың?
Жетесің туған жеріңе,
Еркелеткен еліңе,
Жүрегім, неге жанбайсың?!

Сарыарқамның топырағы —
Менің жаным шырағы,
Кеудемді төсеп жатамын.
Оның жібек желінің,
Тәтті, кәусар көлінің
Қазір дәмін татамын.

Қайрылып кейін қараман.
Шықтық па ұзап қаладан,
Айтшы, жаным ағатай?
Кейін қарап нетеміз,
Ауылға қашан жетеміз,
Айдашы атты, Сәрсембай!

БЕСІК ЖЫРЫ

Күнім, айым,
Еркетайым,
 Бөлейін енді.
Тыста дауыл,
Жатқан ауыл,
 Ұйқың да келді.

Жұмсақ бесік,
Жылы төсек,
 Жата ғой, қозым.
Әлди, бөпем,
Әлди, бөпем,
 Ұйықта, жұм көзің.

Құлыншақтар,
Қозы, лақтар —
 Бәрі де ұйқыда.
Сен — жұлдызым,
Сен — көз нұрым,
 Кір тәтті ұйқыға.

Сая жаным,
Балапаным,
 Соқсын дауыл, жел,
Болма алаң,
Сүйген анаң
 Сақтар, анық біл.

Бәу-бәу, бөпем,
Бәу-бәу, бөпем,
 Әлди, әлди-ай!
Сәулем, еркем,
Күні ертең
 Толарсың сен-ай.

Пісіп алмам,
Толып бағлан,

Жүгіріп жүресің.
Сұлу сүйрік,
Жорға, жүйрік
Тайға мінерсің.

Қара жарғақ,
Түлкі тымақ
Шоқтап киерсің.
Қуанып, қалқам,
Ерке марқам,
Қысып сүйермін.

Мініп тұлпар,
Алып сұңқар,
Тауға кетерсің.
Сен боп сөзім,
Жасты көзім,
Сағынып күтермін.

Қызық іздеп,
Қыздар көздеп,
Елдер кезерсің.
Тарлан шүйіп,
Сұлу сүйіп,
Үйден безерсің.

Қуып бақыт,
Тілеп тақыт,
Жолдар шегерсің.
Жүрек жара,
Мен бейшара
Жастар төгермін.

Қайнап қаның,
Батыр жаның
Ерікке ұмтылар.
Сен еріме —
Жас бөріме
Қарсы кім тұрар!

Алмас қылыш,
Найза құрыш
Белге буарсын.
Сен, сырттаным,
Арыстаным,
Жауды қуарсың.

Туған жерден,
Өскен елден
Ерге не қымбат!
Жас жолбарыс,
Жаумен алыс,
Шаңға, қанға бат.

Айбатыңды,
Қайратыңды
Көріп қарт анан,
Төгіп жасын,
Жайып шашын,
Тілер: «Бол аман!»

Күтем, күйем,
Көрсет, Ием,
Сол алтын күнін.
Ұйқың тәтті,
Ұйқың қатты,
Қозым, құлыным.

Жаным да сен,
Тәнім де сен,
Қарашығым-ай!
Әлди, бөпем,
Әлди, бөпем,
Әлди, әлди, әлди-ай!

МЕН КІМ

Арыстанмын, айбатыма кім шыдар?
Жолбарыспын, маған қарсы кім тұрар?
Көкте — бұлт, жерде — желмін гулеген,
Жер еркесі — желдің жөнін кім сұрар?

Көкте — Күнмін, көпке нұрым шашамын,
Көңілге алсам, қазір ғарышқа асамын.
Шеті, түбі жоқ теңізбін қаракөк,
Ерігемін — толқып, шалқып, тасамын.

Жалынмын мен, келме жақын, жанарсың,
Тұлпармын мен, шаңыма ермей қаларсың.
Күл болсын көк, жемірілсін жер, уайым жоқ,
Көз қырымен күліп қана қарармын.

Мен өлмеймін, менікі де өлмейді,
Надан адам өлім жоғын білмейді.
Өзім — патша, өзім — қазы, өзім — би,
Қандай ессіз не қылдың деп тергейді?

Мейірленсем — сегіз жұмақ қолымда,
Қаһарлансам — тамұқ даяр құлыма.
Жоқ жақыным, Жасағандай жалғызбын!
Мен бе иілер әлсіз адам ұлына?!

Өзім — Тәңірі, табынамын өзіме,
Сөзім — құран, бағынамын сөзіме!
Бұзушы да, түзеуші де өзіммін,
Енді, ескілік, келдің өлер кезіңе!

ЕСКЕНДІРДІҢ ЕКІ МҮЙІЗІ

Болсаң да жалғыз жапанда,
Сырыңа, құрбым, берік бол!
Күбірлесе-ақ ауызың,
Әкетер қағып жүйрік жел.

Ертегі ерте күндерде
Ескендір атты хан болған.
Бесіктен көрге кіргенше,
Көргені қызыл қан болған.

Заманында Ескендір
Жеті ықылымды билеген.
Асқан алып, киелі, —
Түссе де отқа күймеген.

Ескендірдей алыптар
Дүниеге енді туа ма?
Алып адам денесін
Сынап-мінеп бола ма?

Ескендірдің басында
Екі мүйіз болыпты.
Екі мүйізді екенін
Ол жасырып жүріпті.

Ескендірдің басында
Екі мүйіз — нысана!
Жабайы жұртқа көрсетсе,
Қасиеті қала ма?

Қос мүйізін жасырып,
Ескендір ер жасынан
Алмайды екен еш уақыт
Дулығасын басынан.

Ескендірдің басынан
Талай заман көшіпті.
Арыстанның жалындай
Жалпылдап шаш өсіпті.

Күндерде бір күн Ескендір
Шарап ішті, балбырад.
Шашын біраз кесуге
Шаштаразды алдырад.

Келгеннен соң шаштараз,
Дулығасын алады.
Шаштараз көріп қос мүйіз,
Қорқып-сасып қалады.

Айтады оған Ескендір:
«Қорықпа, құлым, бері кел!
Тұрам десең дүниеде,
Аузыңа бірақ берік бол!»

Шаштараз кетті жайына,
Күндер, айлар өтеді.
Шаштараздың жүрегін
Мынау сыр бірақ өртеді.

Аузы-басы жыбырлап,
Сөйлегісі келеді.
Сөйлесе, сорлы шаштараз
Сол сағатта-ақ өледі.

Енді сорлы не қылмақ?
Барады жанып, іш күйіп.
Бір құдықтың аузына
Жатты келіп еңкейіп.

Жан-жағына қаранып,
Күрсініп бір уі деп:
«Ескендірдің мүйізі!..» —
Деді ақырын күбірлеп.

Жақын тұрған жас қамыс
Қоя қойып сыбырды,
Түре қойып құлағын,
Тыңдай қалды күбірді.

Мынау сырды білді де,
Қамыс төмен иілді.
Басына түрлі ой келіп,
Түнжырады, күйінді.

Сол арада сайтандай
Елбелеңдеп жел келді.
Әрине, енді жас қамыс
Жаратпады келгенді.

Жаратпаса, желге не?
Ерегісті жынды жел.
Қамысты алды құшаққа,
Сына жаздад бұраң бел.

Қамыс басын шайқады,
Жел өндірді у жырын.
Жырлады, құшты, улады,
Біліп алды бар сырын.

Сырын біліп алды да,
Қоштасып сүйіп, сыбырлап:
«Ескендірдің мүйізі!» —
Деп жөнелді жыбырлап.

Таң атқанша жүйрік жел
Жүгіруден талмады.
Ескендірдің мүйізін
Білмеген жан қалмады.

Таң да атты, жүйрік жел
Баяулады, басылды.
Таң да атты, шаштараз
Дар ағашқа асылды!..

Есің болса, жолдасым,
Бола көрме шаштараз.
Асылмасаң да ағашқа,
Болуы анық дос араз!

ӨТКЕН – АЯУЛЫ

Өткенді мақтар әр адам,
Білмеймін, өткен алтын ба?
Болмаса, мақтау өткенді
Адамзаттың салты ма?

Қариялар отырып,
Баяғыны мақтайды.
Желкілдеген жас заман
Оларға тіпті-ақ жақпайды.

Заң да болған соларда
Тура, әділ, жақсы да,
Аспаннан пері түсірген
Ғайыпты болжар бақсы да.

«Өткен артық» дер адам,
Шеше де өлген баласын
Аузынан, сөйлеп, тастамас, —
Көз ішінде қарасын.

Қылықты да, тәтті де,
Ақылды да ол бала.
Екі жасар күнінде
Пәлен деген — ол дана.

Жалғаны жоқ, адамнан
Жаңаны мақтар санаулы.
Не дұрыс шығар, не теріс,
Әйтеуір, өткен — аяулы.

ҚҰРБЫМ

Бұл жалған ойын емес, бейнет жері,
Қылғанға адал еңбек зейнет жері.
Жалғанның бір мүшесі бола алмассың,
Қиналып, маңдайыңның ақпай тері.

Қорықпа, ұмтыл, соқса дауыл, ескегіңді ес,
Деп жатпа: «Алма піс те, аузыма түс!»
Бейнет, еңбек қылмасаң — босқа өлгенің,
Құрғақта қайық жүрмес, үмітіңді кес!

КӨК ТЕКЕ

Айыр сақал көк теке
Деді де бір «Меке-ке!» —
Шықты секіріп қораға.
Жүрді басып алшандап,
Қарнын керіп талтандап,
Қаза айдаса, бола ма?

Керді теке көкірек,
Көрінді оған жақын көк,
Сүзейін деп ойлады.
«Меке-ке!» — деп кекірді,
Тұқырып басын, секірді,
Қора ішіне құлады.

Қорада айғыр түр еді,
Мінілмеген құр еді,
Жаңа ұсталған үйірден.
Текені көріп дүрс еткен,
Бірдеңесі бырс еткен,
Тепті келіп бүйірден.

Қайтсін жануар, күйген соң,
Тастай тұяқ тиген соң,
Көк теке мал бола ма?
Айыр сақал көк теке,
Деді де бір «Меке-ке!» —
Қалды сұлап қорада.

ТӨБЕТ

Жарықтық Сәрсен ақсақал,
Жуан қарын, тап-тапал
Асырады бір төбет.
Тырбиған түрін көрсе де,
Шамасы кемін білсе де,
Ойы болды: «Кім білед!..»

Қушық шеке, қайқы бел,
Жуан қарын сызып жер,
Тып-тып төбет жүреді.
«Қарны толған өнер! — деп, —
Қолынан бір не келер!» — деп,
Мұртынан Сәрсен күледі.

Көрінгенге жалпылдап,
Дамыл алмай барқылдап
Үргенін көріп, қуанды.
«Бар, — деп, — мықты төбетім,
Кім бар маған келетін!» —
Білекті Сәрсен сыбанды.

Жүргенде Сәрсен қуанып,
Уақыт күзге таянып,
Қараңғы бір түн болды.
Төбетке Сәрсен ас берді,
Үйін-күйін тапсырды,
Төбетке бір сын болды.

Сабалақ жүні жалпылдап,
Бет алдына барқылдап,
Үріп төбет жүр еді.
Күн де еркін батпай-ақ,
Сәрсекем де жатпай-ақ,
Қотанға құйын келеді.

Көріп келген құйынды,
Тас түйін боп жиынды,
Дүркіреп қойлар үркеді.

Үріккен қойда жұмыс жоқ,
Төбетте дән дыбыс жоқ,
Тапты тапал күркені.
Үріккен қойды дүркіреп
Көріп Сәрсен күркілдеп,
Қотанға қарай жүгірді.
Қараса қайтып күркені,
Бұғып жатыр шіркіні,
Төбетінен түңілді.

Жабыны тұлпар қылам деп,
Қарғаны сұңқар қылам деп,
Талайдың ісі шала ғой.
Не дейін есіл сақалға,
Жуан қарын тапалға
Сенген Сәрсен — бала ғой!

БҮГІНГІ КҮН ӨМІР, ӨЛІМ — МЕНІКІ

Басы — сайран, сұм жалғанның соңы — ойран,
Адам өмірі — тағдыр ойыны. Біл де ойлан!
Есіл жастық ескен желдей гуілдеп,
Өлі-ақ кетер жүректен — от, күш — бойдан.

Көздің нұры кеміп, жақтар суалар,
Сүмбіл қара шаш селдіреп қуарар.
Ет таралып, сүйек қалып саудырап,
Тамырларда сасық сары су ағар.

Сұм тағдырдың емес пе бұл мазағы,
Аз өмірде естен кетпес азабы.
Жаты түгіл, жақынына жексұрын
Болып, өзі тілесін деп қазаны!

Қылсын мазақ, мейлі тағдыр ойнасын,
Жалмауыз жер мейлі жұтсын, тоймасын.
Жансыз суық көзін қадап қу өлім,
«Тез» деп күтіп, тісін шықыр қайрасын.

Не қылса да, өлімнің өз еркі,
Жындандырад мені сұлу көркі.
Құшам, ішем, жынданамын, жылаймын,
Бүгінгі күн өмір, өлім — менікі!

СЫРЫМ

Мен қуансам, жас баладай қуанам,
Көрген адам талай деген: «Есалаң!»
Мен қайғырсам, орнатамын қиямет,
Жас баламын — тағы да тез жұбанам.

Күлсем егер, есім шығып күлемін,
Жылағанда қап-қара қан төгемін.
Қасым болса, қанын ішкім келеді,
Досым болса, жолында оның өлемін.

Әйел сүйем, бірақ емес сендерше,
Мен сүйемін жан-денесін бергенше.
Жан-денесін бірдей алам, улаймын,
Қысып сүйем құшағымда өлгенше.

Ол күледі, мен де есалаң, күлемін,
Ол жылайды, мен де жасым төгемін.
Құшағымда жан-тәнінен айрылып,
Өлед әйел, мен де бірге өлемін.

Тағы көрем, тағы күлем, тірілем,
Есім шығып, тағы тұзаққа ілінем.
Өмір — дала, тапыл басқан мен — бала,
Тапыл-тапыл, дамыл-дамыл сүрінем.

Өмір — өзен, үміт — шабақ ойнаған,
Жел сөзбенен шабақ аулауға ойлаған
Мен — есалаң, мен — нәресте, үміт — от,
Жүз күйсе де, қармануын қоймаған.

«Өзім — Тәңірі, өзіме өзім табынам», —
Деп көпіріп, зор Тәңіріге шабынам.

Егерде енді ауыңқырап кетсе бас,
Сол Тәңіріге жасым төгіп жалынам.

Міне, оқушым, осы менің бар сырым,
Бояу деген ойымда жоқ, жоқ сырым.
Сен не дейсің?.. Құлағындай есектің
Ерініңе күлкі келді-ау, қыртылым!

СҮЙ, ЖАН СӘУЛЕМ

Сүй, жан сәулем, тағы да сүй, тағы да!
Жылы, тәтті у тарады қаныма.
Бұл ләззаттың бір минутын бермеймін
Патша тағы, бүкіл дүние малына.

Құшақтатып нәзік талдай беліңнен,
Сүйгіз, сәулем, тәтті балдай тіліңнен.
Бой шымырлап, талықсиды жүрегім,
Балқып денем, барам еріп деміңнен.

Кір қойныма, қыпша белің бұралып,
Тарқат шашың, жатсын жібек оралып.
Жаным! Жаным! Тезірек тисін төске төс,
Көз жұмулы, жиі ыстық дем алып.

Шашың — қара, денең — ақ бұлт, жүзің — Ай,
Тісің — меруерт, көзің, сәулем, құралай.
Ләззат, рақат, бақыт — бәрі қойныңда,
Сұрамаймын енді ұжмақ — жақсы жай!

Сүй, жан сәулем, тағы да сүй, тағы да!
Жылы, тәтті у тарады қаныма.
Жасағаннан бір-ақ нәрсе тілеймін:
Өтпесе түн, атпаса екен таңы да!

ТӨГІЛГЕН ШАШЫ

Төгілген шашы,
Қиылған қасы,
 Керілген маңдай да.
Тістері — меруерт,
Бейне қар мамық ет,
 Кез келсең мұндайға,
Жалындап күйіп,
Бір ғана сүйіп,
 Өлсең де болмай ма!

КҮМІС НҰРЛЫ АЙ

Күміс нұрлы Ай. Жұлдыздар — алмас, жібек жел,
Сыбырласып жас қайындар бұраң бел...
«Қан қайнады. Жас жүрегім ойнады,
Бір сүйейін! Жақында, жаным, бері кел!»

«Сен сүйерсің, мен күйермін, жанармын,
Құшақтарсың — мен есімнен танармын.
Өлеңдетіп, жүйрікке мініп кетерсің,
Жүрегімде от, жылай-жылай қалармын!»

«Сүйші, сүй!» — деп сыбырлап тұр жас терек,
«Құшақта!» — деп асығып тұр жас жүрек.
«Ұйқы көрмей, жүйрігімді жаратып,
Келіп тұрмын, енді, сәулем, не керек?»

«Түсу қиын ұшар құстың ізіне,
Сене алмаймын жас теректің сөзіне.
Бірақ, сәулем, ерігендей боламын,
Бойым балқып, көзім түссе көзіңе!»

«Ыстық құшақ, отты сүйіс, балды тіл...
Бірдеңе деп күбірлейді жібек жел.
Бұл — жастық қой, жасыра гөр, жібегім,
Айтып қойсаң, амал қанша... өзің біл!»

ШОЛПЫ

Сылдыр. Сылдыр. Сылдыр...
Қанымды қайнатты құрғыр.
Шық-шық жүрекке тиеді,
Кұлпара талқан боп сынғыр!

Сылдыр. Сылдыр. Сылдыр...
Өзекті өртеді құрғыр.
Әдейі іргеден жүреді
Сұлу қыз санадан солғыр!

Сылдыр. Сылдыр. Сылдыр...
Жүректі жандырды құрғыр.
Кеудені кернеді жалын,
Сәулем, періштем, тез кір!

Сылдыр. Сылдыр. Сылдыр...
Есімнен аударды құрғыр.
Лебізіңнен еріп барамын,
Жаным-ай, жақында, қол бер!

Сылдыр. Сылдыр. Сылдыр...
Талдым, қалды сұлдер.
Сыбырға айналды сылдыр,
Сылдыр, сылдыр, сылдыр...

СЕН СҰЛУ

Білем анық: жанға жайлы Май сұлу,
Жарқ-жүрқ еткен майда найзағай сұлу.
Қызықты орман, көңілді еркін кең дала,
Күміс табақ көкте жүзген Ай сұлу.

Кешкі ескен жібек, жылы жел сұлу,
Хош иісті түрлі-түсті гүл сұлу.
Әдемі аспан — төбедегі көк шатыр,
Асқар тауы, дариясымен жер сұлу.

Сылқ-сылқ күліп сылдыр қаққан су сұлу,
Көлге қонып қаңқылдаған қу сұлу.
Бейне айнадай жарқыраған айдыннан
Күн шығарда көтерілген бу сұлу.

Шаңқай түсте өткір, алтын Күн сұлу,
Жымындаған жұлдыздармен түн сұлу.
Толып жатыр түрлі сұлу дүниеде,
Бәрінен де маған, сәулем, сен сұлу!

БІРАЗ ФЕТШЕ

Жібек түн —
Бәрі тын.
Сайраған,
Жайнаған.
Екі жас —
Екі мас :
Жүрек мас,
Көзде жас!
Сүттей Ай,
Терең сай:
Бұлбұл,
Гүл-гүл.
Екі жан,
Ыстық қан.
Жан ессіз,
От сүйіс.
Орман
Тынған.
Сылдыр.
Гүлдер.
Күбір,
Сыбыр.
Тұман.
Таң, таң!..

N...жан, көрмегелі көп ай болды,
Сағындым, жүрегіме қасірет толды.
Ең соңғы көрісуім бақшада еді,
Қыс болды, бақша да өлді, гүлдер солды.

Жеті айда жоғалса да талай іздер,
Есімнен неге шықсын соңғы сөздер!
Күндіз-түн жатсам-тұрсам көз алдымда
Улаған жүрегімді қара көздер.

Дарияға дауыл қуып кірген кеме —
Еркі жоқ, толқын айдап жүрген кеме
Жайнаған жемісі көп бір аралға
Кез келсе, тастап оны кетсін неге?!

Табылған арал тастап не керегі,
Кеткенде толқын оған не береді?
Дауыл мен толқын сыры белгілі ғой,
Дарияда домалатып төңкереді.

Жан едім терең теңізге ерте кірген,
Өмірде тұщы-ащыны ерте білген.
Алысып долы дауыл толқынменен,
Теңізде талай аунап төңкерілген.

Аз жаста көп сүйіп ем, сүйіліп ем,
Көп улап, көп уланып, күйініп ем.
Желдей жынды жүректің екпінінен
Майысып, сына жаздап, иіліп ем.

Өмірдің толқындары ұрған кезде,
Иманнан айрылғалы тұрған кезде,
Жасаған Жәбірәйілін жіберді ғой,
Жолықтым сен сәулеме — нәркес көзге.

Періштем ақ қанатты N...жаным,
Жаныма жарық берген алтын таңым,

Тілекке қасиетті бірге ұмтылар
Жолдасым, сен — құраным, сен — иманым.

Дариға, көрмегелі айлар өтті,
Сұм тағдыр ойға-қырға тентіретті.
Көре алмай көптен бері, сәулем, сені,
Қасірет жүректі жеп, жанға жетті.

Сұм тағдыр жапан түзге шығарды айдап,
Дауылы ұлып тұрған бораны ойнап.
Жанамын, күңіренемін, жұбанамын,
Сенімен бірге жүрген күндерді ойлап.

Омбының у-шуы мол қаласы еді,
Салқындау апрель — май арасы еді.
Көшеге қол ұстасып шыққанымыз
Алтын Күн батуымен талас еді.

Асығып, жүрек ойнап, сыбырластық,
Қыс бойы хаттардағы сөздерді аштық.
Жүгірді қолдан қолға жасырын күш,
Тайынбай, махаббатқа қадам бастық.

Өтсе де, жеті ай тұрсын, дәл ай он бес,
Есімнен бір минут та шықпас-ау еш
Түкпірде, кең бір аулақ кабинетте,
Ішінде «Алтын мүйіз»¹ өткізген кеш.

Ал, қалам, сол кешті жаз, бірақ қызба,
Қызсаң, қыз, орны келсе, әдеп бұзба.
Ішінде «Алтын мүйіз» отырғанда,
N...жан, кім бар еді жанымызда?

Есімде... бір қыз бар ед ойлар басқан,
Бетінің солған гүлдей қаны қашқан.
Көз қарас, күлісінде, сөздерінде
Қайғыға қайнар ашу араласқан.

¹ Омбыдағы ресторанның аты («Золотой рог»).

Себеп не сонша түсі қашқанына?
Кім білсін, Тәңірі бағын ашпады ма?
«Сүйем!» — деп әлдебіреу сүйіп жүріп,
Жалт беріп, бейшараны тастады ма?!

Жалындап сүйе алмай нәм сүйдіре алмай,
Лебімен сүйіскенде күйдіре алмай,
Өткен бе бар өмірі тайқақтықпен,
Айтуға жүрек сырын тілі бармай?!

Қандырып сүйгеніне су бере алмай,
Тайынбай дұшпанына у бере алмай,
Жолдасы жауға шабам деп келгенде,
Қолына қанды найза, ту бере алмай, —

Мінезі дәл осындай болса өгар,
(От пен су бұл жалғанда бола ма жар?)
Бір жігіт сүйіп жүріп сүймей кетсе,
N...жан, сол жігітте не айып бар?

Не десең де бұл істер саған дайын,
Несіне енді оған мен аялдайын...
Көзінен ұшқын шыққан анау қыз кім?
Белгілі: жан емес қой қарапайым!

Иірілген бұйра толқын шашы қандай,
Иығына екі жылан асылғандай.
Тұңғық қара судай қара көздер
Қандай сыр болса-дағы жасырғандай.

Қара сұр, сырға берік беті қандай,
Мінезі майда жібек, сөзі балдай.
Бал заты — у, жібек асты — тікенек пе?
Не керек, адамзатты біледі алдай!

Белгілі: болған шығар талайлар жар,
Халық тегіс жалған айтса, Тәңірісі бар.
Жардың көп болуының таңы да жоқ,
Интернациональный жүрегі бар.

Қытайдан Карпат қаша жеткен жүрек,
Карпат асып, Атласқа кеткен жүрек,
Қазақ, сарт, татар, черкес, орыс, неміс,
Француз, чех... бәрін өзі өткен жүрек.

Досы боп жігіттері Жарты Айдың,
Әнші, ақын, мүшелері құрылтайдың,
Бәрі рас, бірақ «цирк палуаны —
Соловьев!» деген сөзге нана алмаймын.

Соловьев — шикі надан, өгіз ғой нас,
Қалайша оны сүйер осындай жас?!
«Жаншылып»¹ деген сөздің әйтеуірі
Он үште астын сызып қоюы рас.

Айтпақшы, жанымызда бар ғой «граф»,
Отыр ғой қара мұртын сылап, бұрап.
Сұлудың бір білмеген сыры болса,
Алайық біз азырақ содан сұрап.

Жүруші ед қол ұстасып күн батқанша,
Көшесін күзететін таң атқанша,
Сүйгенін қанша сөйлеп ұқтыра алмай,
Мұртына күректей боп мұз қатқанша.

«Графтай» адал көңіл адам сирек,
Айта ма сұлуға ол сөзді түйреп?!
Күрсініп, көзін сүзіп жүрген кезде,
Қадалып бір «сары маса» қойса керек.

Белгілі, «графқа» емес, жас сұлуға,
Ежелден біреу буға, біреу шуға...
Шет халық әлі жала қып жүрмесін,
Бұл «граф» өзіміздің анық тума.

Білеміз ру, тұқым, ата затын,
Өзі таныс, қонысы тағы жақын.

¹ «Салмағыңнан жаншылып, қалсын құмар бір қанып (М.Жұмбаевтың ескертуі).

Елден шығып Омбыға келгеннен-ақ,
Құмар болды көтеруге «граф» атын.

Сөйлетіп қоя берсең, сөзге тақ-тақ,
Күлкісі күміс сылдыр, емес сақ-сақ.
«Философ», «экономист», «артист», «поэт» —
Қайдағы әдемі сөзді алған жаттап.

Жиында иіледі, бүгіледі,
Балаларды ойынкұмар күлдіреді.
Шөп басы қимылдаса: «Пардон, мамзель!»
Тағы да «Аля» деген сөз біледі.

«Графтың» сол сұлуды сүюі рас,
Күрсініп бір қыс бойы күюі рас.
Масаның қадалғанда қатты ызыңы
«Графтың» құлағына тиюі рас.

Бұл емес, талай ызың бұдан былай
«Графтың» құлағына тиген талай.
Сырт тұрсын, көз алдында көлбеңдейді,
Себебі, «графты» разы қылу оңай:

Сұм сұлу сағынғандай қолын беред,
Қолымен бір сиырдың тілін беред.
Бұл тілді сүйе ме екен я жей ме екен,
Оншасын «мсье», «граф» өзі білед.

Айналсын қолға, тілге, яки басқа,
Қалайда «графтардың» жөні басқа...
Бүгіліп, үңілгендей не болды екен
Дембелше жігітіміз бұйра шашқа?

Талай ел қонып, жайлап көшкен жерден,
Еркімен ерке желдер ескен жерден
Не іздеп, мұнша жабысып қалды екен
Көрісіп, есенсіз бе дескен жерден?

Иіліп, сыбырлайды құлағына,
Қарайды көзін алмай тура ғана.

Мінезін, өткен өмірін біліп алып,
Қылмақ па героина драмаға?

Дариға, драмалар, драмалар!
Толып тұр драмаға абдыралар.
Өткізген ұйқы көрмей есіл түндер
Құрысын! Тірі жан жоқ оқуға алар!

Тағы да есебі жоқ комедия,
Жетті екен бәріне қалай қара сия?!
Дүниеде драматург ат бермесең,
Қыла гөр ақиретте жүзін зия.

Жасаған, дұғам осы жолдас үшін,
Жолдасым қараса да жарып ішім...
Есіме жолдастарды аламын деп,
Ұмытып кете жаздым ғой «Мүйіз» ішін.

Болған соң сол төртеумен жақын жолдас,
Деп ойлап, есіме алдым, ашуланбас.
Құрбының құрбы әзілін көтермек қой,
Ашуланса, бастары да аман болмас...

.....
Отырдық жақын, қатар тізе тиіп,
Денеге у жайылып, қызып, күйіп.
Жұрт көзі екеумізден ауған кезде,
Қойып ем бауырыма қысып-сүйіп.

Қашанда махаббатты көз бастайды,
Білдірмей, ыстық қысып, қол қостайды.
Жалындап асығыстықпен сүйіскенге,
Көз-қолың — біреуі де ұйқаспайды.

Ойнайды аласұрып қаның қандай,
Жүрегің сол минутта жарылғандай!
Көзінде от аралас жас мөлдіреп,
Сенделіп тұрғандайсың халің қалмай.

Мен ақынмын — жел жүйрік,
Гүлдеймін, ұшамын.
Мен — ойыншы көбелек,
Көрінген гүлді құшамын.

Бүлдірген бетің сұрланып,
Желге сенбе, жас бала!
Сыбырлар, кетер ұрланып,
Шын жары оның — сар дала.

Көбелекке «кел!» деме
(Елжіреу сонша не керек?).
Кетер ұшып өңгеге,
Балыңнан татса көбелек.

Мен ақынмын, жырлаймын,
Жүрекке жүйрік жел кірсе.
Мен ақынмын, жылаймын,
Жүрекке ауыр шер кірсе.

Жаншыларсың, жыларсың,
Құшақтама белімнен.
Жас денеңді улармын,
Сүйгізбеші тіліңнен.

Жас періштем, сұлу қыз,
Сүймеші, сүйме, сұраймын!
Мен ақынмын тұрлаусыз,
Жырлаймын да жылаймын!

К...ге

Күніңмен алтын қуантпай,
Гүліңмен жібек жұбатпай,
Жеттің де, тез өттің, жаз.
Ағаш, шөптер қуарған,
Айдын да құрып суалған,
Қаңқылдар қайда қоңыр қаз?
Өң мен түстей, перизат,

Көріндің де, болдың жат,
Жандырдың, міне, жанымды.
Қараған көктен хор едің,
Көбірек көрсем деп едім,
Көк есігі жабылды...

ГҮЛСІМ ХАНЫМҒА

Бота көз, сиқырлы сөз Гүлсім ханым,
Әр жерде өткізсек те өмір таңын,
Кей уақыт көзіңізге көзім түссе,
Ойнайды аласұрып неге жаным?!

Бота көз, сиқырлы сөз ханым Гүлсім,
Көктегі Күн күлмесін, Гүлсім күлсін!
Гүлсім — Күн, көкте ақырын жүзе білед,
Сүйдіріп, күйдіргенін қайдан білсін!

...ға

Жас өмірімнің көгін бұлттар басқан күн,
Қайғы-қасірет тасып, бастан асқан күн.
Жан-жағымнан жылы жүзді жан таппай,
Жақын жандар қастық уын шашқан күн.

Жауыз тағдыр созған қолды қаққан күн,
Жан-тәнімді жылан, шаян шаққан күн.
Жапан түзде қара түнде жалғыз қап,
Қан дария боп көздің жасы аққан күн.

Сен көрдің де, келдің тура қасыма,
Сусын беріп, жастық қойдың басыма.
Маңдайымнан сипап, сүйіп, жұбаттың:
«Жаным құрбан, жасыңды тый, жасыма!

Мәңгілікке, міне, қолым беремін,
Тағдыр оғын көтермекке көнемін.
Қайғыланба, атса, атар алтын таң,
Жан жолдасым, өлсең, бірге өлемін!» —

Дедің де сен күліп, жолым бастадың,
Жауын, дауыл, оттан, судан қашпадың.
Қасиетті, сиқырлы сөз күшімен
Міне, азырақ есім жия бастадым...

Алтын сәулем, ақ періштем жан салған,
Кім біледі, айырса егер сұм жалған,
Жүргенімде жер жүзінде тірі боп,
Бағынатын, табынатын сен — Аллам!

ҚАРЫНДАСҚА

Жібек мінез, жігері мол қарындас,
Жүрегінде у менен бал аралас.
Дүние өзгерді, көрмегелі көп болды,
Тәңірі берсін ашық бақыт, ұзын жас.

Қасиетті мақсат алып көңілге,
Таудай талаппен кіріп едің өмірге.
Ұзын жолда ор да, сор да кез келер,
Қарындасым, жасыма да түңілме!

Өмір — өзен, аға бермек сылдырап,
Тұрып болмас жағасында жөн сұрап.
Қамыс бол да, бетінде қалқып аға бер,
Аға алмасақ, бір уақытта дерміз: «Қап!»

Сұм өмірде алданармыз, сүйерміз,
Айрылармыз сүйген жардан, күйерміз.
Қасірет басар, сарғаярмыз, өлерміз,
Көр құшақтап, бір күн кебін киерміз...

Аз өмірде ойын-қырын, көрдім жар,
Талай жандар дос та болды, болды жар.
Асты үс болып, топан неге баспайды,
Өзгеріссіз өмірде не қызық бар?!

Өзгеріссіз өмір сорға айналмақ,
Жүйрік жүрек сұр өмірде байланбақ.

Шын адам сол — ылғи шаттық жырымен
Жүрек қалай қуса, солай айдалмақ.

Мен — жыршы ағаң ешбір уайым білмейтін,
Қажу білмей, қолды көкке сермейтін,
Жігері мол қарындасқа өзіндей:
«Іс істелік, қане, қолың бер», — дейтін.

Өкпе сөзің қатты тиді жүрекке,
Бұдан былай есімде боп жүред те.
Аз өмірде ашыласу деген іс,
Ойла, Күнім, келе ме екен ретке?

Ж...ға

Өмір — көпір, от үстінде салынған,
Діңгектері зәндем отқа малынған.
Қорқу білме, аяқтарың таймасын,
Ойнап қана өт, шарпу көрме жалыннан!

Қоңыз да бар, доңыз да бар түбінде,
Жоққа алданып, жаным, жерге бүгілме.
Болсын көзің көкте, үмітің алдында,
Бақытты бол, қасірет білме, күлімде.

Төменде ылғи түгін, сасық тұман бар,
Улы жылан, қорсылдаған қабан бар.
Талай жылан арбар, қабан қорқытар,
Қорықпа, арбалма, біріне де болма жар.

Өмір — зәндем, қара бұлтты қара түн,
Естімессің қара өмірде жылы үн.
Ұзын жолда арып, жасың төккенде,
Жұбататын жақын жолдас, жарың кім?

Жақын емес ата-ана, туғандар!
Көз жасыңда олардың не ісі бар?
Соқыр олар, жанған жаның көре алмас,
Жыла мейлің, жан-күй отта, шегіп зар.

Жақын жан сол — жақын болсын жаныңда,
Табынсын ол Тәңірі көріп арыңа.
Ұзын жолда осындай жан ұшыратсаң,
Қарашығым, тезірек ал жаныңа.

Өмір — өзен, сылқ-сылқ күлер, сылдырар,
Қайда ағады, оның жөнін кім сұрар?
Аққан сумен біз де ағармыз, кетерміз,
Ағынға ермей, жағасында кім тұрар?

Өтер жылдар — қайғырармыз, күлерміз,
Өтер жылдар — сарғаярмыз, кеберміз.
Өтер жылдар — қартаярмыз, өлерміз,
Бірте-бірте құрып, шамдай сөнерміз.

Өтер жылдар — ұлғаярсың, өсерсің,
Өмір — көпір, қалайда оны кешерсің.
Өтер жылдар — ақын ағаң жоқ болар,
Рухым риза, мені есіңе түсірсең.

«Аз өмірінде көп уланған, көп сүйген,
Көп алданған, көп жылаған, көп күйген
Ақын ағам болып еді, — дегейсің, —
Жүрегіне өмір оғы көп тиген!»

Иіс шашып, жайнап тұрар түрлі гүл,
Гүл тербетіп кешкі жылы жібек жел.
Күнәсі көп жаны үшін ағаңның
Сол уақытта, қарашығым, дұға қыл!

Әлі жассың, қайғы көрме, бара бер,
Сұм өмірдің күлін көрме, гүлін көр.
Тілегімді келтірем деп орнына,
Қарашығым, қане, маған қолың бер!

Он екі айдың еркетайы — Май келді,
Жұлдыздар да жымыңдайды, Ай күлді.
Қалың қардың құшағынан құтылып,
Сылдыр-сылдыр сылдырады — сай күлді.

Күн батқанда қарашы көк жүзіне,
Қызыл алтын сеуіп қойған ба өзіне?
Майдың айы — Күн, Жер-ана — баланың
Елжіресіп табысатын кезі де.

Бүлдіршін боп киінеді қара жер,
Қарап оған көкте анасы елжірер.
Мұны көріп, жақыны жоқ жолаушы —
Күңіреніп, уілеп жібек жел жүрер.

Өмір осы: аяз қыспақ, қар көмбек,
Сәулесімен жерді сүйіп Күн келмек.
Бір қарасаң — бетін қара бұлт жауып,
Жайнап, ойнап тұрған көгің түнермек.

Біреу — бала, анасына еркелер,
Біреу — ана, баласы үшін жан берер.
Біреу сүйген, екіншісі сүйілген,
Жас жүрегі аласұрар, жас төгер.

Біреулер — дос, бір-біріне жақын жар,
Ылғи екеу жалғыздықтан шекпес зар.
Біреуі өлсе, екіншісі де өлмекші, —
Бір-біріне берік берген анты бар.

Өмір — заман. Жазы да бар, қысы бар,
Талай жанның туғаны бар, досы бар.
Тәңірінің дәрғаһынан қуылған
Жақыны жоқ, досы да жоқ кісі бар.

Көп туса да жапа-жалғыз туған ол,
Жалғыз жылап, бетін жаспен жуған ол.

Жұлдыз, Ай да, Күн де көрмей көгінде,
Жалғыз зарлап, жалғыз сағым қуған ол.

Бір гүл көрсе, шын елжіреп сүйген ол,
Гүл дегені у боп, жанып-күйген ол.
Жаны бірге, ары бірге жан таппай,
Жас жүрегі күлден кебін киген ол.

Мен де жанмын, жапан түзде бір басым,
Жарым да жоқ, досым да жоқ, сырласым.
Аз өмірде көп алданып, у ішіп,
Көп түндерде төктім талай көз жасым.

Ессіз едім — аспанға өрлеп ұшқамын,
Хор дегенім жер болады құшқаным.
Күле кіріп, жан сырымды біліп ап,
Шыға беріп күңіренеді достарым.

Жақын жан көп, ұғушы жоқ шын жанды,
Сенгіш жүрек талай сенді, уланды.
Туғаны жоқ, тұрағы жоқ жолаушы —
Жел болудан басқа маған не қалды?

Өтер жылдар — ұлғаярсың, өсерсің,
Белгілі бір жолға өмірде түсерсің.
Қуанарсың, қайғырарсың, жыларсың,
Ұзын жолда у да, су да ішерсің.

Көрерсің сен көптің келіп, көшкенін,
Жоқтың бар боп, бардың өліп-өшкенін,
Өтер күндер, күн батқан соң күңіреніп,
Жібек желдің ақырын ғана ескенін.

Сол уақытта желге құлақ түргейсің,
Таныстарың еске алып, тергейсің.
Туғаны жоқ, тұрағы жоқ жолаушы —
Желге айналған мен екенім білгейсің!

ҒАЗИЗАҒА

Ғазизажан, қарашығым, бауырым,
Жолықтырып дұшпанның бір жауызын,
Сарғаямын қараңғы үйде қамалып,
Ағаң сорлы көрді бейнет ауырын.

Ә дегенде ашу қысып, жанып ем,
Ауыр ойлар басып, назаланып ем.
Мың бейнетпен ұзын күнді өткізіп,
Күнде ертең деп, күте-күте талып ем.

Күндер өтті, жанды жеді абақты,
Қанды сорып, көтертпеді қабақты.
Желдей заулап ескен жүйрік жас жүрек
Көтере алмай қалды сорлы қанатты.

Жан бауырым, қарашығым Ғазиза!
Қарлығашым, келдің үшып, мен риза.
Сорлы ағаңды сағыныпсың, ойлапсың,
Жылар ма едің жүрегіңе ой сыйса?

Сені көріп, төбем көкке тигендей,
Маңдайыңнан болдым иіскеп сүйгендей.
Тәңірі жазса, сарғаймаспын, шығармын,
Күнәм жоқ қой қасіретте күйгендей.

Қалың қара бұлт арылып басымнан,
Тәңірі жазса, өш алармын қасымнан.
Жан бауырым, жыламашы егіліп,
Мен садаға мөлдіреген жасыңнан!

Іште жалын, көкіректе қайғы зор,
Аямастан өмір уын беріп тұр.
Сені көру — босанғанмен бір маған,
Еркетайым, анда-санда келіп тұр.

Жолықтырып дұшпанның бір жауызын,
Ағаң сорлы көрді бейнет ауырын.
Тәңіріден ерте-кеш те тілей көр,
Жан-жүрегім, қарашығым, бауырым!

Жас күннен бірге ойнап, бірге өстік,
Бір жүріп, сабақты да бірге оқыстық.
Есейіп бірте-бірте ес кірген соң,
Жақындық арамызда артты достық.

Балалық махаббаты тамашада
Қызарып, ұялысып оңашада,
Бір сағат көрісе алмай тұра алмаушы ек,
Көңілде бір бөтен ой болмаса да.

Жүрсек те жұрт көзінде жай таныстай,
Жақын бір тілдеспей-ақ, хат алыспай,
Көзге көз түскенінде қызарысып,
Бір ауыз сөз айтуға бата алыспай, —

Жаз болса, түнде ұйқы көрмеуші едім,
Түн бойы арып-шаршау білмеуші едім.
Есікті ақырын ашып тұрғаныңда:
«Шық, жаным, берірек кел. Мен!» — деуші едім.

Кетуші ек қол ұстасып тура көлге,
Дуылдап жанған бетті ұстап желге.
«Жаным!» — деп алма беттен сүйгенімде,
Қызарып, қараушы едің төмен, жерге.

Қытықтап жас жүректі ойнап жас қан,
Дірілдеп тұрушы едік жанша сасқан,
Мөлдіреп көздеріміз айрылыса алмай,
Ағарып ақ жібектей атса да таң.

Қосылған жас күнімнен жарым едің,
Сүйікті анық досым, жаным едің.
Алысқа, ұзақ жолға шыққанымда,
Сарғайып мені күтіп қалып едің.

Талпынып, өнер іздеп шетке кеттім,
Кеткенде, аз күнге емес, көпке кеттім.

«Жолдағы жарым қашан келеді», — деп,
Сен сорлы күте-күте қасірет шектің.

Мақсатқа жүре бердім арып-талмай,
Ел-жұртым, сен сәулемді есіме алмай.
Жалғанда дұшпан сөзі жаман екен,
Дариға, болсам керек ұмытқандай.

Шет жерде жалғыз басым сандалыппын,
Сағымды мөлдір су деп малданыппын.
Бағасыз саф алтын деп мысқа ұмтылып,
Жасықты асыл көріп, алданыппын.

Сен сорлы қайғы басып, қасірет шегіп,
Егіліп екі көзден жасың төгіп,
Ақырында ауруға үлкен айналыпсың,
Сарғайып күзді күнгі гүлше солып.

Әуре боп опасы жоқ көңілменен,
Мен кеттім, дегендей-ақ: «Түңіл менен».
Сонда да үміт үзбей, қарай-қарай,
Жан досым, қоштасыпсың өмірменен.

Мен бейбақ тап сол кезде шетте жүрдім,
Есімде еш нәрсе жоқ, ойнап-күлдім.
Бұл күнде қалың ойлар, қайғы басты,
Жан жарым жоқ екенін жаңа білдім.

Алысқа неге кеттім, елге кетпей,
«Жан жарым, жаныңдамын!» — дерге жетпей?
Жүрегің жанып, қасірет тартқаныңда,
Көл қылып көзім жасын бірге төкпей?

Жан досым, бақытсызбын, бара алмадым,
Бақылдық ауызыңнан ала алмадым.
Көз жасың, қасіретіңе мен кінәлі ем,
Дариға, кешу сұрап қала алмадым.

Өткен күн жеткізбейді, ол — бір тұлпар,
Алдымда, тірі болсам, талай күн бар.

Кейде у, кейде кәусәр суын беріп,
Жанымнан жылжып ақырын өтер жылдар.

Жолығар ұзын жолда талай адам,
Сұлу да, сүйкімді де, жақсы-жаман.
Іш өртеніп, жүрегім шын елжіреп,
Дәл сендей басқа жанды сүю арам!

АНАМА

Өмірімнің қап-қараңғы түнінде,
Еш не білмес түсім бе я өңім бе,
Оң менен сол, от пенен су айырмас,
Күшсіз, әлсіз, есім білмес күнімде, —

Құшағына алдың, сүйдің сен, анам,
Ренжу жоқ, барлық сөзің: «Жан балам!»
Ыстық-суық, желге-күнге тигізбей,
Асырап, сақтап, болдың, анам, баспанам.

Түнде тұрып, түн ұйқыңды төрт бөлдің,
Тыныш ұйықтасын деп, аз сөйлеп, аз күлдің.
Ыңырансам, я қарным аш, я тоңған
Екенімді, ойламастан, тез білдің.

«Жаным — дедің, — қарашығым, құлыным», —
Сүйдің, қыстың, дедің: «Тәтті қылығың!»
Қаз-қаз тұрсам, езу тартсам, құласам,
Я жыласам — бәрі жақты қылығым.

Жаным анам — жібек тілді, ақ көңіл,
Жазу болып, шегер болсам ұзын жол,
Шет жерлерде теріс жолдан сақтарға,
Жан балаңа ақ батаңды бере гөр!..

ҚАРАҢҒЫЛЫҚ ҚОЮЛАНЫП КЕЛЕДІ

Қараңғылық қоюланып келеді,
Пеш ішінде шоқ ақырын сөнеді.
Қызық көріп жанымдағы жас бала
Сөнген шоқты үреді де күледі.

Шоқ үстінен кішкене ұшқын ұшты да,
Біразырақ шоқ қызара түсті де,
Дереу сөніп, тезірек күлге айналды,
Астындағы ыстық күлді құшты да.

Пеш ішінде шоқ ақырын сөнеді,
Сөнген шоқты үріп бала күледі.
Ой басты ма? Әлде көзім талды ма,
Мөлт-мөлт етіп көзіме жас келеді.

САҒЫНДЫМ

Абақтыда айды, күнді жаңылдым,
Сарғайдым ғой, сар даламды сағындым.
«Қарашығым, құлыным!» — деп зарлаған
Алыстағы сорлы анамды сағындым.

Жатқан үйім — қабырғасы қара тас,
Жарық сәуле, жылы күнге жаны қас.
Ауыр иіс, ылғи қара көлеңке
Ерте-кеш те, күндіз-түні арылмас.

Тапал, салқын, тым қараңғы, үңгір тар,
Есігімде мықты қара құлып бар.
Кіп-кішкене терезелер темірлі,
Мұндай үйден кімге естілер ащы зар!

Алтын Күнді, қара жерді сағындым,
Жан жолдасым — жүйрік желді сағындым.
Асау тайдай еркелетіп өсірген
Ағайынды, туған елді сағындым.

Әлдеқайда Күн шығады, батады,
Сорлы тұтқын күңіреніп жатады.

Қарар болсаң терезеден темірлі,
Көздеп тұрған күзетшілер атады.

Ас бола ма сасық сорпа, қара нан,
Алма бетте қалмады ғой тамшы қан.
Қоңырау қағып оятады ақырып,
Тым болмаса сібірлеп те атпай таң.

Бостандықта өткен күнді сағындым,
Желдей зулап кеткен күнді сағындым.
Жыл құсындай ұшсам, қонсам ерікті,
Ойдағыны еткен күнді сағындым.

Абақтының айға баға күні ұзақ,
Жанды жейтін жылға баға түні ұзақ.
Ескі мола дән дыбыс жоқ, тым-тырыс,
Тық-тық басып күзетші жүр жалғыз-ақ.

Қара жылан — қалың ойлар қаптады,
Шыбын жаным барар жерді таппады.
Ойлар жейді жас жүректі жегідей,
Тәңірі ием, таңың-дағы атпады!

Ойыны бір құрдастарды сағындым,
Тілегі бір жолдастарды сағындым.
Келешекке бірге план құрысқан,
Сырласатын жас достарды сағындым.

Уға толды жас жүрегім, жабықтым,
Таныс дауыс ести алмай, зарықтым.
Не дегенін, не істегенін біле алмай,
Қор болдым ғой, азат жүрген халықтың!

Құшақтарға жанымда жоқ жақын жан,
Басқа шапшып, мазаны алды ыстық қан.
Жалындаған жас жүрекке не пайда
Дене күйіп, бір жатып, бір түрудан?

Жүрегіме жақын жанды сағындым,
Жібек мінез, хордай жарды сағындым.

Айрыларда күншығыстан ағарып
Ақ жібектей атқан таңды сағындым.

Не көрсем де, алаш үшін көргенім,
Маған атақ — ұлтым үшін өлгенім!
Мен өлсем де, алаш өлмес, көркейер,
Істей берсін қолдарынан келгенін!

Қалың елім, қалың қара ағашым,
Қайраты мол, айбынды ер алашым!
Өзі-ақ құлар, сырың берме, сабыр қыл,
Ақымақтар байқамаған шамасын.

Қазағымды, қалың елді сағындым,
Сарыарқамды — сайран жерді сағындым.
Балдай бұлақ, мөлдір күміс көбікті
Арқадағы айдын көлді сағындым.

Қуанышта: «Әй, сені ме!» — дегендер,
Күйініште мен үшін уайым жегендер,
Құтылу қиын — басқан адым аңдулы,
Тізіп қойып, ертеңді-кеш түгендер.

Тәңірі Іе, өзің алшы панаңа,
Тас бауырлар зарға құлақ сала ма?!
Баласынан тұтқын болып сарғайған
Кім жеткізер сәлемімді анама?

Абақтыда айды, күнді жаңылдым,
Сарғайдым ғой, сар даланы сағындым.
«Қарашығым, құлыным!» — деп зарлаған
Алыстағы сорлы анамды сағындым!

БАЛАНЫҢ ҚАБІР ТАСЫНА

Қайғырмандар бұл сәбиді өлді деп,
Жас қызыл гүл мезгіл жетпей солды деп,
Бақыты жоқ сорлы ата-ананың
Жанар-жанбас шамшырағы сөнді деп.

Өлгені емес, жерді тастап кеткені, —
Шын бақытқа ерте бастан жеткені:
Ізгі оймен жайлы жаннат төрінен
Орын алып, Ата-анасын күткелі!

ӨМІР

Адамға берген Тәңірі өзі аз өмір,
Бұйрығы: «Жаса-дағы, жерге көміл!»
Бірде мұз, бірде жалын, бірде дауыл,
Құбылған өмір — сынап, бейне көңіл.

Жайнаған жаз көреді адам алдын,
Өткен күн — көңілсіз күз желді, салқын.
Қуаныш қайғыменен қатар жүрмек,
Болмайды толық минут жүзі жарқын.

Іңгөлап, аузын ашып, жылап түсер —
Төменге биік таудан құлап түсер.
Денесін дал-дұл қылар қия тастар,
Шұқырға сол жылаумен сұлап түсер.

Дуа етер — сорлы адамды әуре етер,
Көз ашып-жұмғаныңша жоқ боп кетер.
Қылғанша әуре-сарсаң сорлы құлды,
Тәңірі Ием, жаратпасаң онда нетер?!

ТОЛҚЫНДАП ОЙНАП

Толқындап ойнап, құтырып,
Көбігін шашып өкіріп,
Шапшып көкке лепіріп,
 Қаракөк өмір дариясы
Сақылдап күліп: «Кел!» — деді,
Келіп ем, кешу бермеді.
«Не керек, — деп тергеді, —
 Сарыарқаның сарбазы?»

Жас балапан жүрегім,
Десе де табам керегім,
Көріп теңіз тереңін,
 Қайғыға батты тұнжырап.
Алтын үміт үзілді,
Тәтті қиял бұзылды,
Көкке тіктім көзімді,
 Жұлдыздардан жол сұрап.

Көгің де бір қаракөк
Тұңғыық теңіз түбі жоқ,
Ойнап тұрған көзі көп,
 Не деп жауап береді?
Көк бір дария қаракөк,
Жұлдыздан әлі жауап жоқ,
Іште жалын, жүрек — шок,
 Дариға, жаным өледі.

ЖҰЛДЫЗДАРҒА

Көктің сансыз көздері,
Алдамаңдар ойнақтап.
Шақырғанмен бара алман,
Бүлт, тез шық та, бетін жап!

Қара жерден кете алмас
Мен бір сорлы байлаулы:
Жердің жауыз желімен
Ерсіл-қарсыл айдаулы.

Амал не көнбей? Сонда да
Бір өкпем бар Аллама:
Сезгіш жүрек, ұшқыр жан
Неге бердің пендеңе?!

Жаратқан соң жерден сен,
Берсеңші жердей тыныш жан.
Болар іс болды. Сұраймын:
Не дейді, білдір, бұл аспан?!

ЖАЗҒЫ ТҮНДЕ

Судай сұлу қаракөз
Сүйгеніне берген сөз:
Белгілі жерден табылмақ
Қараңғы жаздың түнінде.

Жатқызып тегіс үй ішін,
Қысып сүйді сіңлісін.
Сырлас тете бауырдан
Айрылу жеңіл ме?

Алдыңда алтын бағың бар,
Жолдасың — шын сүйген жар.
Баққа аяқты батыл бас,
Күрсінбе, сұлу, егілме!

Буыныңнан хал кетіп тұр,
Тыста жарың күтіп тұр,
Ақ көйлегің көлбеңдеп,
Шық тезірек, бөгелме.

Шыққанда қорқып-сасқаның,
Дірілдеп түсің қашқанын
Асығып күткен жарыңа
Білдірме, сұлу, күлімде!

Мініп жігіт жүйрігін,
Тұмарлап кекіл-құйрығын,

Іңірден келіп күтіп тұр,
Серттен таяр ерің бе!

Жігітте арман қалды ма,
Алды жарын алдына.
«Шүү» деп шауып жөнелді,
Бір қолы сұлу белінде.

Ақ көйлектің етегі
Көтеріліп кетеді.
Орынсыз жерде ойнайтын
Тым жеңіл ғой желің де.

Жігіт жарын құшады,
Қолдан тізгін босады.
Сенді саған екеуі,
Енді, жүйрік, сүрінбе!

Жетсін жастар ауылға,
Ұрынбасын жауынға.
Алдарында бір-ақ бел,
Таң! Тұра тұр, білінбе!

КӨКШЕТАУ

Аспанменен тірескен,
Тәңіріменен тілдескен
Көкшетауым біп-биік.
Қою қара көк бұлт
Жайнап, ойнап, құлпырып,
Көкшетауды тұр сүйіп.

Көкшетаудың көзі жас,
Ылғи мең-зең, айнымас
Қалың тұман мұнардан.
Инелік өтпес жіп-жиі,
Оқтан түзу тал бойы
Қарағайға оралған.

Әлдеқайда, биікте
Төніп төмен — киікке,

Қанды көзді қыран жүр.
Мен де Мұса болар ем,
Тілdestіpсе Тәңірімен,
Көкше маған болып Тор¹.

Құшам Мұса аяғын,
Өлеңім — ізгі таяғым,
Көкшеге мен де шығамын.
Аяқ басып Арсыға²,
Жүгіріп барып қарсына,
Тәңірінің тілін ұғамын.

ТОЛҚЫН

Толқыннан толқын туады,
Толқынды толқын қуады,
Толқынмен толқын жарысад.
Күңіренісіп кеңеспен,
Бітпейтін бір егеспен
Жарысып жарға барысад.

Толқын мен толқын сырласып,
Сырларын еппен ұрласып,
Толқынға толқын еркелеп,
Меруерт көбікке оранып,
Жыландай жүзге бұралып,
Жарға жетер ентелеп.

Ерке бала былдырлап,
Сылдыр, сылдыр, сылдырлап,
Толқынды толқын қуады.
Күміс кәусар суымен,
Суының алтын буымен
Жарының бетін жуады.

Мөлдіретіп көз жасын,
Жасымен жуып жартасын,

¹ Тор — тау аты.

² Арсы — мұсылмандық ұғым бойынша Алланың тағы.

Сүйіп, сылқ-сылқ күледі.
Жылағаны — күлгені,
Күлгені оның — өлгені,
Жылай, күле өледі.

Сылдыр, сылдыр, сылдырлап,
Бірінің сырын бірі ұрлап,
Толқынды толқын қуады.
Жарына бал береді,
Береді де өледі,
Өледі толқын, тынады.

ҚАЙЫҢ

Қайғылы қайың!
Аяныш жайың.
Сыбырлайсың,
Дірілдейсің,
Еңкейесің,
Күбірлейсің,
Ызғарлы жел
Соққан сайын.

Үскірік аяз
Болғандай аз,
Қар да басқан
Кебінге ұсап.
Сүйекке өтер
Суық құшақ...
Қашан, қайың,
Жетеді жаз?

Суға қанып,
Жапырақ жарып,
Күн болар ма
Шайқалатын,
Жылы желмен
Жайқалатын,
Құс даусына
Құлақ салып?..

Қайғылы қайың!
Қалың уайым
Басқан сені,
Жазды ойлап.
Түр үскірік
Боран ойнап...
Жасыңды исін
Бір Құдайың!

ҚЫСҚЫ ЖОЛДА

Қараңғы түн, сар дала,
Көрінбейді айнала.
Боран соғып түр борап,
Жолды басқан құр сорап.
Астымдағы жануар
Құлағын қайшыландырып,
Зорға борт-борт желеді.

Ызғарлы жел долданып,
Екі иінінен дем алып,
Ішін тартып осқырып,
Кейде қатты ысқырып,
Андай ұлып бір мезгіл,
Екі санын шапақтап,
Біресе сақ-сақ күледі.

Кейде кенет баяулап,
Жер бауырлап жаяулап,
Аузы-басы жыбырлап,
Асып-сасып сыбырлап,
Жерді жапқан кебінді
Сүйіп ақырын құшақтап,
«Әпсүн»¹ оқып үреді.

Барады үдеп бұл боран,
Жанымда жоқ тірі жан.

¹ Иманын үйіру.

Тоңазыды денем де,
Адаспай, дұрыс келем бе?
Қорқып, жүрек ойнайды,
Көз алдыма елестеп
Әлденелер келеді.

Боранын Тәңір ашпады,
Жол білінбей бастады.
Көрінген бір жарық жоқ,
Босаңсиды Қаракөк...
Сар далада адасып,
Суық кебін жамылып
Қалармын, кім біледі.

ЖАЗҒЫ ЖОЛДА

Дала. Дала. Сар дала!
Жапан түзде бір қара —
Келем жалғыз, жаяумын.
Жаныма ерген жолдас жоқ,
Төрт жағым дала — жер де көк,
Жылауға да таяумын.

Шілде. Оттай ыстық күн.
Дала — өлік. Жоқ бір үн.
Жер де жатыр тұншығып.
Жол жыландай иірілед,
Шаң ерініп үйірілед.
Ешбір леп жоқ, тып-тымық.

Көкте жалғыз бұлт жоқ,
Көктің түсі қызғылт көк.
Дүниені тылсым билеген.
Ыңыранғандай әлдекім,
Жылай ма екен әлде жын?
Перілер ме күйлеген?

Созылып ұйықтап бел жатыр,
Төсін керіп көл жатыр
Тыныш, тәтті түс көріп.

Суға — айнаға қаранып,
Салқынша леппен таранып,
Қамыс та түр тербеліп.

Толқынға толды төрт жағым,
Әлде жүзген бұл сағым
Көл ме? Көшкен шаһар ма?
Мүз көк темір киініп,
Найзасын көкте үйіріп,
Әскер жауға шабар ма?

Ақ бұлттар түр жусап,
Күңіренеді жер сусап,
Алыстан ақырын Күн күлед.
Қызыл жүзді гүлдерді,
Бұраңдаған белдерді
Сүйемін деп күйдіред.

Айнала — өлім, ешбір үн...
Жапан түзде жалғызбын.
Перісі неге келмейді?..
Денесі аппақ, жалаңаш,
Көкпеңбек көз, сары шаш
Сақ-сақ неге күлмейді?

Сыбдыр-сыбдыр жүргендей,
Сылқ-сылқ қана күлгендей,
Көрінбей неге билейді?!
Жібектей жетпіс оралып,
Жыландай жүзге бұралып,
Бетімнен неге сүймейді?!

Жол жыландай иірілед,
Шаң ерініп үйірілед,
Ешбір леп жоқ, тып-тымық.
Аңсап, есім жия алмай,
Көзімнің жасын тыя алмай,
Өлсем екен тұншығып!

ЖАЗҒЫТҰРЫМ

«Болды, міне, дәл алты ай,
Жаттың ұйықтап, еркетай.
Ұйқың қанды, тұр, қозым,
Аш көзіңді, жұлдызым!» —
Деп маңдайдан ақырын
Жұмсақ, жылы сәулемен
Сипап жерді, Күн күлер.

Аяқтарын көсіліп,
Еркеленіп, есінеп,
Жер — нәресте жас бала
Жаңа оянып жатқанда,
Жұмсақ, ыстық бетінен
Тәтті ғана сүйсем деп,
Күбірлеп жылы жел жүрер.

Дамыл алмай жылар қар,
Ақ шымылдық ашылар.
Сылқ-сылқ күліп сылдырлап,
Бірдеңе деп былдырлап,
Көрінгеннен шүйінші
Сұрайтын жас баладай
Асығып сулар жүгірер.

Керіліп ерке жер тұрар,
Мөлдір сумен жуынар.
Үлде менен бүлдеге,
Түрлі түсті гүлдерге,
Ши жібекке оранып,
Қарағанда көз тоймас,
Бүлдіршіндей киінер.

Көріп сұлу баласын,
Көз ішінде қарасын,
Қуанып, тасып жүрегі,
Қысып, ыстық сүйеді.
Ұзын күнде ару жоқ,
Періштем деп айналып,
Алтын ана Күн жүрер.

Мұны көріп бұлттар,
Күңіреніп етер зар:
«Біздерде алтын ана жоқ,
Қысып сүйер бала жоқ,
Тұрақ та жоқ белгілі!» —
Деп тұнжырап күрсініп,
Әлсін-әлсін жас төгер.

ЖАЗ КЕЛЕДІ

Жел жалығып, хал жиып,
Қалғып қана тербелед.
Жұмсақ қана жымыып,
Жібек қанат жаз келед.

Көк алтынға көмілген,
Ауаға алтын себілген.
Алтын емес себілген,
Жаздың шашы төгілген.

Әне, ерке жаз келед,
Ал, балалар, қараңдар.
Ойнап, алтын шаш беред,
Ал, балалар, тараңдар.

Қайғылансын, күрсінсін!
Енді ұзамас, ерір қар.
Еркедай жаз бір күлсе,
Күлмей, шыдап кім қалар?

Сұлу жаздың лебізі
Қар түгіл, мұзды балқытар.
Көл, өзенін, теңізін
Ойнатар, бәрін шалқытар.

Төл үйдегі үйшікті
Таста, бала, белді бу.
Белден батып күртікке,
Енді ізде қызыл су.

Баланы күміс дауыстан
Кім тоқтатар, кім тыяр!
Ерке жаз да алыстан
Жұмсақ қана жымияр.

Қаракөз, таста кестенді,
Үйде отырып қуарма.
Тысқа шығып-кіргенде
Екі бетің — екі алма.

Дертің болса жүректе,
Төкпе жас көзден, аһ ұрма.
Жеткізер анық тілекке,
Шық та жазға сыбырла.

Жұмақ нұрлы жаз келед,
Алтын жүзді, алтын шаш.
Ағаштар ақырын теңселед,
Жанды-жансыз бәрі мас.

Күн батқан соң, қатқақ боп
Қуанғанда ессіз қар,
«Жаз келеді, жаз, жаз!» — деп,
Жымыңдайды жұлдыздар.

Алтын сәуле түр сүйіп,
Жел маужырап, тербелед.
Жұмсақ қана жымып,
Жібек қанат жаз келед.

ЖИЛЕНДІ ҚАРА ОРМАН

Жиленді қара орман
Қарағай, қайың аралас.
Мәңгі мылқау кәрі орман
Көктегі күнмен шамалас.

Аппақ кебін бүркеніп,
Мылқау орман түс көред.
Жел аза боп, өртеніп,
«Әпсүн» оқып үшкіред.

Мәңгі мылқау кәрі орман,
Былқ етпейді, түс көред.
Жел мінезді ессіз жан —
Маған түрлі ой келед.

Ұйықтасам мен орман боп
Тәтті-тәтті түс көріп,
Бетімнен тұрса жел жүріп,
«Әпсүн» оқып үшкіріп.

МАХАББАТ НЕ

Махаббат — бір тікенек,
Жүрекке барып қадалар.
Бақытсыз ғой бұл жүрек,
Тамшылап одан қан ағар.

Тез жазылмақ бұл жара,
Бал тілімен сүйсе жар.
Сүймесе жар, дариға,
Өлер жүрек, қансырар.
Махаббат — бір тәтті у,

Ішер жүрек, болар мас.
Дүниедегі у мен шу
Мас жүректі оятпас.
Махаббат — бір тәтті у,
Ішер жүрек, төгер жас!

Блоктың басын байлаған.
«Әдемі әйел» — бір гүл,
Блок — бір бұлбұл,
Блок — бұлбұл сайраған.

Сайраған Блок,
Ойнаған жүрек —
Кейде үміт, кейде зар.
Өтеді өмір,
Бітеді жыр,
«Әйелден» бірақ жоқ ошар.

Күндерде бір күн,
Түндерде бір түн
Улы балды бітті жыр.
Төсекте Блок
Көз ашып көред, —
Алдында бір кемпір тұр.

«Әдемі әйел» — идеал,
«Әдемі әйел» — бір қиял,
Идеал, қиял — бір сағым.
Жанады жүрек,
Жылады Блок,
Көріп сөнген шырағын.

«Әйел» — идеал,
Кемпір — ажал
Түр Блокқа үңіліп.
Сөнді енді өмір,
Бітті енді жыр,
«Әйел» қалды жыр болып.

Өтеді өмір —
Жүрекке шер байланды,
Өтеді өмір —
Жүрек көмірге айналды.
Өтеді өмір,
Бітеді жыр. Жүрек — күл.
Жырсыз жырау,
Тиіп қырау — солды гүл.

Бұлбұл гүлсіз,
Бұлбұл үнсіз — жай бір құс.
Айсыз, Күнсіз,
«Гүлсіз», үнсіз — өмір бос!
Бота көзді,
Жібек сөзді ғарышқа
Кетті ұшып,
Зарды құшып алыста

Қалдым жалғыз,
Тірі жансыз, күңіренем.
Шер шегемін,
Кеңесемін мұңменен.
Досым жырақ,
Сөнді шырақ.
Сөнемін.
Сөнеді Ай,
Мен де ұзамай өлемін.

Батады Ай,
Батады ой. Мен батам.
Кірсіз Айым,
Еркетайым, ақ батам:
Өмір — сағым,
Сен, қарағым, сағым қу.
Сағым сумен,
Алтын бумен жаның жу!

Блоктың басын байлаған.
«Әдемі әйел» — бір гүл,
Блок — бір бұлбұл,
Блок — бұлбұл сайраған.

Сайраған Блок,
Ойнаған жүрек —
Кейде үміт, кейде зар.
Өтеді өмір,
Бітеді жыр,
«Әйелден» бірақ жоқ ошар.

Күндерде бір күн,
Түндерде бір түн
Улы балды бітті жыр.
Төсекте Блок
Көз ашып көред, —
Алдында бір кемпір тұр.

«Әдемі әйел» — идеал,
«Әдемі әйел» — бір қиял,
Идеал, қиял — бір сағым.
Жанады жүрек,
Жылады Блок,
Көріп сөнген шырағын.

«Әйел» — идеал,
Кемпір — ажал
Түр Блокқа үңіліп.
Сөнді енді өмір,
Бітті енді жыр,
«Әйел» қалды жыр болып.

Өтеді өмір —
Жүрекке шер байланды,
Өтеді өмір —
Жүрек көмірге айналды.
Өтеді өмір,
Бітеді жыр. Жүрек — күл.
Жырсыз жырау,
Тиіп қырау — солды гүл.

Бұлбұл гүлсіз,
Бұлбұл үнсіз — жай бір құс.
Айсыз, Күнсіз,
«Гүлсіз», үнсіз — өмір бос!
Бота көзді,
Жібек сөзді ғарышқа
Кетті ұшып,
Зарды құшып алыста

Қалдым жалғыз,
Тірі жансыз, күңіренем.
Шер шегемін,
Кеңесемін мұңменен.
Досым жырақ,
Сөнді шырақ.
Сөнемін.
Сөнеді Ай,
Мен де ұзамай өлемін.

Батады Ай,
Батады ой. Мен батам.
Кірсіз Айым,
Еркетайым, ақ батам:
Өмір — сағым,
Сен, қарағым, сағым қу.
Сағым сумен,
Алтын бумен жаның жу!

Өмір — дала,
Сен — бір бала, сайран ет,
Гүлдер жиып,
Сәуле сүйіп, ойнап өт!
Қырға шықсаң,
Тілін ұқсаң, жел жылар.
Жел жыламас,
Жер жыламас, ел жылар.

Күні батып,
Қайғы батып, ел жылар.
Ерке бала,
Сен де жыла, шегіп зар.
Жоқ, жылама,
Зар сұрама, күл, Күнім!
Ой деген не?
Оны білме сен, Гүлім!..

Мен де жас ем,
Мен де мас ем, жел едім.
Өтті өмір,
Жүрек — көмір. Өлемін...

АЛДАМШЫ ӨМІР

Алдамшы өмір ылғи ғана у береді,
Өмір шіркін шамдай ақырын сөнеді.
Қара қайғы қалыңдады тым бүгін,
Мөлт-мөлт етіп көзіме жас келеді.

Өмір шіркін шамдай ақырын сөнеді,
Алтын үміт тотығады, өледі.
Кешегі күн — қойнымдағы сүм қиял,
Бүгін алыс менен, сылқ-сылқ күледі.

Өмір шіркін бықсып ақырын сөнеді,
Үміт шіркін тотығады, өледі.
Өлді үміт, мен де ұзамай өлемін,
Соққы жеген сорлы жүрек біледі.

Өмір шіркін көз алдымда сөнеді,
Қиял — алыс, келемеж ғып күледі.
Өмір сөнед, үміт өлед, не қалды?
Мөлт-мөлт етіп көзіме жас келеді.

АЙРЫЛҒАНДА

(Г...ге)

Бір жыл болды сені сүйдім, уладым,
Бауырыңа алдың, неге мені қумадың?
Ессізбін мен: айрылуды ерте ойлап,
Қанды жаспен көзім неге жумадым?!

Сүйдің мені, басқа жанды көрмедің,
Жасың төктің, қадіріңді білмедім.
Мөлдіреген шын меруерт жасыңнан
Садаға боп, сорлы, неге өлмедім?!

Білдім: бүгін мені тастап кетесің,
Күміс көбік Ақ Еділден өтесің.
Бота көзім, өлтіріп кет қолыңнан!
Тірі тастап кетіп мені нетесің?!

Көріскенше қош бол енді, бер қолды...
Қалтырайсың, қолым, саған не болды?..
Жазуға енді, Гүлім, халім қалмады...
Көзіме жас, жүрегіме у толды...

КҮЗДІ КҮНІ

«Есіл жазым өтті, — деп, —
Бәйшешегім кетті!» — деп,
Санадан жүз сарғайып,
Қасіреті мол жас зайып
Қараңғы ұзын түндерде
Үстіне қара жамылып,
Күрсініп жер жылайды.

Бұзылып түсі аспан-көк,
Ашулы ауыр үнілеп,

Бүркеніп сүр бұлттар,
Жүрегі жара алыс жар
Қайғы басып, қиналып,
Жерге қарап, жарына
Көзінің жасын бұлайды.

Балапан нәзік жас қайың,
Соққан суық жел сайын,
Бүрсиіп, сорлы, дірілдеп,
Ақырын ғана күбірлеп:
«Сүбханалла, Сүбхан!» — деп,
Жасағанға жалынып,
Жәрдем бер деп сұрайды.

Күшті, жуан қара ағаш,
Жапырақсыз, жалаңаш,
Өмірде беті қайтпаған,
Ешкімге сырын айтпаған,
Тура келіп тағдыры,
Долы дауыл кез келіп,
О да бір күн құлайды.

Жалғыз жатып ойланам,
Күңіренемін, толғанам:
Балдан тәтті өмір не?
Қорқынышты өлім не?
Жалынды жүйрік жас жүрек
Неге ақырын сөнеді?
Бұған жауап кім табар?

Жастық өтіп, қартайып,
Қан сары су боп сарғайып,
Сүмбіл шашым қуарып,
Алма жүзім суалып,
Мен де сорлы бір күні
Қоштасармын өмірмен...
Өлмей, мәңгі кім қалар?!

Құласа күшті қара ағаш,
Қыс өтіп, тағы жетсе жаз,

Жас балапан — қайыңдар,
Оларда не уайым бар,
Өткендерді еске алып,
Бұралып жас сұлудай,
Қосылысып ән салар.

Өмірмен тәтті қоштасып,
Өліммен қол ұстасып,
Үстіме топырақ үюлі,
Суық көрде көмулі,
Қара жерді құшақтап
Жатқанымда мен сорлы,
Мені есіне кім алар?!

БОЛСА ГҮЛСІЗ...

Болса гүлсіз,
Бұлбұл үнсіз,
Үнсіз бұлбұл — бір сұр құс.

Үнсіз өмір —
Сөнген көмір,
Отсыз жүрек — бос қуыс.

ОЙ

Ой деген — у,
Ауызға алсаң, қандырад.

Ой деген — у,
Жанды есінен тандырад.

Ой деген у —
Ішсең, мас боласың.

Ой деген — у,
Ішесің де соласың.

Ой — бір теңіз,
Қап-қара боп тебіренед.

Ой — бір теңіз,
Толқындана күңіренед.

Ой — бір теңіз,
Шетсіз, түпсіз, тұңғыық.

Ой — бір теңіз,

Жан түседі жан қиып.
Ой улады —
 Жаным ессіз, жаным мас.
Ой улады —
 Жүректе зар, көзде жас.
Ой улады —
 Көмір болды жүрегім.
Ой улады —
 Сарғаямын, сөнемін!

ЖАН СӨЗІ

Өмір — теңіз, жоқ оның түбі, шеті,
Сылқ-сылқ күлген сиқырлы толқын беті.
Осы өмірге кіргелі көп күн болды,
Енді бір ай — толады жиырма жеті.

Мен жоқ едім, бар қылып анам тапты,
Содан бері Күн талай шықты, батты.
Ес білгелі алыстым өмірменен,
Өмір — теңіз толқыны тым көп қақты.

Мен туғалы ағарып көп таң атты,
Қараңғылық жер бетін талай жапты.
Ес білгелі алыстым жүрекпенен,
Ырық бермеді, қаңғырды, ол не тапты?

Ессіз жүрек тулады, бермеді ырық,
Ақыл сорлы ере алмай, қалды тұрып.
Ессіз жүрек, бөгелші бір азырақ,
Отыз түр ғой үңіліп, арты — қырық.

Өміріңді екі қылмай орындадым,
Есімде отқа, суға ұрынғаным.
Өтті жылдар, жапанда жалғыз қаппын,
Өмірімді осынша улап, не қылғаның?!

«Жел бол!» — дедің, жел болып еспедім бе?
Уақыт талғап, ерте я кеш дедім бе?

Желдей жынды есалаң екпінді боп,
Заулап тұрған отқа өзім түспедім бе?!

«От бол!» — дедің, от болып жанбадым ба?
Күйдірмей, сірә, нәрсе талғадым ба?
Күлді де алдым құшаққа, гүлді де алдым,
Мынау «күл», мынау «гүл» деп таңдадым ба?!

«Су бол!» — дедің, сылдырап ақпадым ба?
Жыландай жүз бұралып жатпадым ба?
Ерікті-еріксіз суымнан татар жанды
Сиқырлап сылдырменен таппадым ба?

«Күн бол!» — дедің, мен Күндей күлмедім бе?
Күннен де астым, мен күндіз-түн дедім бе?
Күн — төкаппар. Мен көппен құшақтастым,
Бұл ісімді Күндікке мін дедім бе?

«Ай бол!» — дедің, Ай болып жүзбедім бе?
«Әпсүн» оқып, жер жүзін кезбедім бе?
Анадайдан сиқырлы сәуле төгіп,
Талайлардың өзегін үзбедім бе?

Сен: «Сүй!» — дедің, талайды сүймедім бе?
Көбелек боп көп отқа күймедім бе?
Тірілгенім болмаса өлгеннен соң,
Мен талай күлден кебін кимедім бе?

«Жыла!» — дедің, талай жас төкпедім бе?
Дария болды көз жасым, көп дедім бе?
Жасым бітсе, қып-қызыл қан жыладым,
«Жыламаймын, көзде жас жоқ», — дедім бе?!

«Ата-анаңнан без!» — дедің, безбедім бе?
Қаңғырып, талай жалғыз кезбедім бе?
Басыма талай қара күндер туды,
Ата-ана, туысқан іздедім бе?

«Елің тастап кет!» — дедің, кетпедім бе?
Жер шетіне барсам да шет дедім бе?

Жыландай бауырына кіріп алып,
Қалайда жатты жақын етпедім бе?

«Дәулеттен қаш!» — дедің сен, қашпадым ба?
Қойнымды жоқшылыққа ашпадым ба?
«Нәжісті — доңыз, сүйекті — ит жияд» деп,
Барымды желге ұшырып, шашпадым ба?

«Жоқты іздеп тап!» — дедің сен, таппадым ба?
Сен: «Айға шап!» — дегенде, шаппадым ба?
Не керек! Бар бұйрығыңды орындадым,
Сүм жүрек, сол қызметімді ақтадың ба?

Ақтамадың, алдадың, енді білем,
Енді бір ай — жиырма жеті жасқа келем.
Отыз, қырық... Қартаям, сөнем, өлем...
Еліме есебімді не деп берем?!

Енді бір ай — жиырма жеті жас толады,
Отыз, қырық... Сарғаяды, жүз солады.
Жыл соңынан жүгіріп жыл озады,
Кеудеге күн-күн сайын шер толады.

Ессіз жүрек аспанға қол сермеді,
Ессіз жүрек ақылға жол бермеді.
Жастық у ғой, айнымай, у ішіппін,
Бұл күндерде кеудені ой кернеді.

Ақылға кеш айналдым, қараң күнім,
Бір күні құшағына алар өлім.
Қара жерді құшақтап мен жатармын,
Сол кезде не деп мені сынар елім?

«Жел еді, желді жыр ғып өтті!» — дер ме?
«Есалаң, сүйіп еді шоқты!» — дер ме?
«Ойы жоқ, ессіз отты Тәңірі көрген,
Түншығып жат, есерім!» — деп күлер ме?!

Болмаса: «Қызыл гүл ед, солды!» — дер ме?
«Сермеп ед алтын Айға қолды!» — дер ме?

«Қажымай, айға шапқан арыстан ед,
Сабаз-ай, сол жолда мерт болды!» — дер ме?

«Күн еді — өмір бойы күлді!» — дер ме?
«Күн еді — сүймеуші еді түнді!» — дер ме?
«Күн еді, Күндей айқын күле білді,
Сол күлумен ақырда өлді!» — дер ме?!

«Сұлулықтың асығы — жыршы!» — дер ме?
«Жүректің сырын шешер сыршы!» — дер ме?
Не қуаныш, не қайғы басқан күнде
Басыма келіп: «Ақын, тұршы!» — дер ме?

Болмаса басыма да бармас па екен?
Атымды аузына да алмас па екен?
Қарайып жапан түзде жалғыз тұрған
Молама көз қырын да салмас па екен?

Дариға, сол күндерде күнім қараң,
Қазақ елі, бір ауыз сөзім саған:
Болғайсың, сыншы болсаң, әділ сыншы,
Кінәні жүрекке қой, қойма маған!

Мені атама, бұл жүрек — жынды дерсің,
Ұмтылған аламын деп Күнді дерсің.
«Сүйіп, күліп, күйіп — көз жасын төгіп,
Жынды жүрек өлді де тынды!» — дерсің.

МЕНИ ДЕ, ӨЛІМ, ӘЛДИЛЕ

Қажыдым енді, күш бітті,
Көңілсіз, салқын, күн бұлтты,
Жел бұйығып тербелед,
Әлдекімнің өлгенін,
Оны қалай көмгенін
Әңгіме ғып күңіренед.
Жел, күңіренбе, жасың тый,
Өлім күйі — төтті күй,
Балқиды жаным бұл күйге.

Мені де, өлім, әлдиле,
Әлдиле, өлім, әлдиле!

Қара орманның шетінде,
Нағыз желдің өтінде
 Өскен жалғыз жас қайың.
Былқ-сылқ етіп билеген,
Сылдыр-сылдыр күйлеген,
 Болсын онда не уайым.
Сол жас қайың құлапты,
Жанында жел жылапты,
 Балқиды жаным бұл күйге.
Мені де, өлім әлдиле,
Әлдиле, өлім, әлдиле.

Қолына ала ту алып,
Қылышын қанға суарып,
 Тау суындай тасыған,
Қарақат көзін қан жауып,
Қабағынан қар жауып,
 Ойын салған жас ұлан —
Майданда ұлан қайтыпты,
Жел иманын айтыпты...
 Балқиды жаным бұл күйге.
Мені де, өлім, әлдиле,
Әлдиле, өлім, әлдиле!

Әлдеқайда бетпақ шөл,
Бетпақ шөлде жалғыз жол,
 Сол жолменен жалғыз жан
Түн бойы талмай жүріпті,
Табанын тастар тіліпті,
 Келгенде атып алтын таң,
Сорлы, шөлде өліпті,
Жел құмменен көміпті,
 Балқиды жаным бұл күйге.
Мені де, өлім, әлдиле,
Әлдиле, өлім, әлдиле!

Бетінен алма қан тамған,
Тілінен тәтті бал тамған,

Бұйра толқын шашы бар,
Күлкісі меруерт шашылған,
Өзі — гүл жаңа ашылған,
Дәл он бесте жасы бар —
Сұлу көз жас төгіпті,
Тұншығып жасқа өліпті...
Балқиды жаным бұл күйге.
Мені де, өлім, әлдиле,
Әлдиле, өлім, әлдиле!

Талпынған жаңа нәресте,
Ақ қанатты періште,
Былдырлаған бұлақтай,
Көрінген жанды күлдірген,
Жаңа піскен бүлдірген,
Балауса нәзік құрақтай,
Қайтыпты қозы көз тиіп,
Бетінен кейде жел сүйіп...
Балқиды жаным бұл күйге.
Мені де, өлім, әлдиле,
Әлдиле, өлім, әлдиле!

Алыста айдын шалқыған,
Көбігі меруерт балқыған.
Сол айдынның астында
Бар екен алпыс ақ отау,
Алтын уық, жібек бау.
Бәрі он алты жасында —
Отау сайын толқын шаш,
Толқын шаштар жалаңаш...
Балқиды жаным бұл күйге.
Мені де, өлім, әлдиле,
Әлдиле, өлім, әлдиле!

Жаңа піскен балдырған,
Сүйсе, мейір қандырған,
Айдынға барып түсіпті.
Отауларды аралап,
Жас жүрегін жаралап,

Сұлуларды құшыпты.
Құшыпты да өліпті,
Жел толқыннан біліпті...
Балқиды жаным бұл күйге.
Мені де, өлім, әлдиле,
Әлдиле, өлім, әлдиле!

Балдырғанмен бастасып,
Сұлумен қол ұстасып,
Жас ұланмен жолдас боп,
Жас қайыңды қолға алып,
Баланы сүйіп бір қанып,
Жолаушымен мұңдас боп,
Мен де тезірек өлейін,
Әлі жаспын демейін,
Балқиды жаным бұл күйге.
Мені де, өлім, әлдиле,
Әлдиле, өлім, әлдиле!

Бетімнен тәтті бір сүйіп,
Алдыңа алшы әлдилеп,
Келші, өлім, тезірек.
Жан ұшудан тоқтады,
Жынданып енді соқпайды
Кешегі асау жас жүрек.
Бетімнен тәтті бір сүйіп,
Алдыңа алшы әлдилеп...
Балқиды жаным бұл күйге.
Мені де, өлім әлдиле,
Әлдиле, өлім, әлдиле!

ТІРІЛДІМ

Сансыз күндер ой астына көмілдім,
Қор болып ем көңілін таппай көңілдің.
Жаспен жасып, оймен азып-тозып ем,
Өліп едім, бүгін тағы тірілдім.

Жаным өлік еді, жанға жан кірді,
Тамыр кеуіп еді, ыстық қан жүгірді.
Жиегінде қорғасындай көгімнің
Бүгін ғана бақыт таңы білінді.

Бүгін маған жұмаққа өмір жол болды,
Бүгін менің құшағымда Ол болды.
Оны құштым, шарап іштім, шат едім,
Бүгін менің құшағымда Гүл болды.

Бүгін менің құшағымда кім болды?
Бүгін менің құшағымда Гүл болды.
Бүгінгі түн маған алтын Күн еді,
Бүгін менің құшағымда Күн болды.

Өзім ғана білем қандай жан құштым,
Жер құшпадым, шаң құшпадым, таң құштым.
Жанды жуып, жүрегімді жаңалап,
Бүгінгі күн тән құшпадым, жан құштым.

Бүгінгі күн тән құшпадым, жан құштым,
Жанды құштым, таңды құштым, көкке ұштым.
«Сүйем!» — деді бота көзі мөлдіреп,
Жасын төкті, жасын іштім, бал іштім.

«Көкке ұмтылам, әттең, дүние, аяғым!..
Болса аяғым, алып Мұса таяғын,
Кетер едім Тәңірі іздеп, Тор іздеп,
Жан жарым деп Сарыарқаның саяғын...» —

Деп сыбырлады алма ерні елбіреп,
Бота көзде ыстық жасы мөлдіреп.

Жиылған жас төгілмейін тұра ма,
Жас төгілді, тілініп жүрек, елжіреп.

Өкси-өкси: «Сүйем, сен де сүй!» — деді,
«Өмір бойы күйем, сен де күй!» — деді.
«Сеніменен жаным бірге, жан жарым,
Сен де «жан!» де, ессіз қанды тый!» — деді.

Ол жылды, мен де бірге жыладым,
Өкси-өкси: «Сүй ғана!» — деп сұрадым.
Көп жыладым, сол ыстық көз жасымен
Алдағы өмір жолын таптым, мұрадым.

Жиырма жеті жыл жүрекке берілдім,
Түнін көрмей, күнін көріп өмірдің.
Екі жаспен жуып алдым жанымды,
Өлген жерден бүгін мәңгі тірілдім.

ЖҮЛДЫЗДЫ – ЖҮЗІК, АЙДЫ АЛҚА ҒЫП БЕРЕЙІН

Келші, көзім, күн бетінді көрейін,
Сүйші, сәулем, түншығып мен өлейін.
Жет, жұлдызым, жылжып қана жібектей,
Жұлдызды — жүзік, Айды алқа ғып берейін.

Сөзің — сиқыр, есті тұман басқандай,
Ессіз жүрек дария болып тасқандай.
Күлкің, Күнім, күндей күміс табаққа
Мінсіз сұлу меруертті шашқандай.

Шашың — толқын, жүрегімнің жарына
Соғылды да, батты улы зарына.
Айнам, саған арнап жырлар жазамын,
Қаламымды малып жүрек қанына.

Жырларыммен кестелейін орамал,
Бүлдіргендей бөбектайым бетің бал.
Балға талай шыбын қонуға ұмтылар,
Ұмтылғанда орамалмен қағып қал.

Еркетайым, келсең егер қасыма,
Сәулелерден шок қадар ем басыңа.
Көз жасымнан меруерт тізіп берер ем,
Келші, күлмей көзден аққан жасыма.

Келші, көзім, Күн нұрына көмейін,
Сүйші — өлейін, «неге өлейін?» демейін.
Жет, жұлдызым, жылжып қана жібектей,
Жұлдызды — жүзік,
Айды алқа ғып берейін!

БЕРНИЯЗҒА

...Ұлан өлді батып қанға,
Тыныштық тапты асау жан да.

Өмір — дала, ақын — бала қаңғырған,
Жан сусынын көз жасымен қандырған.
Ақын — бөбек, өмір — көбік, тылсым-ды
Ойнап, арбап, бөбекті естен тандырған.

Күңіренеді кеңес айтып қария,
Әлдеқайда жер шетінде дария:
Тұңғиықтың түбі толған тамаша,
Дарияның сыры жоқ қой жария.

Дарияның астында — алпыс ақ отау,
Ақ отаулар алтын уық, жібек бау.
Отау сайын судай сұлу толқын шаш,
Толқын тербеп: «Әлди, әлди!» — дейді бау.

Әлди, әлди, тербеледі ордалар,
Ордаларда өңшең сұлу ән салар.
Сұлу жанның күлкісі де сиқыр ғой,
Күлкілері көбік болып жорғалар.

Көрінсе егер сонау күміс күлкілер,
Жас ұланның жүрегін жүз тілгілер.
Шерлі ұланның көріп суға шомғанын,
Мылқау жартас: «Жынды ма әлде?!» — деп күлер.

Кеңес айтып күңіренеді бір күні,
Есімде жоқ, әйтеуір сол бір күні:
Майдан құрып, қарсыласқан екі жау,
Таудай мылқау, бірінің де жоқ үні.

Екі жаудың біреуі — өлім, бірі — өмір,
Бір-біріне қайрасады тіс шықыр.
Бір мезгілде жаны жалын жас ұлан
Әлдеқайдан қан майданға келіп тұр.

Жап-жас бала келе сала, қабағын
Түйіп, тартқан екі жаққа садағын.
Тастан қайтқан оғы тиіп өзіне,
Қан майданда қайтыс болған қарағым!

Ұлан өлген, мұны көрген екі жау:
«Мына ұланның емес, сірә, дені сау, —
Деді-дағы, шегі қатып күлісті, —
Әй, есалаң!.. Ха-ха, ха-ха, ха-ха-ау!»

Жаны жалын, жаны шерлі жеткіншек,
Күлсін саған, сөксін мейлі көк есек.
Мен сөкпеймін сені, сонау толқынмен
Хан майданға неге ғана кірдің деп.

Мен күңіренем, ұлы ойлар кеп басыма,
Жырласаң ед шомылып көз жасыңа:
Тұңғиықтың түбіндегі тамаша
Өзі-ақ көшіп келмес пе еді қасыңа...

Өмір, өлім — мәңгі аңдысқан екі жау,
Екі жауды бауыр қылар жыр бар-ау.
Сол жыр таппай, садақ тартпай, сабыр ғып,
Қан майданда күңіренсең еді, сор бала-ау!

Ойлаймын да, өкінемін ғапылдығыңа,
Жаным сеніп еді жақындығыңа...
Жастай сөнген жалын жанды жеткіншек,
Күнәң ауыр, кешем ақындығыңа.

Өмір — дала, ақын — бала қаңғырған,
Жан сусынын көз жасымен қандырған.
Ақын — бөбек, өмір — көбік, тылсым-ды
Ойнап, арбап, бөбекті естен тандырған.

СЫРДАҒЫ АЛАШҚА

Атаң Отқа табынған,
Өзің бірге бағынған.
Тәңірің — Оттан боп үміт,
Атаң Отқа табынған.
Жан ба еді ол жауға жалынған?!
Сыр бола ма жыр мен От?

От дегенің аспан ғой,
Аспан жерді басқан ғой...
Төменге алып төнген ол.
Бір дегенің жер ғой ол,
Жер дегенің — көр ғой ол,
Көрді сүйген, өлген ол.

Атаң Отқа май салған,
Жан ба еді жыннан тайсалған?
Жаһүт жапқан ажыдан.
Жанын жасып, кірлеген
Отпен аспанға өрлеген
Алады екен аластап...

Салық салған Сырдағы ел,
Көрге мүлгіп болма қол,
Атаң сүйген Отты сүй!
Шаппағанға шаң жұқпас,
Шаппағанға қан жұқпас.
Күйдірем десең, өзің күй.

Отқа табын, Тәңір — От,
Оттан басқа Тәңірі жоқ.
Сөзім — Сырдағы алашқа:
Жаның жасып, кірлеген,
Отпен аспанға өрлеген
Жаныңды, алаш, аласта...

ТҰРАНЫҢ БІР БАУЫНДА

(Сурет)

Ай туды, күңгірт кеш еді, алтын табак,
Ару ғой Ай дегенің алтын қабақ.
Жүзінен сол сұлудың нұр төгілді,
Жапырақ — суда ойнаған алтын шапақ.

Жапырақ сәуле сүйіп дірілдеген,
Жел шіркін жаны күйіп күбірлеген.
Жерде су сылдыр қағып сүйінгендей,
Кей кезде күйік кернеп күрілдеген.

Ай қалқыды, сәуле аспаннан сорғалады,
Ағаштар ерке арудай ырғалады,
Арудың аққу мойны бұрылғанда,
Жұлдыздай жарқ-жүрқ етіп сырғалары.

Бөрік киген бұйра сеңсең қара ағашы,
Алқызыл алқа киер алма ағашы.
Бөленген сары алтынға тапал інжу,
Басына ақық сепкен тағалшасы.

Шиесі мөлтілдеген маржан екен,
Маржаны жерде жатар арзан екен.
Жамбыдай жақұты көп анар байғұс,
Тырбиып неліктен ол азған екен!?

Тізілген түйме меруерт тұтқа таптап,
Жандардай жарқыраған тәп-тәтті тап.
Жас өрік ай нұрында ақ алтындай,
Жас үзім — зүбәржаттан тізген шашақ.

Көк сұлтан, қызыл сұлтан — сұлтан егіз,
Бірі көк, бірі қызыл тәжі — жеміс.
Жан-жағың жемісті ағаш, аяқ астың
Жайнаған феруза гүл ұшан-теңіз.

Сыр сөйлеп сол гүлдерге сылдыр қағып,
Жатқаны тарам-тарам сулар ағып.

Тереңдік — мінсіз кезу, өн бойына
Қойған ба біреу әдей күміс жағып?

Сәуле ырғып талдың сұлу саласынан,
Неге ұзақ бұйра бұлттың арасынан
Алтын Ай — ерке сұлу шықпай қалды,
Арылмай жүрек анық жарасынан?

Бір жым-жырт басты неге баудың ішін?
Құлпырып, неге өзгертті гүлдер түсін?
Мынау жыр — шер жыры емес, хор жыры ғой!
Жыр қайдан? Өңім бе бұл? Әлде түсім?

Бұл — бұлбұл! Бұлбұл екен сиқыр көмей,
Не дейін, сонша сұлу, сиқыр демей!
Басында балбыратты, елжіретті
Біраздан жанымды ол алай-дүлей!

Ертеден сені іздеген мен едім ғой,
Тұранға бір сені іздеп кеп едім ғой!..
Ширази, шеих Саади, Хайямдардың
Өртеген өзектерін сен едің ғой!..

Жүректе, мені де өрте, бір күл қалсын,
Жүректе, жоқ, күл емес, мың гүл қалсын...
Сайрарға өмір бойы судай сұлу,
Жанымда сиқыр жырлы бұлбұл қалсын...

Бебеу қағып, басты бұлбұл тербеткендей,
Тербетіп ырыс, аспанға өрлеткендей.
Ессіз боп бұлбұл құстың сиқырымен,
Кетті алып асау жүрек ырыққа көнбей.

Бергенде көтеріле от боп жанып,
Қиялдың толқындары алды қағып.
Толқыннан улы балды жұта бердім,
Кетпес-ау, мен татпасам, толқын танып.

Жұтсам да, жүзе бердім, сусын қанбай,
Қысылды кейде жаным шошынғандай.

Арылып бар күнәдан асау жаным,
Тәңірінің дарғаһына бас ұрғандай.

Жүрек те арылғандай жарасынан...
Сонда Ай да бұйра бұлттың арасынан
Жарқырап шыға келіп, ақ жүзінен
Төкті нұр талдың сұлу саласынан.

Жан-жақта көлеңкелер көлендеді,
Көзіме әлденелер елендеді.
Жүрегім дүрс-дүрс соғып, айта бердім,
Айтқаным: «Аят берә-ді, елең берә-ді...

Білмеймін, көктен кәусар нұр құйылды,
Неге екен, көзіме ыстық жас жиылды.
Жоқ, әлі улы балға қанбадым ғой,
Бұлбұлым, әнің неге тез тыйылды?

Дариға, аяқталмай, үзілді жыр,
Сұм жүрек жалын болып қалды ғой құр.
Бұлбұлдың әнін үзген не болды екен?
Мынау не: көлдің беті жыбыр-жыбыр?

Көл беті жыбыр-жыбыр, бақа «бақ-бақ»,
Сайрасын енді қалай бұлбұл бейбақ?
Өмірдің өзгермейтін құрсын заңы —
Бір жақтан бұлбұл шықса, бақа шықпақ.

Жыршы құс бақырайған бақа көрсе,
Бақылдап тырбық бақа әнін бөлсе,
Ойласаң ,таң қаларлық дөнеңе жоқ,
Құсадан ақын бұлбұл үнсіз өлсе...

Түн өтті. Бозарғандай шығыс жағы,
Бақаның бітпек пе бір «бақ-бақ-бағы?»
Бұлбұлға сыйға тартқан сол сәулесін
Арсыз Ай бақаға да төкті тағы...

АЛАТАУ

Оранып өмір бойы көк мұнарға,
Аспанды алып Ала¹ емген арда.
Айбынды Аспан-ана алып туған
Бөбегін бөлеп қойған меруерт қарға.

Шыңдары Арсыменен араласқан,
Тәңірі тақ қылғандай тарғыл тастан.
Күңіреніп қоңыраулы қара нардай,
Қап-қара қорғасындай бұлты басқан.

Иірілген айдаһардай ашулы асқар,
Томсарған туғаннан-ақ тарғыл тастар.
Құздарды мәңгі меңіреу мәңгі басқан
Жауһардай жарқыраған аппақ шаштар.

Түк басып, тұла бойы толған кесте,
Қарағай, арша біткен өрлей төске,
Қарағаш, тал-тобылғы, жасыл шырша,
Қарақат, жиде, шие маржан түсті.

Сан шөптің түгесерсің атап қайсын:
Шымшуыр, көкемарал, уқорғасын.
Аһ ұрған Алатауда аруларың
Уімен тыяды екен ыстық жасын.

Жануар бұғы, марал көз адасқан,
Ойнаған ешкі, теке орғып тастан.
Даланың еркелері — арқар, құлжа,
Құлдырап оқтай күлік елік қашқан.

Сары аю ойнайды екен таспен атып,
Бөрісі бөкен жортқан түнде қатып.
Топ шие бір құлжаға жабылмақшы —
Қозыны жібергендей жамыратып.

¹ Алатау дегені.

Құздарда найза қия құстар шулар,
Төменде тасты сабап толқын тулар.
Аланың ақ төсінен орғып түсіп,
Сайларда салар ойнақ асау сулар.

Беттерін солтүстікке түзеп алып,
Шуласып, «Алатаулап» ұран салып,
Еліріп екпіндеген асаулардың
Құм жапқан көбі бірақ шөлде қалып.

Бір шетте жынды Қошқар Шуға шапқан,
Сусамыр арқасында сылдыр қаққан.
Арасан әулиенің ыстық жасын
Жиып ап, Ыстық Ата дауырыққан.

Алатау — алып ана көкпен талас,
Арда емген сол ананы тентек Талас.
Қырғызға қасиетті Талас суын
Ертеде қоныс қылған батыр Манас.

Шындарын Алатаудың жел жайлаған,
Жел емес, қалың қырғыз ел жайлаған.
Желменен, желден жүйрік аңдарменен
Құздардан бірдей орғып, бірге ойнаған.

Сайларда сарқыраған селі ме екен?
Күңіреніп көшкен қырғыз елі ме екен?
Алаштың қайсар ұлы — қайратты елдің
Манасы ел қорғаған ері ме екен?

Көп жылдар желдей заулап есті ме екен,
Алатау өсті ме екен, өшті ме екен?!
Қияның қыранындай қайсар елдің
Басынан күңгірт күндер көшті ме екен?!

Қарлы асқар, мәңгі мұнар барлы ма екен?!
Қайратты ел қайғы жұтып, зарлы ма екен?
Шер басып, алып азып, ерлер жасып,
Манас та ұмыт болып қалды ма екен?!

Жоқ әлі! Қарлы Алатау қалыбында,
Толқындар тулайды әлі шапшып шыңға.
Көзінен — от, сөзінен уыт жоймай,
Қайсар ел ұмытқан жоқ алыбын да.

Алатау өспейді екен, өшпейді екен,
Ауыздан алып аты түспейді екен.
Кәрілер: «Киелі ер-ай!» — деп күрсініп,
Жастары: «Ер ұрпағы — біз», — дейді екен.

Ақындар мұңды қияқ шалады екен,
От болып көптің көзі жанады екен!..
Жұмбақшы «Манасты» айтып жорғаласа,
Кәрі-жас көзіне жас алады екен.

Алашқа қайсар қырғыз бала ма екен,
Қайғымен қайсар жаны жара ма екен?!
Жаралы ел көшкен күнін жоқтай, жылай,
Құл болып, жасық жаспен қала ма екен?!

Тау өшпес аспан төніп, еміренген,
Сел солмас қарлы күз бен көк мұзды емген.
Ерлерін ел қорғаған есте тұтып,
Ел бітпес кеңес қылып күңіренген!..

Алаштың қайсар қырғыз баласына
Қосылса жара жанның жарасына,
Жас төкпей, өрлеп, өрлей Талас бойын,
Төуеп қыл Манасыңның моласына...

ТҮРКІСТАН

Түркістан екі дүние есігі ғой,
Түркістан ер түріктің бесігі ғой.
Тамаша Түркістандай жерде туған
Түріктің Тәңірі берген несібі ғой.

Ертеде Түркістанды Тұран дескен,
Тұранда ер түрігім туып-өскен.
Тұранның тағдыры бар толқымалы,
Басынан көп тамаша күндер кешкен.

Тұранның тарихы бар отты желдей,
Заулаған қалың өрттей аспанға өрлей.
Тұранның жері менен суы да жат,
Теңіздей терең, ауыр ой бергендей.

Тұранның егі-шексіз шөлі қандай,
Теңіздей кемері жоқ көлі қандай!
Тұранның дария аталған өзендері
Тасыса, шөлді басқан селі қандай!

Тұранның таулары бар аспанға асқан,
Мәңгіге басын аппақ шаштар басқан.
Бауырында ерке бұлақ салады ойнақ,
Жаралып таудан аққан салқын жастан.

Шөлдер бар, жел де жүрмес, сап-сары құм,
Моладай ешбір үн жоқ мәңгі тып-тын.
Болмақ па жан-жануар шексіз шөлде,
Сар құмда салар ойнақ пері мен жын.

Тұранның теңіз дерлік көлдері бар,
Шалқыған егі-шетсіз Теңіз, Арал.
Бір шетте қасиетті Ыстықкөлдің
Бауырында дүние көрген түрік көкжал.

Ертеде Оқыс, Яқсарт — Жейхун, Сейхун,
Түріктер бұл екеуін дария дейтін.

Киелі сол екі су жағасында
Табасың қасиетті бабаң бейітін.

Тұранның Тянь-Шаньдай тауы қалай,
Пар келмес Тянь-Шаньға таулар талай!
Еріксіз ер түрікті ойға аларсың
Көкке асқан Хантәңіріге қарай-қарай.

Балқашты бауырына алған Тарбағатай,
Жоталы, жер кіндігі — Памир, Алай.
Қазықұрт қасиетті тау болмаса,
Топанда Нұқ кемесі тоқтар қалай?

Тұранның жері де жат, елі де жат,
Құйындай бастан кешкен күні де жат!
Тұранды түгелімен билеп тұрған
Ертеде ертегі хан Афрасияб.

Ежелден жер емес ол қарапайым,
Білесің, тарихты ашсаң, Тұран жайын.
Тұранға қасиетті құмар болған
Ертеде Кей-Қысырау мен Зұлқарнайын.

Тұранға жер жүзінде жер жеткен бе?
Түрікке адамзатта ел жеткен бе?
Кең ақыл, отты қайрат, жүйрік қиял,
Тұранның ерлеріне ер жеткен бе?!

Тумайды адамзатта Шыңғыстай ер,
Данышпан, тұңғыық ой, болат жігер.
Шыңғыстай арыстанның құр аты да
Адамның жүрегіне жігер берер.

Шыңғыстан Шағатай, Үкітай, Жошы, Төле —
Атаға тартып туған бәрі бөрі.
Шыңғыстың қол бастаған екі көзі —
Жолбарыс Сұпытай мен көкжал Жебе.

Тұранның билері бар Тарағайдай,
Сол биден Темір туған от боп ойнай.

От шашып жер жүзіне Ақсақ Темір,
Жарқ етіп өте шыққан нажағайдай.

Тұранды мақтамаймын тіпті текке,
Онсыз-ақ Тұран таныс талай шетке.
Сырласқан үйде отырып аспан-көкпен
Білгіш аз жеткен жүйрік Ұлықбекке.

Асыл қан — қасиетті түрік қаны,
Сол қаннан — Ибн-Сина Әбуғали.
Молдығы білімінің сиқыр дерлік,
Дүниеге мұндай адам туды ма әлі?

Түріктің кім кеміткен музыкасын,
Фараби тоғыз ішекті домбырасын
Шерткенде тоқсан тоғыз түрлендіріп,
Жұбанып, кім тыймаған көздің жасын?!

Тұранда түрік ойнаған ұсап отқа,
Түріктен басқа от болып жан туып па?
Көп түрік енші алысып тарасқанда,
Қазақта қара шаңырақ қалған жоқ па?

Арыстан елге Отан болған Тұран,
Тұранда қазағым да хандық құрған.
Қазақтың қасқа жолды Қасым ханы
Тұранның талай жерін билеп тұрған.

Әділ хан аз болады Назардайын,
Алашқа Есім ханның жолы дайын.
Тәукедей данышпан хан құрған екен
Басында Күлтөбенің Құрылтайын.

Бұл Тұран ежелден-ақ алаш жері,
Тұрансыз тарқамаған алаш шері.
Тұранның топырағында тыныштық тапқан
Алаштың арыстаны — Абылай ері...

Тұраннан Сарыарқаны бөлек деме,
Түркістан алты алашқа болған Кебе.

Тұранның топырағын құшып жатыр
Кешегі ердің ері көкжал Кене.

Шер батса — кім іздемес туған елін,
Тұлпар да көксемей ме туған жерін?
Арқаның ардагері қалың алаш,
Тұран да, біле білсең, сенің жерің!

Қырағы Тянь-Шань мен Памир, Алай,
Күтеді көптен сені қарай-қарай.
Кене мен Абылайдың жолын қумай,
Жапанда жайылудың мәні қалай?!

Ертеде Оқыс, Яқсарт — Жейхун, Сейхун,
Түріктер бұл екеуін дария дейтін.
Киелі сол екі су жағасына,
Болмаса, барсаңшы іздеп бабаң бейітін!

СӘРСЕМБАЙДЫҢ ЖЫРЫ

Домбырам басы бал құрай,
Басына қонар бозторғай.
Қалампырлы насыбай,
Насыбайды атпасам,
Ауырар менің басым-ай!

Домбырам менің екі ішек,
Күңіренеді еңіреп.
Мен де бірге күңіренем,
Көзіме ыстық жасым кеп.

Ай, албар-ды, албар-ды!
Сәрсембайда зар бар-ды.
Зардан басқа не болсын,
Шықпаған құр жан қалды:

Бетегелі барқыттай
Белес-белден айрылдым.
Балдан қалған сарқыттай
Күміс көлден айрылдым.

Ай мүйізді ақ қошқар,
Ақтылы қойды бөрі алды.
Шұрқыраған жануар
Жылқыларымды ұры алды.

Ұры алмады, түн алды,
Түн алмады, жын алды.
Жаяу қалдым әйтеуір,
Біле алмаймын кім алды?!

Домбырамның құлағын
Бостау қылып бұрадым.
Жылқымның жөнін сілтеші,
Өркенің өссін, шырағым!

Домбырам менің қарағай,
Қылдың-ау, шіркін заман-ай!
Жат бауыр болған жас шіркін,
Кеткенің бе қарамай?!

Домбырам менің зарлайды,
Зарламайды, қарғайды.
Мен де бірге зарлаймын,
Көзімнен жас парлайды.

Домбырам басы бал қурай,
Қалампырлы насыбай.
Насыбайды атқан соң,
Жазылар менің басым-ай!
Жазылса да бас шіркін,
Тыйылмайды жасым-ай!..

ӘЖЕ

Сығырайған көзі көрінбей
Томар-томар былшықтан,
Отырса, бойы аспайды
Қолындағы ұршықтан.
Алдындағы көженің
Көрінбес беті қылшықтан.
Көжесін татпай әженің,
Жан болмайды құр шыққан.
Көжесін қойшы, кеңесін
Тыңдамай үйден кім шыққан?!
Сендер де тыңда, тентектер,
Тыйылып біраз шолжақтан.

Ертегі айтса, ұршығын
Ұмытып әжең кетеді.
Жерде жатқан жүнді алып,
Қайта-қайта түтеді.
Су сепкендей сап болып,
Тоқтайды сонда жөтелі.
Былшықтан көзі жылтырап,
Ту арқаңнан өтеді.
Ал кіріссе ертекке,
Басы қалт-қалт етеді:
«Ерте-ерте, ерте екен...» —
Аузы балп-балп етеді.

«Ерте, ерте, ерте екен...
Тыңда енді ал, шырақ!
...Сұр мергенде болыпты
Сүліктей бедеу бір сұр ат...»
Қоя қойды Кенжетай
Жылаған жаңа нан сұрап.
Тыңдап отыр тентектер
Алма беті албырап,
Ауыздары аңқиып,
Сілекейі салбырап.
Қалғып бірақ барады
Кенжетай тентек маужырап.

ЖЫЛҚЫШЫ

Бораны — бөрі ұлып тұр,
Төбеттей тынбай үріп тұр,
Сын тағылды қаңтарға.
Аман ба екен жылқышы,
Аман ба екен жылқысы,
Малға барған жан бар ма?

Түтінді жерге тығатын,
Түкіріктен түйме тағатын
Аяз мынау шатынаған.
Хабар бар ма, мал қалай,
Малдағы жалғыз жан қалай,
Адам бар ма қатынаған?

Боран мынау қабандай
Арсылдаған шаба алмай,
Түбі қайыр болса игі.
Аяз анау жер тілген,
Ұша алмай анау құс өлген,
Жылқышы қасқа не күйде?

Бір бұта жоқ — айдала,
Аппақ кебін айнала,
Қалтиып қос тұр ма екен?
Құрт көжені сіміріп,
Тұмақты қойып жымырып,
Қасқиып қасқыр жүр ме екен?

Ойнақ салған құр аттай,
Шұнаңдаған лақтай
Орғыса да аяз өкіріп,
Қозғап қойып арқаны,
Ермек қылып малтаны,
Тұр ма екен шырт-шырт түкіріп?

Бораны әлде даланың
Бейітіндей баланың
Қосын басып, жығып па?
Қайран қасқыр-жылқышы,

Беті ойнаған оқадай,
Оппа қарға опадай,
Күп берісті топырлап.
Топырлап, шулап, соқтыға,
Тоғытқан бейне тоқтыдай
Жыпырласты шөпірлеп.

Күміс қарға көбіктей
Сүңгіп алып сүліктей,
Топырлаған топ бала
Қарақшыдай қалтиып,
Қарындары шартиып,
Бастады соға ақ қала.
Қарды соғып төрт бұрыш,
Төрт бұрышты қып кірпіш,
Үй іргесін қаласты.
«Мен оям!» — деп біреуі,
«Мен қоям!» — деп біреуі,
Терезеге таласты.

Терезелер ойылды,
Қардан құрсау қойылды,
Шаттықтың енді шегі жоқ.
Беттері болды бүлдірген,
Сар даланы күлдірген,
Күлкілері меруерт.

Қатар-қатар тізілді үй,
«Алақай», айғай, күлкі ылғи,
Күлді бірге ақ қала.
Ерінбесең, бар, қара:
Ойнап жүріп көп бала
Салып қойды ақ қала.

Ығып кетіп жылқысы,
Ол да бірге ығып па?

Долы, пері, жын боран,
Сумандаған сұм боран
Құлақ-мұрнын қарып па,
Күші кете беріп пе,
Үмітпен түнге төніп пе?
Бір малта жоқ-ау ғарыпқа!

Жеңе ме, дүние-ай, тілсіз жау,
Алдында бір сай бар еді-ау,
Сол сайдан аман өтіп пе?
Құлап әлде тап соған,
Қарқ-қарқ күліп, басынан
Боран жүріп кетіп пе?

Алас ұрып, ісініп,
Есі кетіп жығылып,
Есіл ер үсіп өліп пе?
Ердің солай өлгенін,
Қардың қалай көмгенін
Құзғыннан басқа көріп пе?

Боран мынау қабандай
Қатуланған қаба алмай,
Түбі қайыр болса игі.
Басында, өлсе, сайғақ жоқ,
Өліміне айғақ жоқ,
Жылқышы сорлы не күйде?

АҚ ҚАЛА

Ауылдың алды омбы қар,
«Не бар! — Қолың домбығар!» —
Шешелері десе де,
Томпаңдап бір топ бала,
Соқпақ болып ақ қала,
Кіріп кетті кесеге.

ЖАТЫР

Басқа жұрт аспан-көкке асып жатыр,
Кілтін өнер-білім ашып жатыр.
Бірі — ай, бірі — жұлдыз, бірі күн боп,
Жалтырап көктен нұрын шашып жатыр.

Таласып өнер-білім алып жатыр,
Күнбе-күн алға қарай барып жатыр.
От жегіп, көкте ұшып, суда жүзіп,
Төңірінің рақметіне қанып жатыр.

Ойламай біздің қазақ текке жатыр,
Бір іске жанаса алмай, шетте жатыр.
Азырақ көз жүгіртіп қарап тұрсаң,
Қазекең таң қаларлық кепте жатыр.

Байларың мыңды айдаған шалқып жатыр,
Бар малын болыстыққа сарқып жатыр.
Барымта, ұрыс-керіс, кісі өлтіріс —
Ішінде сорлы қазақ қалқып жатыр.

Кең жері күннен күнге құрып жатыр,
Сұр жылан бар қан-сөлін сорып жатыр.
Астана, жұрт билеген адамдарды
Төңірі күннен күнге ұрып жатыр.

Біреулер оқып төре болып жатыр,
Шен алып, бақыт құсы қонып жатыр.
Ұмытып өзін өзі бұл сабазың,
Жұртына қарсы таяқ соғып жатыр.

Шәкірттер медреседе шіріп жатыр,
Қайдағы ескі нұсқа көріп жатыр.
Оқыған, дін іздеген байғұс шәкірт
Жемтікші құзғын болып кіріп жатыр.

Әйелдер мал орнына жүріп жатыр,
Жас қызын малға, шалға беріп жатыр.

«Бес байтал — әйел құны» деген бір сөз
Қармаққа талай жасты іліп жатыр.

Дау-жанжал ел арасы толып жатыр,
Өзара талас-тартыс болып жатыр.
Кешегі шешек жарған қазақ гүлі
Сарғайып, бір су тимей солып жатыр.

Мінекей, қазақ солай бітіп жатыр,
Күннен күн артқа қарай кетіп жатыр.
Сезінбей өз өлгенін, өзінікін,
Аты өшкір оқығандар нетіп жатыр?!

ШЫН СОРЛЫ

Күн суық, қатты аяз, шыдар емес,
Қар борап соққан желмен қылып егес.
Кедейлер үсіп-тоңып, дір қалтырар,
Жылы үйде байлар жатар, уайым жемес.

Түн болып, қара тонын киіп еді,
Қатты жел барлық күшін жиып еді.
Ақтарып астын үст қып, гулеп соғып,
Дөңдегі қарды ойға үйіп еді.

Дүрілдеп сүп-суық жел соққан шақта,
Қар борап, үй айнала тыққан шақта,
Шыдамай жан-жануар жел өтіне,
Бүкшиіп теріс қарап ыққан шақта, —

Балтабай Оразкенді шаштан ұстап,
Нығарлап әр түкпірге сүйреп тастап,
Құт ұшырар естілген қатты дауыс:
«Анаң, енең!.. Шық үйден! Жолыңды тап!»

Бейшара Оразкеннің түсі қашқан,
Жылауға, қозғалуға есі адасқан.
«Аяғым ауыр, қой деймін!» — деп айтқанда,
Дүр қамшы ойнап кеткен қайран бастан.

Балтабай бір қолымен есік ашты,
Тепкен соң, сорлы Оразкен далаға асты.
«Кірме, өл далада, иттің баласы!» — деп,
Бекітіп, іште тұрып есік басты.

Оразкен екпінменен құлай кетті,
Есі ауып, жансыз болып, сұлай кетті.
Әдейі өшіккендей тасбауыр жел
Дүрілдеп, астын үст қып борай кетті.

Оразкен бас көтерді есін жиып,
Көз алды дулап кетті от боп күйіп.
Басынан сорғалаған қап-қара қан
Ағады үлбіреген бетке тиіп.

Дөрмен жоқ, көзі тұнып, түр балбырап,
«Жасаған, жарылқа!» — деп жәрдем сұрап.
Қар борап, дүрілдеп жел соққан шақта,
Кетеді сорлы Оразкен дір қалтырап.

ЖАЗҒЫТҰРЫ

Су ақты, жетті апрель, қырдан ойға,
Секіріп арық-тұрақ кетті тойға.
Жас бала: «Жазғытұры туды», — десіп,
Жабағы, көтерем тай, ақсақ қой да,
Қуанып жан-жануар, алшаң басып,
Қалмады қайғы-уайым ешбір ойда,
Нұрлы күн алтын нұрын шаша бастап,
Шықсын деп қысқы ызғар өткен бойға.

Су ақса, тау жаңғырар сылдыр қағып,
Дөл сұлу бұрандаған шолпы тағып.
Түрлі үнмен жаңа келген жылдың құсы
Тұрғандай қобыз ойнап, әнге салып.
Ұлы бай жылқы қамап, қыл күзеуге
Белсенген жылқышыға ноқталатып.
Балалар етек түріп, зыр жүгіріп,
Батпаққа бірін бірі домалатып,

Қырдағы жылқышар ұйқы көрмес,
Қолынан қулық бие құлындатып.

Май кірді, жер құлпырды, гүлдер жайнап,
Жібектей көкорайлар жатқан жайрап,
Сұлудай бұрандаған бұтақтарда
Ән салып әр түрлі құс тұрған сайрап,
Суықтан тоңып өлген шыбын-шіркей
Тіріліп, қанат қағып, быж-быж қайнап,
Аспанда күн күркіреп, от жарқылдап,
Жылы жел қара бұлтты тербеп айдап.
Уызға жаңа тойған жас құлынды
Шыңғыртып жылқышылар ұстап, байлап,
Азырақ күйлі шыққан қысыр тайын
Балалар шапқыласқан мініп жайдақ.
Қыс қысқан арық-тұрақ, жаман-жәутік
Кетті ғой әлдеқашан тырақайлап.
Жаратқан жанға рахат жазғытұрды
Шүкір қыл бір Аллаға, «я, Құдайлап».

БҰЛБҰЛ

Сайрайсың мұнды күймен жүз құбылтып,
Кейде аяң, кейде желіс, кейде сылтып.
Денені суытасың, ысытасың,
Тұрасың маужыратып кейде жылытып.

Құясың төтті дауыс тамылжытып,
Тұрады жан-жануар дәмін жұтып.
У-шу жоқ, қарқ-шиқ еткен қарға, торғай
Ұялып, әлдеқайда кеткен жытып.

Ұста сөз, мұнды даусың басты байлар,
Тоқтаған шабуынан құлын-тайлар.
Даусыңнан елжіремес нәрсе бар ма,
Жас төгер бойы балқып терең сайлар.

Бұлбұл құс! Көзімде жас, кеудемде от,
Болып, мен саған келдім, ішімде шок.

Дертiме сенен ғана дәрмен болар,
Басқадан, анық бiлдiм, еш пайда жоқ.

Бұл жерден ұшып кетшi сәулем жаққа,
Барып қон нәзiк қана бiр бұтаққа.
Сөйле оған ашындырып менiң жайым,
Көңiлiн елжiретпей қанат қақпа!

Жүз құбылт дауысыңды, өрте өзегiн,
Өртенсiн, қызыл жалын қыл төсегiн.
Ойын ал, бойын балқыт, сүйдiр менi,
Қалсын ол ойлай алмай өз есебiн.

Тез, бұлбұл, мұнды дауыс, сиқыр тiлдiм,
Дәрмендi қалың дертке сенен бiлдiм.
Қылмасаң бiр мейiрiм, сорлы пендең,
Қайғыдан, қолым жетпей, мiне, өлдiм!

ӨЛЕҢ

Тарықса жаным,
Ауырса тәнiм,
Сүйеуiм бар демейтiн.
Ол болса менде,
Қозғалса жер де:
«Бү не болды?» — демейтiн
Жан сүйгенiм — ол да өлең,
Жете алмасам, жолда өлем!

Жанымның жаны,
Тәнiмнің қаны,
Тiршiлiгiм сенiмен.
Ойландым — тоймадым,
Iздедiм — қоймадым,
Кеңес бiраз менiмен.
Естiсе сенi — жан иiр,
Бағаң бiлмес көп сиыр!

ЛӘЗЗАТ ҚАЙДА

Бұл жарыққа шыққан соң,
Іздейді көңілім күн-түні
Қайдасың, ләззат, рахат деп,
Таппады сал боп еш мұны.

Ойында ма бос өткен?
Қайғыланған ойда ма?
Жүйрік тазы, сұлу мен
Қызойнақ иә тойда ма?

Байлықта ма, беклікте
Бетіне шірігі шықпаған:
Ас, ат беріп, жұрт аузын
Алып, оған ықтаған?

Ләззатты іздеп, көңілім
Аласұрған шарқ ұрып.
Біреуін де осы деп,
Қалмай жүрген бір торып.

Баяулады жалғыз-ақ,
Мінеки деп тұрақтап,
Ләззаттанып сөзіне,
Қолына кітап, құранды ап.

Айтар сөзім ендігі
Аласұрған көңілге:
Оқу оқы, өнер қу,
Басқалардан түңіл де!

Жұрттың қамын көп ойла,
Уайым-қайғы жеп ойла!
Артта қалған сорлы жұрт
Алға бассын деп ойла.

ЖАЗҒЫ ТАҢ

Жып-жылы түн маужырап,
Көтерілген жерден бу.
Саф күмістей жалтырап
Тыныш жатқан тұнық су.

Көкке тиген биік тау
Құшақтасқан тұманмен,
Қосылысып есен-сау,
Бал алысқан құмармен.

Ақырын ескен жылы жел
Маужыратып, тербетіп,
Таң атсын деп жайнап гүл —
Өсіп балам ер жетіп.

Шырылдап торғай аспанда,
Бытпылдығы ән қосып,
Шала-жансар жатқанда
Табиғатқа жан қосып, —

Таң алдында жалбарып,
Төңіріге құлдық қылғаны,
Ісіне оның таңданып,
Көңілі Хаққа сынғаны.

Міне, алтын таң атты
Күншығыстан ағарып.
Көтеріп зұлмат қанатты,
Жер де кетті жаңарып.

Таң, Күн деген — жер жаны,
Бұл екеуінсіз жоқ сәні.
Оқу-білім — ер жаны,
Жараспас ерге құр жаны.

ЖАС КЕЛІН

Жаңа түскен жас келін,
Кемпірлерге ас келін.
Орамал-шаршы бермесе,
Абұйырсыз тас келін.
Алғанға қабақ шытпаса,
Сонда болар бас келін.

Жаңа түскен келіншек
Болмайды тіпті еріншек.
Құдайдың берген тоқтығы —
Ас болады ірімшік.

Жас келіншек — тоқ қонақ,
Болмайды тіпті сұғанақ.
Арып-талып жүрсе де,
Ойлайтыны жақсы атақ.

Бұрқыраған дауылда,
Сабап құйған жауында,
Л»м деп бір сөз шығармай,
Жас келін жүрер сауында.

Бірін бірі издескен,
Қараңғыда көздескен,
«Басым жерге кіргенше,
Жаным — сен!» деп сөздескен.

Жас келіннің күйеуі —
Мұңын ашар сүйеуі.

АТАҚТЫ АҚЫН — СӨЗІ АЛТЫН
ХАКІМ АБАЙҒА

Шын хакім, сөзің асыл — баға жетпес,
Бір сөзің мың жыл жүрсе, дүмі кетпес.
Қарадан хакім болған сендей жанды
Дүние қолын жайып енді күтпес.

Сөзіңе құлақ салып, баға бермей,
Қисайып, қыңырайды жұртың итгес!
Бұртиып, теріс қарап: «Аулақ жүр!» — деп,
Болды ғой жақын туған бәрі кектес.

Тыныш ұйықта қабіріңде, уайым жеме,
«Қор болды қайран сөзім босқа!» — деме.
Артыңда қазақтың жас балалары
Сөзіңді көсем қылып, жүрер жөнге!

Ай, жыл өтер, дүние көшін тартар,
Өлтіріп талай жанды, жүгін артар.
Көз ашып, жұртың ояу болған сайын,
Хакім ата, тыныш бол, қадірің артар.

Жүрген жанның артында ізі қалар,
Етікші өлсе, балға мен бізі қалар.
Бір бай өлсе, төрт түлік малы қалар,
Жүйрік өлсе, артында сөзі қалар!

Сұм дүние сылаң беріп көптен өтер,
Сау қалғанның көбісі ертең бітер.
Тоқтамас дүниенің дөңгелегі,
Жүйріктің айтқан сөзі көпке кетер.

СОРЛЫ ҚАЗАҚ

Сорлы қазақ жан алқымға тығылып,
Қара күн кеп, тіккен туы жығылып,
Алға баспай, біткен ісі кер кетіп,
Нәр тата алмай, күшсіз, әлсіз бүгіліп;

Оқу-білім жақындатпай, жолатпай,
Қырын қарап, қазақ ісін ұнатпай,
Пыр-пыр ұйықтап сорлы қазақ тек жатыр,
Қанды жаспен екі көзін шылатпай.

Қозғал, қазақ, білімге жүгір, кез келді,
Қылышын алып, «надандық» саған кезденді.
Шетке лақтыр, тұмақтай алып, тұра кеп,
Ертеңді-кеш басыңа мініп езгенді!

Кітап әпер, оқысын балаң, қолына,
Малды аяма оқу-білім жолына.
Өнер алып, басқалармен қатар бол,
Жер жүзі бір адамзаттың ұлына!

Байғұс қазақ бас көтеріп, тұрар ма?
Көңілі түсіп, білім мойнын бұрар ма?
Күні туып оң жағынан, солдан — Ай,
Оқуменен жайнатып дүкен құрар ма?

ӨНЕР-БІЛІМ ҚАЙТСЕ ТАБЫЛАР

Ер жігіт өнер табар ерте қуса,
Ерініп шаршамастай белін буса,
Ыртың-жыртың, жоқ-барға көңіл бермей,
Періште боп анадан қайта туса!

Жақын туған, бауыр деп айналмаса,
Қатын-сатын дегенге байланбаса,
Тынықпай, дамыл алмай ерте де кеш,
Ізденсе, кідірмесе, жайланбаса;

Дүниенің қайғысынан зарланбаса,
Көз қысып күлгеніне алданбаса,
Қақ жарар қара қылды тура бөліп
Айтылған сөз жайынан жалғанбаса;

Өсектен ат-тонымен алыс қашса,
Естісе, ұялғаннан бетін басса,
Жамандық — аты өшкірге жақын жүрмей,
Аяғын күндік жерден байқап басса;

Өзінен басқа жанды кем көрмесе,
Құтыртып, шабыстырып, жел бермесе,
Табылмас аузына су тамызушы,
Өзінің тар етігін кең көрмесе!

Көзі ашық адамдарға жақын жүрсе,
Олардың әрбір сөзін үлгі көрсе,
Естіген сөз, көргенді бос тастамай,
Құлақ тігіп, көз салып, жиып-терсе;

Көңіл көзі ашық жанды дос деп білсе,
Мылқау, меңіреу, наданды қас деп білсе,
Бейнеттің мұнарланған шөл даласын
Ұжмақта хорлар тіккен қос деп білсе;

Білімсіз қатқан жансыз тас деп білсе,
Өнер-білім — қарны ашқа ас деп білсе,
Дүниенің теңізінде адасқанға
Тура жол көрсететін бас деп білсе;

Осы оймен тура жүрсе, бұлтармаса,
Басқаға мойын бұрса, көз салмаса —
Өнер-білім жер астында болса-дағы,
Бір жетер, жалықтым деп тастамаса.

ТОЛҒАН АЙ

Тұрасың, мейірімді Ай, нұрың шашып,
Бұғып жүр қараңғылық бетін басып,
Толсаң да солсаң-дағы айрылмайтын
Жолдасың — жұлдызыңмен қол ұстасып.
Далада жолаушыға сен жолбасшы,
Егерде жазатайым жүрсе адасып.
Дөңгелек, жарасымды ақ келбетің,
Жүресің жылжып қана әсем басып.
Ажары ақ жамбыдай сұлулардың
Жалғанда тіпті кетпес көркі асып.
Сәулеңнің түскеніне әлдеқандай
Теңіздер жан теңгермес жатқан тасып.
Мәз-мейрам көкте қатар жүргеніне
Жұлдыздар иек қағып жымындасып.
Жалғыз-ақ іштен сені жек көреді
Екі жар қол ұстасқан сыбырласып.
«Жарықта қараңдап, бой көрінед!» — деп,
Бір-бірін сүйісе алмас мауқын басып.
Елжіреп көңілдері, құмар қанбай,
Айрылар біраздан соң амандасып.

ЗАРЛЫ СҰЛУ

Қайғыландың, зарландың,
Ісінді тастап, мұңайып.
Ойнамайсың, ойлайсың,
Күлкіңе салды кім айып?

Жалғыз қалсаң бір үйде,
Өзінді өзің жылаттың.
Мөлдіреген көзіңді
Қайғылы жаспен шылаттың.

Көп ойладың тыншымай,
Түнде де кірпік бір қақпай.
Талмай көзің жұмбайсың,
Ағарып сүттей таң атпай.

Жаңа піскен алмадай
Толып бір тұрған шағында,
Жастық қызығын көрместей,
Неге сынды сағың да?

Қайғыға салды кім сені
Тыныштық жүзін көрместей?
Өмір бойы бітпестей,
Зарың мәңгі сөнбестей.

Ерніңді қозғап қайғымен,
Қай жауызды қарғайсың?
Сені бүйткен бейбақтың
Санадан жүзі сарғайсын!

БАЛАЛЫҚ ШАҒЫ

Балалық шағы —
Патшаның тағы,
Ала алмас оны бағалап.
Көп өтпей жыл,
Тек жүрмей, біл,
Ілгергі күнді сағалап.
Үйрен білім жастықта,
Білмесең, жанға қастық та!

Білімге жүгір,
Жоқ ойдан түңіл —
Ерікке қоймай, ентелеп.
Қайтпас уақыт,
Қал дәмін татып,
Бос өткізбе еркелеп!
Жастық деген — бағасыз,
Қадірін білмес санасыз.

Жастық — алтын,
Құрып қал салтын,
Салты оның — үйрену,
Өнер қуып,

Бел бекем буып,
Надандықтан жирену!
Тұрма, қарғам, ұмтыл!
Аты өшкірден құтыл!

«Білімсіз — есек,
Опасыз» десек,
Сөйлеп, күліп жүрсе де.
Өлікпен тең,
Ит-құсқа жем,
Тірі боп ғұмыр сүрсе де.
Сондай болма, қарағым,
Даяр болсын жарағың!

Білген жан — көсем!
Сөйлесе — шешен,
Жұртты аузына қаратар.
Істегені — өрнек,
Қор қылмас ермек,
Нәрсені іске жаратар.
Білімдінің сөзі — ем,
Мейірімі көп, етек — кең!

Жұртына мақтаулы,
Сыбаға сақтаулы,
«Пәлі!» деп қарсы алар.
Іс қылар тежеп,
Жан-жүрек өжет,
Бет келгенді арсалар.
Қайда барса — сыйымды,
Білімі — мал, бұйым-ды!

ТІРШІЛІКТИҢ КӨРКІ — ЕРІК

Тіршіліктің көркі — ерік,
Адамдыққа ол серік.
Бір кірген соң қақпанға,
Қалар бұрынғы еркелік!
Ойламай барып ұрынып,
Өкінген аз ба ертелік?!

ҚАЗАҒЫМ

Қазағым, таянды ғой қылта мойын,
Жер, мал кетіп, бос қалды біздің қойын.
Қарашы өзіңе өзің көз жүгіртіп,
Жараспас бұдан былай күлкі-ойын.

Жетті енді қам жер мезгіл, жатпа бекер,
Ойламау келешекті түпке жетер.
Надандық қоршап алған түс-түс жақтан,
Жан қорқып, дене тітіреп, есің кетер.

Тасталық болыстыққа таласуды,
Таласып, жаман көзбен қарасуды.
Мың-мыңның төгілуі жетер енді,
Ізделік аққан бұлақ — қара суды.

Бар жерді күннен күнге алып жатыр,
Хохолдар алып қала салып жатыр.
Қырылысып өзді-өзімен қазақ сорлы,
Жерінен аузын ашып қалып жатыр.

Кел, қазақ, қолдағыдан құр қалмайық,
Отырайық жиылып, оңдалайық.
Мың жылғы өткен қуам деп ата заңды,
Өнерден кеш қалармыз, ойланайық.

Жер қалар, біз жиылып қала салсақ,
Қайдағы оңды жерді таңдап алсақ,
«Ауыл болсаң — қоғам бол» деген сөзден
Бұлтармай, ертеңді-кеш жүріп барсақ.

Сол шақта көп түкіріп — көл де болар,
Көлде толқын айдаушы жел де болар.
Мектеп, медреселер көп салынып,
Ағайын, тату-тәтті ел де болар.

Жиылмай өнерге аяқ баса алмаспыз,
Нық сіңген надандықтан қаша алмаспыз.
«Заман түлкі болғанда, тазы болмай»,
Биік қырдан алдағы аса алмаспыз!

МЫСЫҚ ПЕН ЕТ

Қарны ашып, мысық байғұс үйге кірді,
Қарады тіміскілеп әрбір жерді.
Жерден іздеп дөнене таба алмады,
Ілулі шаңырақта етті көрді.

Қарады етке мысық көзін сатып,
Алам деп секіреді кейде жатып.
Құдайға өкпелейді: «Қол бермедің,
Алар ем, — деп, — бұл етті ағаш атып!»

Не керек, ала алмады, азаптанды,
Ашудан өле жаздап аз-ақ қалды.
Қайтсе де ала алмасын білгеннен соң,
Мысығың өзіне өзі тоқтау салды:

«Қой, не керек, бұ ісің тіпті ұнамас,
Естісе, бұл қылығың көпке ұнамас.
Сасыған, құрттап кеткен жасық етті,
Ханзада, жегеніңмен, ішке ұнамас».

Асылды, қолға түспей, жасық деуші,
Қолға түссе, жасықты майдай жеуші —
Артынан арқан бойы шығып тұрып,
Өз үйінде сабазың сыр бермеуші.

СҮЙГЕНІМЕ

Жандым-күйдім, сені ойлап, дамыл көрмей,
Еш жанға сенен басқа көңіл бермей.
Сен — бір жақ, жалған — бір жақ, қатар қойып,
Сені іздедім, жалғаннан қолым сермей.

Қайғы жұттым, «аһ» десем, шықты жалын,
Сыртым — сау, ішімде — өрт жанған қалың.
Күйдірген қалың өрттің зардабынан
Өлгелі тұр сүмірейіп сорлы жаным.

Сөзім, көзім айтып тұр сүйгенімді,
Қуарған, сарғайған жүз, күйгенімді,

Талған жүрек, жүдеген, солған дене —
Сүюдің қолына ен тигенімді.

Күні-түн сені іздедім, қайғы жедім,
«Отқа түскен сорлынды сүйші», — дедім.
Төгілген көз жасыма бір иімей,
Денеңді аулақ салдың, қоспай жігің.

Жан ұрдым, жаным қидым, қайрылмадың,
Өміріңше «Кет әрменнен!» айрылмадың.
Шырылдап көз алдында отта жандым,
Тіліңмен де бір аяп қайғырмадың.

Күн болған көңілімде сенің сәулең,
Болып ем өмірімше сорлы әурең.
Міне, мен сені тастап кетпекшімін,
Қош енді, жанып-күйіп сүйген сәулем.

Мен таптым, сүймесең де, өзіме жар,
Керегің жоқ, мейірімсіз жолыңа бар.
Маған енді ол жармен тыныш, рақат,
Бәрібір жазы-күзі жауса да қар.

Өмірінше бірге, тастап кетпегі жоқ,
Сен сықылды қайғылы етпегі жоқ.
Өзгермес бір қалыпта кең тіршілік,
Бірде шаттық, бірде мұң жетпегі жоқ.

Қош, сәулем, бермен қара, сорлынды көр,
Амандас, мен кетейін, қолыңды бер.
Алдымда құшақ жайып қарсы алатын
Сүйген жарым — мейірімді ол қара жер!

ҚҰР ҚАЛЫППЫН

Сұлу қыз анадайдан сылаңдайды,
Теңімен ойнап-күліп, бұраңдайды.
Адамзат бәрі ғашық, бәрі құмар,
Аһ ұрып, оны көрмей тұра алмайды.

Ептілер ебін тауып, жақындапты,
Болуға ең сүйгені жақын қапты.
Не қылсын өзінің қолы жеткеннен соң,
Меніреуді мен сықылды шақырмапты.

Білмеппін дөнеңесін сырт халықтың,
Сөз қатпай, таң атса да, құр жатыппын.
Ойламай, көз жүгіртпей, меніреу басым,
Жанаспай, жақын жүрмей, құр қалыппын.

ЖОҒАЛҒАН АЛТЫН

Апалап, уанбастан, жылаған күн,
Жүрем деп қаз-қаз тұрып, құлаған күн.
Еркелеп, құр былдырлап, өтірік жылап,
Алдына апам байғұстың сұлаған күн.

«Апа», «мама» деген сөзге тіл келген күн,
Ауызға тозаң-топырақ, күл келген күн.
Сенделіп мас кісідей ырғаң-қиқаң,
Аттап аяқ басуға әл келген күн.

Біреу ұрысса, қамығып, жас келген күн,
Ойға жалғыз емшек пен ас келген күн.
«Болар енді, тойдым», — деп ас қайтармай,
Бере берсе, ретпен дес берген күн.

Аяқ басып қотанды, жүгірген күн,
Шешенің емшегінен түңілген күн.
Тыпыр-тыпыр ары-бері жарысқан боп,
«Кімді озды» деп, атаға жүгінген күн.

Тай мініп, желі айнала жарысқан күн,
Тең құрбы, балалармен алысқан күн.

Қымс етсе: «Әке, апа, тиеді!» — деп,
Жұдырықты кезек-кезек салысқан күн.

Батпаққа, қоға тартып, аунаған күн,
Көңілді ылғи ойынмен аулаған күн.
Ренжу, қабақ шыту, мұңаю жоқ,
Жаңбыры қайғы-зардың жаумаған күн.

Қымбат күн, қолға түспес сен алтын күн
Беретін іздеп тауып жоқты бар қып.
Жарқ еттің, көз ашқанша ғайып болдың,
Ашылмас қара тұман қаптады түн.

ОРАЗАДА

Таң алдында тамылжып,
Тәтті ұйқыға батқан шақ.
Бір тамақтың қамын жеп,
Ұйқылы-ояу жатқан шақ.

Тұра салып төсектен,
Дір қалтырап киініп,
Ойға кірер: «Кешікпен,
Уақыт бар», — деп сүйініп.

Ауыз ашып, қол салып,
Ашылмай жөнді де көзі,
Келгенде қарын құралып,
Көрінді-ау Шолпан жұлдызы.

«Жылдам іш», — деп жымындап,
Көз қысуын нетерсің?
«Қарбытып іш, тынымдап,
Аштан өліп кетерсің!»

Алдына әкеп қатар қой,
Қай сүйгенін таңдасын.
Шай, қымызға әбден той,
Көңілде іңкәр қалмасын.

Түндік жабық, от жарық,
Үйге сәуле кірмейді.
Іш, той, ындыныңды жарыт,
Таңды үйден көз көрмейді.

Ораза деген қазаққа
Құлшылық емес, әдет қой.
Еріксіз жүрмей азапта, —
Пайданы ойла, қам ет, қой.

ТІЛЕГІМ
(Қыздың зары)

Қайғылы қыс қар, боранмен қорқытып,
Жанға рақат жайнаған жаз бітпесе,
Сылаңдаған алтын күнім тез өтіп,
Қайғы-мұңмен жас төгер шақ жетпесе;

Жасыл шешек, қызарған гүл солмаса
Қаны қашып, көркі бітіп, қуарып,
Періштедей жас қыз қатын болмаса,
Алмадайын қызыл беті суалып;

Алмаспаса, өзгермесе бұ дүние,
Жақсы-жаман тұрса өзінің қалпында!
Бірақ білген, солай қылған Тәңірі Ие,
Мен де көндім, басымды идім алдында.

Берсін атам, малға сатпай, теңіме,
Маған жолдас ол мал болмас, ер болар!
Құр қызықсаң ата заты, тегіне,
Көзің нұры балаң өмірі шер болар.

Мейірімді Ием, таза, нәзік әйелді
Қара жүрек қазаққа неге жараттың?
Аһ, зар қылды, құлағына кім ілді?
Сорлыларды жауыздарға қараттың!..

Бұрқырап қара дауыл соғып тұрған,
 Көкорай түсі қашып солып тұрған.
 Шыдамай қатты ызғарлы жел өтіне,
 Бүрісіп ағаш, шөптер тоңып тұрған.

Көрік жоқ ойда-қырда, шығып жүрсең,
 Естілмес құс, құрт даусы, құлақ түрсең.
 Қақтанған, жамыла түсіп, от маздатып,
 Көресің кемпір-шалды, үйге кірсең.

Масатыдай құлпырған жердің жүзі,
 Аяқ бассаң — табанға өтер сызы.
 Кемпір болған, бет-аузы қатпарланып,
 Бұрандаған кешегі сұлу қызы.

Қысқасы, жер жүзінде көрік біткен,
 Қараған да, сұлу қыз қайта кеткен.
 Жыламсырап, мұңайып жанды-жансыз,
 Қатты аязды, қайырымсыз қысты күткен.

Осы уақыт шаһарға тұрсаң қарап,
 Түрлі жұрт түрлі істе жүрген тарап,
 Көше бойлап, оқуға шапшаң басып,
 Шаттықпен жас балалар боқша арқалап.

Қыс, күз болмас оларға көңілсіз шақ,
 Оқу біліп, айырар қара мен ақ.
 Өнерленген дүниеге ұстад болған,
 Қолдарында олардың тәж бенен тақ.

Қарасаң сонда қазақ арасына,
 Ойнаған жалаң аяқ баласына,
 Кетеді іш елжіреп, жанып-күйіп,
 Көңілдің түз сепкендей жарасына.

Жас өмір надандықта өткен босқа,
 Оқымай, өнер құмай жазы-қыста.

Білімнен ат-тонымен қашқан қазақ
Сайлауға таласуға қандай ұста.

Баласын оқытумен жоқ жұмысы,
Ел бұзу, малын шашу — барлық ісі.
Ойлаған бір күн бұрын таңдағы істі,
Япырым-ау, айтсандаршы, бар ма кісі?

Басқа жұрт балалары оқу қуған,
Біліммен өз жұртының бетін жуған.
Ішіп-жеп, босқа жүрсе хайуан малдай,
Адамзат жер жүзіне не үшін туған?!

Қор болдық, өнер қумай, қайран елім!
Күш кетіп, талай жаннан көрдік керім.
Сұлық боп, жан шыққалы түр таяулап,
Маңдайдан шып-шып шығып өлім терін.

ОСЫ КҮНГІ КҮЙ

Ойламай отқа түскен неткен жанбыз,
Сөз ұқпас мылқау, меңіреу, жүрген жалғыз.
Көрінбес көзге түртсе қараңғыда,
Япырм-ай, қалдық па енді тіпті таңсыз?!
Тақаулы тамағында өткір пышақ,
Тек жатыр тұяқ серіппей сонда да аңсыз.
Тыңдамас, сөзге түспес, ырыққа көнбес,
Болды ма қайран қазақ тастай жансыз?
Жер кетті, жаның кетті, қам жемедің,
Құл болдың қара табан енді малсыз.
Ортаға қамап алып қырып жатыр
Қара жүрек «надандық» қолмен сансыз.
Қазағым, арыстаным, қайратты ерім,
Тұрдың ба қару қылмай, құр амалсыз?
Өзіндей адамзаттар не ғып жатыр,
Бос жүрсің баспанасыз, үйген тамсыз.
Сандалдың: алдың — боран, артың — тұман,
Түк көрмей сәуле берер шырақ-шамсыз.
Білімсіз ит надандық жеңгені ме?
Буының қалтырайды болып әлсіз.

МЕН СОРЛЫ

(Шәкірттің зары)

Талайсыз, бақсыз мен сорлы,
Бір ісім оңға бармаған.
Мен не жаздым о ғұрлы,
Тәңірі мұнша қарғаған?

Талпындым, түстім ізіне,
Оңдалмады бір ісім.
Қарамай құлың жүзіне,
Алла-ау, көрсеттің қысым.

Бел будым, түстім әр жолға,
Тілегім қайтсем табам деп.
Қарамадым оң-солға,
Тілегім үшін шабам деп.

Не қылсам да түспеді
Уысыма қуғаным.
Жібермеді, күштеді
Жақын бауыр, туғаным.

Таласқа салды жиғанын,
Барын, арын аямай,
Оқуға бермей — тыйғанын,
Алды-артына қарамай.

Білім іздеп сусаған
Жылайды пендең алдыңда.
Мейірі кең Жасаған,
Құр алақан қалдым ба?..

АЛДАНҒАН СҰЛУ

Күні кеше толған Ай жүзің еді,
Сиқырлы қара нәркес көзің еді.
Мап-майда мамық қардай мінсіз денен
Бейне бір бақшадағы үзім еді.

Жел тимей, кірсіз тұрған кезің еді,
Жандыға жақсы дәру сөзің еді.
Басып кеткен пайғамбар іздеріндей,
Қадірлі аяқ басқан ізің еді.

Ал бүгін ол көріктің бәрі де жоқ,
Ақ марал, аяғыңа дәл тиген оқ.
Өкіндің, жастық, мастық ісің өтті,
Аһ ұрдың, сыртың — жалын, ішінде — шок.

Тіліне қу түлкінің тез алдандың,
Ойламай таңдағыны, тез құп алдың.
Тап-таза ат, көркем көрік — бәрі кетіп,
Өміріңше құтыла алмас отта қалдың.

Таралды жұрт аузына жаман атың,
«Бұзылған!» дейді енді жақын, жатың.
Ызындап ол да, бұл да сол сөзді айтар,
Жас төкпей нағып сонда шыдар дәтің.

ТУҒАН ЖЕР

Бұл жарыққа аяқ басып туған жер,
Кіндік кесіп, кірім сенде жуған жер.
Жастық — алтын, қайтып келмес күнімде
Ойын ойнап, шыбын-шіркей қуған жер.

Жаратылдым топырағыңнан, сен — түбім.
Жалғаны жоқ, бәрі сенен жан-тәнім.
Сенен басқа жерде маған қараңғы,
Жарық болар Шолпан, Айым, сен — Күнім.

Тәтті суың дәмі аузымнан еш кетпес,
Қалың нуың, қыр, суыңа жер жетпес.

Кең далаңда ойын ойнап қалсамшы,
Жазу болып адамзатқа ер жетпес!..

Балақ түріп, қозы қуып, жарысып,
Батпағыңда тең құрбымен алысып,
Түнде — ақсүйек, алтыбақан, ал күндіз
Үйретем деп асау тайға жабысып.

«Адам басы — Алла добы» деген рас,
Қалай қуса, солай кетпек сорлы бас.
Кім біледі, мен де шетке кетермін,
Туған жерім, сені тастап басым жас.

КӨҢІЛ

Сұм көңілге разы емен мен,
Тез жанад да, тез сөнед.
Бір тілегін істесең сен,
Оған басқа ой келед.

Жас баладан артық жеңсік
Мұндай нәрсе көрмедім.
Тұрағы жоқ шайтан секек,
Тіпті-ақ сырын білмедім.

Бір жар іздеп, болса әуре,
Таптым, бардым қасына.
«Аш құшағың, — дедім, — сәуле!»
Шомылып көз жасыма.

Жанған жүрек, жасты көріп,
Көңілі сенгіш перизат:
«Ақырын, — деді қолын беріп, —
Жанба, сәулем, көрме жат!»

Жанып-күйіп сүйсе таңда,
Кешке сөнген ол отсыз.
Бүгін мұнда, ертең анда,
Тым-ақ нәрсе ұятсыз.

ЖАРЫМА

От жұтқан туысқанның халін көріп,
Күнәсіз судай аққан қанын көріп,
Айрылған ар-намыстан қарындастың
Көз жасы, қалың қайғы, зарын көріп;

Елжіреп жүрек-бауырым, ішім еріп,
Бейнетке белді буып, қолды беріп,
Ант етіп айнымасқа ес білгеннен,
Байлаулы бауырыма тілеп ерік, —

Жан жарым, ұзақ, қиын түстім жолға,
Алдымда түпсіз дария, сор да, ор да.
Бетпақ шөл: сусыз, отсыз, қайнаған құм,
Ысқырған жылан, шаян оң мен солда.

Өткелсіз, қарлы, отты таулар асқар,
Мейірімсіз табан тілер қия тастар...
Кім білед, қуат құрып, арып-талып,
Төгетін күндер болар ыстық жастар.

Сол күнде, алтын сәулем, қолыңды бер,
Жасытпа, жолым бастап, алдымда жүр.
Қара түн қорқынышты қаптағанда,
Жарқырап жұлдызым боп төккейсің нұр.

Айрылса иманынан көңіл құбыл,
Кейін қайт, жапа шекпей, жазым деп жол.
Жан салып, тура, қайтпас жүрек беріп,
Жаңадан жаратып сен — Аллам да бол!

Жол алыс, жақын үшін жаннан кештім,
Бауырдың халін көріп, бейнет құштым.
Құшақта, сүй, күл, жыла, қайраттандыр,
Жан жарым, ұзақ, ауыр жолға түстім.

ТӨБЕТ

Түн бойынша сақ төбет
Үріп шықты шарқ ұрып,
 Жауды біліп аңдыған.
Ас бермеді бәйбіше:
«Үрдің, — деп, — босқа құр кеше,
 Барқылдақ, — деп, — алжыған!»

Түн болды тағы, кәр төбет
Бұралып жатты, үндемед, —
 Қайтсін сорлы, қажыған!
Білгенін бөрі істеді,
Төбет тағы естіді
 Кешегі сөзді «алжыған!»

ЗАР

Күз жетіп, жердің жүзі солғын тартса,
Алтын күн нұры кеміп, салқын артса,
Жер жүзі өлім күтіп тұрса жылап
Сексенде селкілдеген байғұс қартша;

Қатты қыс кірейін деп есік ашса,
Қызыл гүл қорыққаннан түсі қашса,
Әл кетіп, бұлғақтаған бұтақтарда
Жапырақ: «Ал өлдік!» — деп сыбырласа, —

Қайғырман, сірә, осы қыс жетті екен деп,
Есіл жаз бір күндей боп өтті екен деп,
Артына қатты суық, қайғы тастап,
Жолымен «Барсакелмес» кетті екен деп.

Қыс өтер, мезгілімен жаз да болар,
Қар еріп, ойпаң жерлер саз да болар.
Теңіздей толқындаған шалқар көлде
Түрлі құс: үйрек, аққу, қаз да болар.

Алтын күн алтын сәуле жерге шашар,
Жан кіріп, жан-жануар қыбырласар.

Күркіреп қара бұлт аспан-көкте,
Жасаған кең рақметтің кілтін ашар.

Сөзім жоқ дәл осылай болуында,
Бар қайғы, қалың дертім менің мұнда:
Көңілдің баяғыдай мінезі жоқ,
Соғады жүрек зорға, келші, тыңда.

Жоғалды, батты, кетті сәулем — Күнім,
Жайнаған жүз құлпырып қызыл гүлім.
Сәулесіз, Айсыз, Күнсіз қараңғыда
Өтермін аһ ұрумен шықпай үнім.

Жалғанның бір көрермін көп пен азын,
Өмірімде енді болмас жылы жазым.
Енді бір өлгенім де, жүргенім де,
Қолымнан ұшқаннан соң қоңыр қазым.

ДІН ҮЙРЕТКЕНГЕ

Қарманбай, қарап жатып бақ күтуге,
Ізденбей аласұрып, тақ күтуге,
Тағдырда, бір тақтайда жазулы деп,
Әр іске кім үйретті шақ күтуге?

Шарқ ұрып ерікке ұмтылған ұшқыр жанды,
Қайнаған тамырдағы ыстық қанды
Тұтқын ғып кім қамады? Кім суытты?
Кім алды қалың қайрат, күшті, әлді?

Кешегі арыстанды айбыны зор,
Жүректі жолбарыстай қайраты мол
Айырып ар-намыстан, күштен, естен,
Кім қылды шала-жансар бір қорқақ құл?!

Ақылға, жан-жүрекке кісен салды,
Көрмейтін көзді көр ғып артты-алды.
Үйретіп дін деп құлдық, қорқақтықты,
Қандай құл бізге молда бола қалды?!

Ойламай, қорқақ құлдың тіліне еріп,
Жай жатып, тәуекелге тізгін беріп,
Мінекей, айрылды қой бақтан, тақтан!
Қайтейін, әсіресе, есіл ерік!

Жоқ енді, жату болмас бос еңбексіз,
Жалбарып «Жасаған!» деп жас төкпеспіз.
Өзің де, сөзің де кет бізден аулақ,
Жаны өлген, жүрегі өлген мұндар кексіз.

Біз жаңа көрдік таңның желі ескенін,
Салқынмен сескендірмек боп ескенін,
Сылдырлап су, сыбырлап жапырақтар:
«Есінді жи енді, алаш, түр!» — дескенін!

Міне, Күн! Сәулесі алтын жерді құшты,
Жарыққа қуанысып құстар ұшты.
Ізгі оймен ерік тілеп, жарық тілеп,
Ұшамыз біз де жиып есті, күшті!

ОРАМАЛ

Қасірет батты жаныма,
Уға толды жас жүрек.
Орамалды жарыма
Бітірем қашан кестелеп...

Күз сарғайтты қайыңды,
Мен де бірге сарғайдым.
Қара бұлт жауып Айымды,
Жылаймын, күйем, зарлаймын.

Толып қалды төрт айға,
Күйікпенен күн өтті.
Жарымды өкіріп отарба
Қанды жаққа әкетті.

Елін ойлап қамығып,
Жүрегі толып дерт-шерге,

Жүр екен жаным жабығып
Осы күні қай жерде?

Жарқ-жүрк сансыз көзі бар,
Бейне жынның ұясы,
Ың-жың, у-шу сөзі бар,
Түсірмес жарық қиясы.

Жылы жүзді жаны жоқ,
Қалада жүдеп жүр ме екен?
Жақыны жоқ, жары жоқ,
Жалған оған көр ме екен?

Солдатша сымдай киініп,
Шекпені оның сұр ма екен?
Күрегіне сүйеніп,
Суықта жаурап тұр ма екен?

Жатқан шығар ор қазып,
Жауға ма әлде өзіне.
Бұрыла алмай бой жазып,
Қайғы шығып жүзіне...

Қасірет батты жаныма,
Уға толды жас жүрек.
Орамалды жарыма
Бітірем қашан кестелеп?..

Орала берме, жібегім,
Тезірек жүрші, сен де, біз.
Сенсің қымбат керегім,
Алақандай ақ бәтес.

Қайғыдан өлсем, арман жоқ,
Ақиреттік жолдасым.
Көзімде жас қалған жоқ,
Кестеге сінді бар жасым.

Орамалды алып сорлыңнан,
Көзіңе жасыңды іріккенде,

Күрсініп ауыр, сәулемжан,
Көзіңді ақырын сұрткенде;

Жасаған Ие, тілегім:
Аралассын жасқа жас.
Орала берме, жібегім,
Сенсің жаным, ақ бәтес.

Қасірет батты жаныма,
Уға толды жас жүрек.
Орамалды жарыма
Бітірем қашан кестелеп?..

ОРАЛ

Ұзын Орал — күн мен түн шекарасы,
Бір жағы — күн, бір жағы — түн баласы.
Арғы жағы — көк көзді жын ұясы,
Бергі жағы — Түріктің сар даласы.

Асқар Орал — кәрі Алып күзет тұрған,
Күн мен түн арасында «Қытай қорған».
Денесі — тас, қарағай — қою мұрты,
Оң мен сол, түстікке ол мұртын бұрған.

Қарамай еш нәрсеге көзім тоқтап,
Келіп ем алыбымды аңсап-жоқтап.
«Ұйқы — дұшпан» деген сөз дұрыс екен,
Сол Алыптан өтіппін түнде ұйықтап.

Кеш, Алыбым, жүзіңді көре алмадым,
Алдыңда иіліп сәлем бере алмадым.
Амал не, сар даладан сақ елші боп
Күзеттегі Алыпқа келе алмадым.

Ұзын Орал — күн мен түн шекарасы,
Өлім — түн, өмір — гүлді Гун даласы.
Өмір менен өлімнің шекарасын
Ұйықтап озбақ ежелден жер баласы.

Екі дүние: күн мен түн, өмір — өлім,
Бірі — бесік, біреуі — даяр көрің.
Бала болып жата бер бесігінде,
Сар даланың еркесі — қазақ елім.

ЖЕР ЖҮЗІН ТОПАН БАССА ЕКЕН

Жер жүзін топан басса екен!
Асқар таудан асса екен!
Таудай толқын құтырып,
Улы көбік шашса екен!

Басса екен топан жер жүзін!
Жапса екен көбік күн көзін!
Жанды, жансыз жоқ болып,
Қалсам жалғыз бір өзім!

Жан иесі түншықса!
Үн иесі үн шықса!
Қараңғы жердің көгіне
Күн болып сонда мен шықсам!

Қандай ойын салар ем!
Жалынмен бәрін жалар ем!
Егі-шексіз дүниеде
Жалғыз өзім қалар ем!

Заулаған от — жалғыз жан,
Жер мінезді жоқ адам.
Заулап тұрған отымнан
Жаратар ем жаңа адам.

АҚСАҚ ТЕМІР СӨЗІ

«Жиһан деген не нәрсе? —
Алақанның ауданы!
Бір ауданда көп Тәңірі
Болудың тіпті жоқ сәні.

Тәңірі — көктің Тәңірісі
Күңіренсін, көгін билесін!
Жер Тәңірісі Темірмін,
Жеріме Тәңірі тимесін!»

Көк Тәңірісі — Тәңірінің
Тұқымы жоқ, заты жоқ.
Жер Тәңірісі Темірдің
Тұқымы — түрік, заты — от!

ЖАРАЛЫ ЖАН

Сар дала бейне өлік сұлап жатқан,
Кебіндей ақ селеулер бетін жапқан.
Тау да жоқ, орман да жоқ, өзен де жоқ,
Сәуле емес, қан шашып тұр күні батқан.

Жалқау жел өзін өзі зорға сүйреп,
Жан-жақты жүргендей-ақ жындар билеп.
Ың-жың дауыс келеді құлағыма,
Перілер ән салысып, тұр ма күйлеп?..

Жаралы бір жан жатыр құба жонда,
Бір қисық жалғыз аяқ сүрлеу жолда.
Пернесі, нұры кеткен көзіменен
Қарайды бейшара жан оңға, солға.

Қысылған сорлы адамның шыбын жаны,
Шапшып тұр жүрегінен ыстық қаны.
Ішті өртеп, жүректі елжіретед
Күңіреніп сол сорлының сарнағаны:

«Ойпырым-ай, Алла-ай, Жасаған,
Қысылды ғой шыбын жан!

Қуат кеміп барады,
Көл болды мынау аққан қан.

Тәңірі, өзіңе жылайын,
Хал жоқ, қалай тұрайын!
Жүректі жара жеп барад,
Жасаған-ау, қалай шыдайын?!

Соқпа, сорлы жүрегім,
Шірі енді, ақ білегім!
Мынау қарға, құзғынның
Бердің-ау, Тәңірім, тілегін!

Сауықшыл есіл елім-ай!
Сарыарқа сайран жерім-ай!
Күмістей таза суы бар
Айдын шалқар көлім-ай!

Сол жерде ойнап жүре алмай,
Сауық-сайран құра алмай,
Қарғаға-құзғын жем болып,
Қалғаным ба, бір Алла-ай?!

Қиналдың-ау, шыбын жан,
Тоқталсаңшы, ыстық қан!
Зарлайсың ғой жетім боп,
Бесікте қалған балапан!

Қара шаш қайран жарым-ай,
Қарашығым, жаным-ай!
Құлағыма келеді
Алыстан ащы зарың-ай!

Қиналдың-ау, шыбын жан,
Тоқталсайшы, ыстық қан!
Тұлпарға мініп бір шапсам,
Болмас еді басқа арман!

Хал жоқ, қалай тұрайын?
Тәңірі, өзіңе жылайын.

Жүректі жара жеп барад,
Жасаған-ау, қалай шыдайын!

Түсті ғой қысым жаныма,
Түншықтым ғой қаныма!
Ием болсаң, Жаратқан,
Салсаңшы құлақ зарыма!

Күштісің ғой, Қүдірет,
Періштеңе әмір ет!
Қанатпен бір сипасын,
Жазылсын ішкі-тысқы дерт.

Болмаса, өмірді маған көп көрсең,
Лағнет деп мені жек көрсең,
Өлейін, тез өлейін,
Келсін ібіліс, у берсін!

Түсірме қысым жаныма,
Түншықтым ғой қаныма!
Ием болсаң, Жаратқан,
Салсаңшы құлақ зарыма...

Берді Тәңірім тілегім,
Қуан енді, жүрегім!
Не періште, не ібіліс
Келеді ұшып — керегім!..

Сауытты оң жақ қолыңа ал!
Сауытта жұмақ суы бар
(Әйтеуір азап тоқталад),
Не тамұқтың уы бар!»

Жаралы құба жонда кім зарлаған,
Қансырап, қанын жұтып кім сарнаған —
Қайғылы сар даланы күңіrentкен
Зарына адам шыдап тұра алмаған?

Бұл — қазақ, Тәңіріге зар еткен қазақ!
Қиналып, қанды азап шеккен қазақ.

Әйтеуір қанды азаптан құтқарар деп,
Оқыған азаматын күткен қазақ.

Азамат! Анау қазақ қаным десең,
Жұмақтың суын апар, жаным десең.
Болмаса, ібіліс бол да у алып бар,
Тоқтатам тұншықтырып зарын десең!..

БАТЫР БАЯН

Бірінші тарау

Жүрегім, мен зарлымын жаралыға,
Сүм өмір абақты ғой саналыға.
Қызыл тіл, қолым емес, кісеңдеулі,
Сондықтан жаным күйіп жанады да.
Қу өмір қызығы жоқ қажытқан соң,
Толғанып қарауым сол баяғыға.
Түйіннің тоқсан түрлі шешуі бар
Әдемі ертегідей баяғыда.
Әдемі өткенді ойлап айнымасам,
Сүм өмір күшті уын аяды ма?

Ертегі уатпай ма баланы да,
Сөз сиқыр ғой, жазбай ма жараны да?
Ақын да бір бала ғой айға ұмтылған,
Еркімен өзі-ақ отқа барады да.
Жай тақтақ жабайыдан жол қалғанда,
Қанды ор боп ақын жолы қалады да.
Ойлайды, күңіренеді, толғайды ақын,
Күрсініп көзіне жас алады да.
Ақында адамзаттан дос болмайды,
Жалғыз-ақ сырын сөйлер қаламына.

Мен де ойды ағытамын қаламыма,
Арқаның көз жіберсем алабына:
Сарыарқа — сары дария, қиыры жоқ,
Көз болсын қандай қыран, талады да.

Ішінде сары дария көз тоқтатар
Көкшетау — Сарыарқаның аралы да.
Көкшеде күні кеше қойдай өрген
Түрлі аң: бөрі, бұғы, маралы да.
Айрылып асау, ерке аңдарынан,
Көкшенің тас жүрегі жаралы да!

Арқада жер жетпейді Бурабайға,
Бөленген бұйра сыпсың қарағайға.
Бұлт күшқан мәңгі мең-зең Көкшетауға
Бөлектеу: «Ой, бауырым!» — дер анадайда.
Оқжетпес найза қия — қыранға ұя,
Қарасаң, жанның шері тарамай ма?
Солардың ортасында Бурабай көл
Мөп-мөлдір, дөп-дөңгелек ұқсайды Айға.
Бурабай — Арқа аралы, жер еркесі,
Ертеде қоныс болған Абылайға.

Бауырында Бурабайдың қалың ағаш,
Көкшенің жалыменен біткен жалғас.
Арудың ақпен өрген тұлымындай
Қарағай, қызыл қайың, тал аралас.
Ертеде жел өтпейтін қызыл ағаш,
Дариға, бұл күндерде жап-жалаңаш!
Қабірінен әулиенің алашқа артық,
Ертеде Абылайға орда болған ағаш.
Ордасын сол ағаштағы Абылайдың
Меккедей тәуеп қылған тамам алаш.

Қиын күн туған алаш баласына,
Шұбырып жапанның сар даласында,
Кез болған, жаудан үркіп, «Ақтабанға»,
Дұшпанның қалғандай боп табасына.
Арқаға аяқ салып, түскен барып
Екі оттың — орыс, қытай арасына.
Күндерде сонау қара, тапсырған ел
Тағдырын Абылайдай данасына.
Сол күнде ел қорғаған Абылайдың
Қылсаң да аз қанша тәуеп моласына.

Алыстан орыс, қытай — ауыр салмақ,
Жақыннан тыншытпайды қалың қалмақ.
Артында — ор, алдында — көр, жан-жағы жау,
Дағдарған алаш енді қайда бармақ?
Сол кезде елге қорған болған Абылай,
Көп жаудың бірін шауып, бірін арбап.
Күндердің бір күнінде хан Абылай
Қалмаққа (ойына алды) ойран салмақ.
Ханынан «Аттан!» деген сөз шыққан соң,
Ордаға батыр, билер келді андап.

Жиылды өңшең ноян ығай-сығай,
Байжігіт, Тасболат пен би Толыбай,
Ту баста Абылайды хан көтерген
Қамқоры Қарауылдың шешен Қанай,
Ашуы жауған қардай, шөккен нардай
Қарт қыран Қанжығалы қарт Бөгенбай,
Бөкеңнің жас жолбарыс жеткіншегі
Аузынан жалын шашқан жас Жанатай,
Найзасын нажағайдай ойнататын
Жас барыс Бәсентиін Сарымалай.

Балталы, екпінді оттан Оразымбет,
Сырғалы, шапшаң оқтан ер Елшібек,
Өзіне тірі жанды тең көрмейтін
Тәкаппар Қошқар ұлы ер Жәнібек,
Қалданға ханмен бірге тұтқын болған
Жолдасы Абылайдың батыр Жәбек,
Майданда от шашқандай оқ шашатын
Сырттаны Бәсентиін ер Сырымбет —
Осындай өңшең көкжал жиылысты
Күңіреніп жолбарыстай: «Жау қайда?» — деп.

Әрі ақын, әрі батыр Қарабұжыр,
Айтатын өрлеп барып аспанға сыр.
Бұқар мен Тәтіқара жырлағанда,
Толқынды тұңғиық боп төгілер жыр.
Осылай думанменен күндер өтіп,
Батырлар ерікті енді жатқанға құр.

Аттан деп әлі айтпаған Абылайға
Көкжалдар дей бастады: «Жүр енді, жүр!»
Алайда Абылайдан сөз болмады,
Сондықтан бұғып, бықсып туды күбір.

Жиналған өңшең бөрі Бурабайға,
Алаштың Кебесіндей¹ ізгі жайға.
Батырлар бұғаудағы арыстандай,
Абылай тұңғыық бір терең ойда.
Бөрі де ел қорғаны — батыр, билер,
Аттанбай тек жатудан таппай пайда:
«Жүрелік, жау басынар!» деген сөзбен
Салады Қанай биді Абылайға.
Би Қанай: «Бұ қалай?» — деп бастағанда,
Абылай сұрайды одан: «Баян қайда?

«Қанайым, ойың удай, тілің шаян,
Амал не, келген жоқ қой батыр Баян.
Көп жаудың албастысы, ел еркесі
Баянның батырлығы алашқа аян.
Баянның аруақты құр атынан
Көп қалмақ болмаушы ма ед қорқақ қоян?
Наркескен, өрттей ескен, қайтпас болат
Баянсыз қанатымды қалай жаям?!
Би Қанай! Аттанбайды хан Абылай,
Келмесе қандыбалақ батыр Баян!» —

Деген соң ойы теңіз хан Абылай,
Аяңдап батырларға қайтты Қанай.
Байлаулы бөрілерді аза қылмай,
Кестелеп, сөзбен сипап айтты Қанай.
Күндеу ме, көтеру ме, кім біліпті,
Батырлар десті жалғыз: «Баян бала-ай!»
Көкшенің бауырында өңшең көкжал
Күңіреніп күтіп жатты күндер талай.
«Жау!» десе, жатпайтұғын батыр Баян,
Апырм-ай, келмеуінің мәні қалай?

¹ Кебе — Қағба мағынасында.

Жас Баян жауды талай көрмеп пе еді,
Сорғалап сұңқардайын төнбеп пе еді,
Майданда жолбарыстай жалғыз ойнап,
Сан қолға аш бөрідей кірмеп пе еді?!
Жебесі көбе¹ бұзып, жүректі үзбей,
Найзасын, сірә, шалғай сермеп пе еді?
Бірін айт, бөрін айт та, басқа батыр
Баяндай «алашым!» деп еңіреп пе еді?
Бұл жолы кешігуі жай емес қой,
Тұлпарым кез болды ғой орға, тегі!

Арқада бір өзенді дер Обаған,
Сол жерде аз ғана Уақ қоныс қылған.
Уақтың ерте күнде өжет-қайсар
Ер Көкше, Ер Қосайдай ері болған.
Сол ері ерте күннің — Ер Көкшенің
Нәсілінен қайтпас алмас Баян туған.
Баянның ер ағасы батыр Сары,
Қос қыран тізе қосып жауын қуған.
Айналып оны айт, мұны айт, Баянды айт,
Ер Баян алашының бетін жуған.

Ол күндер аз қазақ пен қалың қалмақ
Қыран мен қара құстай алысқан шақ.
Баласы алты алаштың Абылайдың
Астында ақ туының табысқан шақ.
Қазақтың батырлары бөрі қыран,
Сонда да бір батыр жоқ Баяндай тап.
Жауының бір жорықта бір сұлуын
Ер Баян алып қайтқан артына сап.
Баянның алып қайтқан сол сұлуы —
Балдырған бөбек дерлік, он төрт жаста-ақ.

Сол сұлу сұлу екен атқан таңдай,
Бір соған бар сұлулық жиылғандай.
Торғын ет, шапақтай бет, тісі меруерт,
Сөздері су сылдырлап құйылғандай.

¹ Көбе — сауыт.

Бір улап көз қарасы, бір айнытқан,
Жұлдыздай еркелеген сөнбей-жанбай.
Лебізі — жібек лебі, жұмақ желі,
Кәусардай татқан адам қалар қанбай.
Шын ер ғой батыр Баян алып қайтқан
Еліне сол сұлуды, естен танбай.

Ер Баян жас сұлуды алып келген,
Сұңқардай бабындағы сұқсыр көрген.
Қан жауып екі көзін, қанды балақ
Ілмекке қоңыр қазды көңіл бөлген.
Марал бар оққа ұшпайтын, тым сақ бірақ
Кезеңде кез келсе де қандай мерген.
Болмасын жас сұлудың білгеннен соң,
Ер Баян қарындас қып, ерік берген.
Алайда ар алысқан жүрегімен
Теңізде алысқандай күшті сеңмен.

Қалмақтың қайсар қызы қайрылмаған,
Болаттай жасу білмей, майрылмаған.
Жап-жас қыз сұмдығы мол, сыр бермейді,
Жандай-ақ ойдан аулақ қайғырмаған.
Алаштың аруы боп кетсе-дағы,
Жанымен өз жұртынан айрылмаған.
Сұм сұлу анадайдан «ағатайлап»,
Баянда жан қоймаған жандырмаған.
Сонда да сыр шығармай батыр Баян,
Жастық қып жанын естен тандырмаған.

Осылай іштен күйген батыр Баян,
Баянның батырлығы алашқа аян.
Баянның інісі бар он бес жаста —
Бөрінің бөлтірігі — бала Ноян.
Ноянның бар ақылы білегінде,
Билеген асау жүрек, қайнаған қан.
Келгенде-ақ сұлудың бір қарауынан
Ноянның жүрегінде ұшқын туған.
Сол ұшқын өртке айналып, жап-жас Ноян
Алысып жүрегімен, аласұрған.

Жастықта жалынданып сүйген қандай!
Баладай өксіп жылап, күйген қандай!
Көрмесең жан-жарынды өлгендей боп,
Қайғырып күлден кебін киген қандай!
Кеудене жан кірмей ме, көзің шалса,
Өмірің жаңа ағарып атқан таңдай.
Кеуденді қасиетті сәуле кернеп,
Жүрегің сол минутте жарылғандай.
Не дерсің салпаң құлақ есектерге,
Өгіздей өмір сүрген сүймей-жанбай!

Ноян да сол сұлуға — тәтті балдай,
Мөлдіреп қараушы еді көзі талмай.
Мас болып, дене түгіл, жаны елжіреп,
Жұтқандай сол сәулені демін алмай.
Алайда бұзық ойдан аулақ еді,
Сұлуға Тәңірі көріп табынғандай.
Жанса да жап-жас Ноян, сұм сұлу қыз
Көп заман жүрді бірақ көз де салмай.
Сонда да кейбір кезде ақ бетіне
Бір нәрсе жүгіруші ед ыстық қандай.

Айға алтын Күн нұрынан сәуле бермек,
Шалқыған махаббат — от аспанға өрлеп.
Жүрегің өзі сүйген отты жүрек
Оятпақ, тас болса да, зарлап тербеп.
Басында сыр бермеген сұм сұлуға
Біраздан бола бастар күлкі кермек.
Нояннан о да көзін алмас болды,
Күйдіріп жас жүрегің жалын кернеп.
Шешілді екі жастың жұмбақтары,
Екеуі бір іңірде сайда кез кеп...

Сиқырлы гүлге оранған жібек майда,
Сылдырлап сылқ-сылқ күлген терең сайда
Ерке өзен жанын өртеп, жармен ойнап,
Сүйгізген ақ бетінен күміс Айға.
Сондай бір жібек кеште жаны өртеніп,
Екеуі «әй!» дескендей барған сайға.

Аулақта сүйіскен жан ұшырасса,
Еріксіз тамырларға у тарамай ма?!
Анттасып, айрылмасқа сөз байласып,
Бастық деп Арсыға адым санамай ма?

Жас Ноян қызды көріп от боп кетті,
Көздері қызыл жалын шоқ боп кетті,
Жер мен көк, ай, жұлдызды тұман басып,
Бір қыздан басқа нәрсе жоқ боп кетті.
Келді де қызға жалын сөздерімен
Шығарды жан ұшырып іштегі өртті.
Бір күйіп, бір суынып, бір елжіреп,
Біресе жас баладай жасын төкті.
Өртемей отты жүрек қоймақ па екен,
Тақады сұлу қыз да бетке бетті.

Қыз сонда: «Ноян бауырым — Кебем! — деді, —
Мен сенің сүйгеніңе сенем, — деді. —
Сүйемін мен де сені, Тәңірі куә,
Тән түгіл, жаным саған берем! — деді. —
Нояным, бірақ сенен қалауым бар», —
Деді де, сұлу ойға тереңдеді.
Сұлудың сырға толы торғын беті-ай,
Бетінде ешбір толқын көрінбеді.
Біраздан көздеріне жас мөлдіреп,
Жас сұлу жылап тұрып күлімдеді.

Қыз сонда: «Қалауым бар, Ноян батыр,
Адасқан аққу құстай мен бір пақыр.
Арқаның аруы боп жүрсем-дағы,
Алыста туған, өскен жерім жатыр.
Өткізген балаусадай бөбек күнім,
Барқыттай белес-белес белім жатыр.
Айбынды арыстандай құмда кезген,
Күңіреніп қалың қалмақ елім жатыр.
Барқыт бел, қашқан қалмақ қалсын адыра,
Ата-анам — айым менен күнім жатыр.

Ер Баян біздің елге барған еді,
Көп қойға көкжал ойран салған еді.

Бөбегін шырылдатып ап кеткенде,
Ата-анам жылап-зарлап қалған еді.
Сорлы анам көкірегін көкке сауып,
Қан жылап менен бір ант алған еді.
Ол анты: «Елдің шетін, анаң бетін
Бір көрмей, қозым, ерге барма!» — деді.
Анама сөзім — анау, өзім — мынау,
Жас Ноян, жүгінемін ер деп сені.

Көр болсақ, көрді көрмей, Тәңірі ондай ма,
Ер Баян неге батқан терең ойға?
Мен сорды көргеннен-ақ сүйген Баян,
Қосылсақ, Баянға ауыр дерт болмай ма?
Биікке кетпей киік, ойда ойнаса,
Ашулы арыстанға мерт болмай ма?
Екеуіміз Сарыарқадан сапар қылсақ,
Қатерсіз қосылуымыз берік болмай ма?
Қаны бір ел еді ғой қазақ, қалмақ,
О да бір саған туған жұрт болмай ма?!» —

Деп сұлу сыбырлады сиқыр сөзін,
Толтырып меруерттей жасқа көзін,
«Шыдашы, көне күймей!» — дегендей-ақ,
Ноянға тақап тұрып жалын жүзін.
Жас Ноян жас қанына тұншыққан соң,
Ұмытпай тұрсын қалай өзі өзін!
«Жарайды, даярмын!» — деп айтып салды,
Ойланып бір минут та қылмай төзім.
Сол сайда уәделерін бекітісіп,
Екеуі айналасты ыстық жүзін.

Сол уақыт мезгіл екен дәл таң алды,
Төзім қып албырт Ноян күтпей таңды,
Жүгіріп жан ұшырып жаяу барып,
Жылқыдан екі жүйрік таңдап алды.
Азырақ азық алып, қару-жарақ,
Жүйрікке әсем әбзел тұрман салды.
Сөйтті де Сарыарқамен есендесіп,
Екеуі ескен желдей кетіп қалды.

Кетті олар. Сәске болды, ауыл тұрды,
Алдымен Ер Баянға хабар барды.

Боз үйде жатыр екен Баян жалғыз —
Керілген күнге еркелеп жас жолбарыс.
Ауылдың ақсақалы сөзді әкелген
Деп бастап: «Баян-айым, бір масқара іс
Өткен түн болып қапты...», — деп шұбыртып,
Жаудырды екі жасқа нәлет-қарғыс.
Алайда жас Ноянды ақтай сөйлеп,
Дей берді: «Қылды-ау бізге қалмақ қар қыз!»
Ер Баян сүп-сүр болып, деді бірақ:
«Жарайды... Бар, ақсақал. Ойланармыз».

Боз үйде жалғыз қалып Баян енді,
Жаралы жолбарыстай күңіренді.
Қорғасын миын, ойын төмен басып,
Ақылға алғыр құстай ашу төнді.
Бір көк сүр түс енгізіп бар денеге,
Сүм жүрек қанды өзіне жинай берді.
Ақыры ашу ерді билеп кетіп,
Жалп етіп сөнген шамдай ақыл өлді.
Өлді ақыл. Атып тұрып батыр Баян,
Боз үйден оқ жыландай шыға келді.

Ер Баян сол кеткеннен кете барды,
Мініп ап белдеудегі көк тұлпарды.
Дулыға, қалқан, көбе қалған ұмыт,
Белінде жалғыз-ақ бір садақ бар-ды.
Бауырынан Обағанның орғып өтіп,
Арыстан айдалада дүбір салды.
Дауылдай талмай есіп, желдей ұшып,
Түс ауа Жолдыөзекке жетіп қалды.
Кермиық Жолдыөзектің даласында
Алыстан екі қараны көзі шалды.

Атығай қоныс салған Жолдыөзекке,
Құнарсыз, ащы татыр сорлы өзекке.
Жолдыөзек — жолсыз өзек, құтсыз, отсыз,
Алдымен жау да салған қолды өзекке.

Айрылып байлығынан, көп соққы жеп,
Көз жасы Атығайдың толды өзекке.
Алаштың Асанқайғы данышпаны
Кетпеген «Қанды өзек» деп тіпті текке.
Ежелден құт дарымай, қағынған жер,
Қайғылы бір іс болды сол өзекте.

Алыстан екі қара көрді Баян,
Кілегей қара бұлттай төнді Баян.
Ой жоқ боп, жүрек шоқ боп, құр екпін боп,
Сұңқардай сорғалаған келді Баян.
Қыз түгіл, қаны бірге өз бауырын
Танымай қалғандай да болды Баян.
Байланған белде сала садағына
Қалшылдап қалды салып қолды Баян.
Ашуын арыстанның байқаған соң,
Майысып тұра қалды жап-жас Ноян.

Жас Ноян жүйрігінің мойнын бұрды,
Жас Ноян Ер Баянға қарсы жүрді.
Жақындап келіп қалып ағасына,
Түсінен шошыды да, тоқтап тұрды.
Жапанда аға-іні: Баян, Ноян, —
Алып кел көз алдыңа Ай мен Күнді.
Дұрысы — күміс күлген күндіз бенен
Түнерген қара бұлттай қара түнді.
Алайда ерке бұлан Ноян ұлан
Ашулы ағасына қарап күлді.

Бір күлді балдырғандай Ноян бала,
Ашылған шешек жарып гүлдей жаңа,
Еріксіз сотқарлығын кешіретін
Еркелеп ерке ұландай күліп қана.
Көрсен де дауыл гүлді — басылмады
Ер Баян арыстандай жаны жара,
Қалшылдап, көзі қан боп, қолын алмай
Байланған садағынан белде сала.
Жас Ноян: «Жан көке!» — деп сөз қатқанша,
Сұлу да жетіп келіп: «Баян аға!» —

Дегенше, қалды тартып батыр Баян,
Баянның батырлығы алашқа аян.
Оқ тиіп жүрегінен, құлап түсті
Атынан бүктетіліп бөбек Ноян.
Жын шуы басқандай боп, естімеді
«Жан көке, аға!» деген сөзді Баян.
Садағын сол секундте тартты тағы
Бір ашып, бір жұмбай да көзді Баян.
Үстіне інісінің денесінің
Түсірді тағы ұшырып қызды Баян.

Екі жас аттарынан ұшып түсті,
Түскенде бірін бірі құшып түсті.
Жүректен атып ыршып шыққан қанмен
Жалғыз-ақ «Аһ» десті де, «Жаным!» десті.
Қомағай қара топырақ бүлкіл қағып,
Асығып екі жастың қанын ішті.
Күлдей қу, тұнжыраған түндей болып,
Жия алмай, құр теңселіп, ақыл-есті,
Тұрды да, біраздан соң батыр Баян
Атынан есі ауғандай құлап түсті.

Бірталай талғандай боп жансыз жатып,
Тұңғиық көмескі көп ойға батып,
Ер Баян есін жиып, екі жасқа
Бір қарап, қара тастай қалды қатып.
Сол кезде сар дала да күңгірт тартты,
Еңкейіп бара жатты күн де батып.
Құшақтап ақ селеуді жылады жел
Өзінің қасірет жырын қоңырлатып.
Құшақтап екі жасты күңіренді ер
Көзінен ыстық жасты сорғалатып.

Қайғыдан жарылғандай қайран жүрек,
«Уһ-уһ!» деп үзілгендей есіл өзек.
Қасіреті қара түндей Ер Баянның
Алдында бүлдіргендей екі бөбек.
Аузынан уыз шыққан екі жасты
Ер Баян сүйді құшып кезек-кезек.

Жапанда жапа-жалғыз еңіретті ерді
Әлгіде ойды улаған ашу кезеп.
Ашудан бұғып қалған қорқақ ақыл
Күбірлей бастады енді: «Мұның не?» — деп.

Зарланып күңіренді батыр Баян,
Мезгілде күңгірт тартқан кешке таман:
«Кең ақыл, отты қайрат, сырттаным» деп
Ер едім еркелеткен алаш тамам.
Сындырдым аз ғана Уақ елім белін,
Елімнен кетіп, елді қайдан табам?
Жейтұғын өз күшігін болдым бөрі,
Ісімді мынау ағат немен жабам?
Қарабет болдым алаш баласына,
Ер дер ме енді мені Абылай данам?!

Жорыққа қу қалмаққа жүрдім неге?
Тобына көк бөрідей кірдім неге?
Тәтті бал, балауса тал жас сұлуды
Көр болғыр екі көзім, көрдің неге?
Садақпен жүрегінен тартып кетпей,
Жыландай бауырыма сап келдім неге?
Әйелдей баса алмайтын жүрек жынын,
Есалаң жүрекке ерік бердім неге?
Буынып сол боз үйден шықпай өлмей,
Атылып оқ жыландай тұрдым неге?!

Ойламай, белді бекем будым неге?
Қозымды қас дұшпандай қудым неге?
Майысып Ноян қалқам, ерке марқам,
Қасқиып қарсы алдымда тұрдың неге?
Бауырыма тас жүрегім жібімеді-ау,
Бір ата, бір анадан тудым неге?
Салдырап шіріп қалғыр саусақтарым,
Қанымен өз қозымның жудым неге?
Күнәсіз екі жасты өлтіргенше,
Өлмедім ішіп уын удың неге?!

Сұлу-ай, қалмай маған ердің неге,
Жыландай бауырыма кірдің неге?

Қадалды оқ-кірпігің жүрегіме,
Жүрегім тілім-тілім тілдің неге?
Жұлдыздай аспанда алыс жымыңдаған
Алыстан «ағатайлап» күлдің неге?
Секіріп суда ойнаған шабағымды,
Сүм сұлу, қармағыңа ілдің неге?
Тірлікте бетіңнен бір сүйе алмадым,
Тіл тартып, ерке тотым, өлдің неге?!

Күй, жүрек! Көл бол, жасым! Өртен, ішім!
Алдымда айнама жатыр бөбек пішін.
Сүм садақ кетсе де үзіп жас жүрегің,
Жойған жоқ құлыншағым ерке түсін.
Сорлы ағаң атып жығып өз інісін,
Иіскейді енді зарлап аппақ төсін.
Тартқанда сынбадың-ау, сүм садағым!
Қайтейін, арымадың, арда күшім!
Жоқ, әлде, жоқ, жоқ... Әлде... Өлтірдім бе
Інімді алты алаштың намысы үшін?!

Арқамдай жер жүзінде жер бола ма?
Айбынды алашымдай ел бола ма?
Алашта ертеде өткен екі арыстан:
Ер Көкше, Ер Қосайдай ер бола ма?
Солардың нәсілінен Сары, Баян,
Барыстай ойын салған сар далада.
Інісі Ер Баянның жасық Ноян
Атадан азып туған дер болар ма?
Құл болса бір қыз үшін балдырғаны,
Алашқа бұдан да ауыр шер бола ма?!

Дариға, жұбанамын жел ойменен,
Тартпадым сүм садақты бұл ойменен.
Тандырған мені есімнен ғашықтық қой,
Бір тынбай сұр жыландай жаным жеген.
Өз бауыры, өз сүйгенін өзі өлтірген
Болар ма, сірә, сорлы адам менен?!
Алдымда «Көкежан!» деп күліп тұрған
Садаға кетпедім ғой, қозым, сенен.

Ел беті енді маған болсын арам,
Алашым, аттанамын, жауында өлем!» —

Деп зарлап, күңіренді жаралы ер,
Айрылған екі жаннан қаралы ер.
Зарланып көзінен қан тамшылатты
Тұңғыық жанды жеген қап-қара шер.
Жүрегі тас болса да шыдай алмай,
Қамығып, қайғы басып, күрсінді жер.
Молайтып минут сайын қасірет жырын,
Жаныңда өксіп-өксіп жылады жел.
Бозарып бел артынан таң атқанда,
Соққыдан сенделгендей тұрады ер.

Күміс таң жерге күміс сәуле шашты,
Сәуле мен қараңғылық араласты.
Алыспас адал, арам бекерге ұзақ,
Жеңіліп қараңғылық жылжып қашты!
Сол кезде жаны жара батыр Баян
Үңгір ғып қара жердің бетін ашты.
Жапанда қазған суық тар үңгірге
Көтеріп көмді әкеліп екі жасты.
Топырақ екі жанын жасырған соң,
Ер Баян тағы көл ғып төкті жасты.

Ер Баян көмді екеуін дөң басына,
Түсірмей бір топырақ ортасына.
Ап шыққан қаруларын сүйеп-сүйеп,
Ноянның көмді бәрін өз қасына.
Отырды топыраққа ұзақ басын қойып,
Шомылып қанды ыстық көз жасына.
Аздан соң мінді атына батыр Баян
Сыйынып бір жаратқан Алласына.
Жолбарыс жортып кетті бетін түзеп,
Шаңдатып Абылайдың ордасына.

Жас Баян жауды талай көрген еді,
Сорғалап сұңқардайын төнген еді.
Майданда жолбарыстай жалғыз ойнап,

Сан қолға аш бөрідей кірген еді.
Жебесі көбе бұзып, жүректі үзіп,
Найзасын ылғи дәлдеп сермеп еді.
Бірін айт, бәрін айт та, батыр Баян
Туғаннан «Алашым!» деп еңіреп еді.
Көкжалдың осы жолы кешіккені,
Осындай тұлпар орға кез кеп еді.

Екінші тарау

Өткен күн таң-тамаша ертегі ғой,
Ерлері ертегінің өрт еді ғой.
Айрылып от екпінді ерлерінен,
Алаштың жанында ауыр дерт еді ғой.
Сонау дерт түгелімен ауып маған,
Дариға, жүрегімді өртеді ғой!
Ер көрмей көрден басқа сұр өмірде,
Шерлі жан шерлі кеңес шертеді ғой.
Жадырап жаным, шерім тарқар еді,
Кенесім тыңдаушыға сала алса ой.

Күңіреніп ойлағанда алаш жайын,
Жанымды орай берсе улы уайым,
Кеудеме күннің нұры толғандай боп,
Жырлаймын алты алаштың Абылайын.
Арсыға асқандаймын, тауап қылсам
Кебедей Абылайдың Бурабайын.
Күңіренген жырымменен мен разымын
Алаштың жоқтай білсем Баян-айын.
Жырлаймын, күңіренемін өткенді ойлап,
Кеудеме улы уайым толған сайын.

Кірейін кеңесіме күңіrentкен,
Ер Баян жөнелді енді Жолдыөзектен.
Қамшыны көміп-көміп алды батыр
Ашуын алатындай тұлпар көктен.
Мұңайып мәңгі мұңды белдер қалды,
Жынды жел сақ-сақ күліп сүйді беттен.
Жан-жақта жас қайыңдар қала берді

Иліп әдеппенен сәлем еткен.
Ер жортты. Сәске болды, көзі көрді
Көкшені бал алысқан аспан-көкпен.

Көкшеде өңшең көкжал аялдаған,
Қырандар қанаттарын жая алмаған.
Ханына Абылайдай: «Болады!» — деп,
Бір берген сөзден елдер тая алмаған.
Ерігіп, әңгіме қып өткен күнді,
Қанішер Болат жайын баяндаған.
Қайратқа құса болған сол қырандар
Алыста қара көрді аяндаған.
Жақындап қара ордаға келген шақта,
Шықты айқай топтан шулап «Баяндаған!»

Аяндап топқа тура келді Баян,
Келді де көпке сәлем берді Баян.
Қудай боп құс төресі топ төрінде
Отырған Абылайды көрді Баян.
Басқаға мойын бұрып бір сөз қатпай,
Абылайға балпаң басып жүрді Баян.
Бәйтерек тұңғыыққа төнгеніндей,
Алдында қол қусырып тұрды Баян.
Тұрды да, деді: «Алдияр, сөзім қысқа,
Екенім менің Баян алашқа аян.

Алдияр, ел ағасы, ханым дана,
Алашқа ауыр күнде болған пана.
Кешігіп, күнәлі боп, енді алдыңа
Келді ерің іші жалын, жаны жара.
Тұңғыық кез болды ғой кешуі жоқ,
Болмаса, шыққанда «Аттан!» ер тұра ма?
Талқыға жан жарасын сала алмаймын,
Мәнімді мен айтпайын, сен сұрама.
Тілегім — енді жауға аттаналық,
Қан көрсе, қас қыранда шер тұра ма?!»

Абылай ерін күткен көптен зарығып,
Қолынан Баян-айын алды тартып.

Алдына отырғызып, күміс кернеу
Керсеннен көкжалына берді сарқыт.
Берді де, бүгіп басын, ойға кетті
Асқардай ой билеген мәңгі қалғып.
Аздан соң көтеріліп, жан-жағына
Қарады жер-жиһанның бәрін тар ғып.
Қарады, қыран сөзі қысқа болды:
«Таң ата жүреміз!» — деп берді жарлық.

Ежелден Абылайда екі сөз жоқ,
Сөз шықты: «Болады!» — деп, тарады топ.
Топ тарап, ат-тұрманын даярлады,
Біраздан дамылдады ел, мезгіл түн боп.
Жібектей жұмсақ жылы жаздың түні
Бұлтымен құшақтады Көкшені көк.
Керілді ерке Көкше күміс Айға:
«Сәуленді, сәулем, көбірек төкші-төк!» — деп.
Бетінде Бурабайдың ерке толқын
Бір тынбай, күліп жарды сүйді шөп-шөп.

Түн өтті. Жер шетінде алтын таңды
Жорғалап, жүз бұралып, жел қарсы алды.
Сарғайып сары белден таң атқан соң,
Абылай қолға: «Аттан!» — деп хабар салды.
Бәрі де болат тұяқ бедеу мініп,
Батырлар қатар түзеп келіп қалды.
Жөңкіліп күзді күнгі көшкен бұлттай,
Қап-қара, ортасы ой боп, қол қозғалды.
Асырып ертегіше айтқан жанға
Қара нар қайыспайтын — жер шайқалды.

Жөңкіліп көшкен бұлттай барады қол,
Кейде қол түнерген тау қайғысы мол.
Кей кезде тентек толқын екпінімен
Шу қойып, шабуылдап алады қол.
Шаңы — бұлт, бұлты — шаңға айналған соң,
Атаған ерлер жолын деп «Шаңды жол».
Тартты қол. Қалды өрлер. Қалды белдер.
Бастаған Бұғыбай басшы қол көрмес шөл.

Бірнеше тәулік бойы тынбай тартып,
Қол енді жүрді бойлап бір айдын көл.

Балқаш қой бұл айдыны сылдыр қаққан,
Балқаштың бетін мәңгі меруерт жапқан.
Қаратал, Аягөзбен — екі көзі,
Еркесі — Іле өзені ұзын аққан.
Басы егіз ерке Іленің: Кеңес, Текес,
Төңірінің¹ тентек Текес дәмін татқан.
Бойында сол Іленің қалың қалмақ
Абайлап Абылайды күтіп жатқан.
«Қайда, — деп, — қазақ!», бұрын желіккен жау
Көрген соң көп қазақты, ойға батқан.

Қазақтың қалың қолы ерлер кілең,
Батырды көп қалмақты ойға терең.
Қазақтан қулықпенен құтылмаққа
Кеңесті қос қоңтайшы: Ұса, Серен.
Жіберді, кеңесті де, жеті қалмақ,
Сөздері: «Абылайдан бар да тілен!
Ағаттық бізде болды, кешсін Абылай,
Ақ отау, айдаған мал — бәрін берем.
Тағы да ер басына бір ару мен
Қара нар — айыбымыз, қалы кілем».

Жеті елші осы сөзбен келген ханға,
Қаратып өз жауабын ертең таңға,
Салады мынау сөзді хан Абылай
Би-батыр, қасындағы көп қыранға.
Салса да, алдыменен өзі айтады:
«Түспеспіз, тірі болсақ, алдағанға!
Күні ертең не бергенін жолдан алып,
Қалғанын алсақ қолдан арғы таңда.
Ерлерім, ойым осы! — деді Абылай, —
Бұл ойды теріс дейтін адам бар ма?»

Абылай айта қалса істің жайын,
Би-батыр теріс дей ме Абылайын.

¹ Тәңірі – Хантәңірі тауы (М.Жұмабаевтың ескертпесі).

Қалың топ тым-тырыс боп тұрған шақта
Дегендей: «Ерік иеде, біздер дайын!» —
Ерлігі алашқа аян батыр Баян
Тұрды да, деді: «Алдияр Абылайым,
Мергеннің мылтығына қарсы жүрмес,
Қырдағы адам түгіл, құландайын.
Сөзімді не кектерсің, не жұптарсың,
Ойынды теріс дейді Баян-айың!

Талқыға салмай шындық табылмайды,
Құл ғана қожаны ылғи қабылдайды.
Қу қалмақ күні кеше алдамап па ед,
Шоңқитып Ой қытай мен Өр қытайды?
Қытаймен күні бүгін жалғаспаса,
Қытайға қалмақ неге қанат жайды?
Абылай артық туған неге ұмытсын,
Қазаққа қалмақ сыры аяндай-ды.
Қалмақтың қарты түгіл, қалшасы¹ да
Алдатпас, алдап кетер Абылайды!» —

Тоқтады Баян. Абылай тағы өз сөзін
Қайта айтты, біраз шытып қарлы жүзін.
Хан да екі, Баян да екі қайырысты,
Алмастан бір-біріне тіккен көзін.
Жиналып көздеріне қызыл жалын
Қалса да, сыр беріспей, қылды төзім.
Қалың топ хан ашуын байқаған соң,
Ағытты «әрине» деп сөздің бөзін.
Шешілді сөз, қол енді күтіп қалды
Елшінің ертеңінде келер кезін.

Алты алаш Абылайдай арғымағын
Алаштың аруағына пар қылатын.
Бетіне Абылайдай ардагердің
Келуді алты алашқа ар қылатын.
«Бетіне келген жанды соғар кие!» —
Деп жырау, жаурыншылар жар қылатын.
Баянның сөзін естіп кәриялар,

¹ Жас баласы.

Шінен ерін аяп: «А, шырағым! —
Десті де күрсінісіп, кесіп қойды:
Қайтад, — деп, — осы жолы, Баян, бағың!»

Серпілді соныменен кеңес енді,
Қол күтіп жатып қалды келер күнді.
Жібектей жылжып өтіп жаздың түні,
Таң құлан күн шығыста иектенді.
Алтын Күн алыстағы арайынан
Жарқырап шығып жерге сәлем берді.
Қол тұрды, ауқаттанды, хабар күтті,
Ерлердің еріккені аңға жүрді.
Қол күтті, уақыт өтті, ерікті ерлер,
Ауыр ой биледі Абылай кемеңгерді.

Қол күтті, уақыт өтті. Күн батар шақ,
Жерде еді қой көшіндей қалың қалмақ.
Кең ойлы Абылайдай данышпанды
Қу қалмақ кеткені ме шын-ақ алдап?!
Күн кірді арайына, шапақ батты,
Қап-қара толқындарға толды жан-жақ.
Қол тынған бір толқынсыз тұңғиықтай,
Мүшкіл боп, Абылайға бір сөз салмақ.
Іңірдің соңын ала хан Абылай
Серпіліп, ерлеріне қылды жарлық.

Ерлерін жиып Абылай — ел ағасы,
Сұрайды: «Мынау істің не шарасы?»
Қырандар әрі-бері толқысқан соң,
Қанайы Қарауылдың — топтың басы
Саңқылдап суырылып сөйлей берді:
«Қытайдың қол ұсыным шекарасы.
Қалмақты Қытай кірген зерттер болсақ,
Қазақтың бірі қалмай мерт боласы!..»
Түнжырай қалса-дағы хан Абылай,
«Қайту!» деп сөздің болды бітуанасы.

Таң ата қол қозғалмақ кейін қарай,
Ұрылған көңілі қаяу хан Абылай.
Қол жатқан, жым-жырт басқан, Тәңірі таяу,

Жалғыз-ақ жатқан ояу Баян бала-ай:
«Апрым-ай, алаш арын жоқтамастан,
Жөңкіліп бұл қайтудың мәні қалай?» —
Деді де, атып тұрып топ ішінен,
Ерлерден от екпінді, жолбарыстай
Жүз жасты жолдас қылып, тарта берді
Таң ата: «Қайдасың, — деп, — қалың Қытай!»

Қол қалды. Жүз жолбарыс майданды ойлап,
Тартады шабуылмен Іле бойлап.
Алдында ақ сұңқардай батыр Баян,
Екпіні қауға тиген өрттей ойнап,
Бедеулер болат тұяқ желден үшқыр
Алысып, ауыздықты қарш-қарш шайнап.
Сәскеде сағымменен көрді Баян
Көп қалмақ Іле бойын жатқан жайлап.
Жүз бөрі аз дамылдап алысты да,
Ат қойды қалың жауға «Абылайлап».

Жүз қыран мың сан қолға араласты,
Орғыған асқар таудан судай тасты.
Шыдамай жүз екпінге, шулай беріп,
Қалмақты ә дегенде қара басты.
Аздан соң есін жиып бөріккен ел,
Қару ап, қара құрттай құжынасты.
Аз болса, бір қазаққа жүз қалмақ кеп,
Ат қойып, қиқу салып, қамаласты.
Тер саулап тебінгіден, қылыштан қан,
Шаң, түтін будақ-будақ аспанға асты.

Аз қазақ көп қалмаққа салды тойды,
Көк аспан қара түтін шаңға тойды.
Алдаспан ажалменен бәсеке боп,
Қанішер қайқы қара қанға тойды.
Жып-жылы адам қаны бүлкіл қағып,
Қуалап жылжи берді ойдан-ойды.
Көк көбе шүберектей шұрқ-шұрқ болып,
Жыртқызды ерлер дал-дүл тұла бойды.
Анадай дөң басында Ұса, Серен
Қуыршақ құдайына қасқа сойды.

Шаңқай түс. Қызыл-жалын бір жел ескен,
Зәндем от, әуе айналып жерге түскен.
От түбі тоқтап қалған, жылжымайды,
Аспанда жоқ бір жапырақ бұлт та көшкен.
Сол кезде қара бұлттай қалың қалмақ
Қажытты жүз қыранды жаннан кешкен.
Қазақтың көбін аттан түсірген соң,
Қалмақтың қуаныш пен қиқуы өскен.
Сол кезде қалың топтың ортасында
Шықты шу: «Мұнда Баян! Баян!» — дескен.

Қалың қол ортасында батыр Баян,
Баянның батырлығы алашқа аян.
Екі көз екі қызыл шоқ боп кеткен,
Аузынан көбік болып бұрқырап қан.
Оң-солға алдаспанды сілтегенде,
Бұлақтай қалмақ қанын бұрқыратқан.
Жанында жалғыз жолдас — жас Жанатай
Қансырап, зорға ғана кірпік қаққан.
Түзеліп отыруға халі қалмай,
Қисайып бара жатты құлап аттан.

Жолдас дер ердің ері-ақ қан майданда,
Жан беріп жолдасы үшін алдаспанға,
Еңкейіп сүйемек боп батыр Баян
Жолдасы Жанатайға айналғанда,
Бір қалмақ еңгезердей көк найзамен, —
Білмеген, сірә, тою қызыл қанға, —
Қапыда қайран ердің сүбесіне
Бойлатып сұғып тұрып бұлғағанда,
Ер Баян Жанатайды алдына алып:
«Қыларың, қатын қалмақ, тағы бар ма?» —

Деді де, суырып ап жау найзасын;
«Алаштың әруағы, — деп, — қайдасың?!» —
Жыландай жарқ еткізіп алдаспанды,
Түсірді топ еткізіп қалмақ басын.
Бұлақтай аспанға атып қан шапшыған
Жараға тығып тұрып бармақ басын,

Қасқиып қан майданда тұрып қалды
Қайран ер, қайсар Баян жолбарысым!
Алайда уақыт өтті, құлап түсті
Құшақтап Жанатайдай жан жолдасын.

Жер мен көк шыр айналып араласты,
Көз алдын қара түтін тұман басты.
Тәтті бір жазғы таңда қалғығандай,
Ер көзін оқтын-оқтын жұмып ашты.
...Көргендей болды ашулы Абылайды,
Қалың қол: «Әне, Абылай!» — деп шуласты.
Тағы ашты жұмған көзін, тағы көрді
Алдында жас ұлан мен Толқыншашты.
Екеуі құшақтасып жап-жақын тұр,
Басымен ишара етіп амандасты.

Сұлудың сексен сырлы жұмбақ жаны-ай,
Ерніне әлде болса күлкі алғандай.
Жоқ... Күлкі жоқ... бетінде тамшы қан жоқ,
«Ағалап» жанұшырып жалбарғандай.
Жоқ... өзі Жолдыөзекте жортады-мыс,
Алыста екі қара көз шалғандай...
Ұмтылды оқ жыландай... садақ пен қан,
Кезерген ердің ерні қозғалғандай:

«Көзімнен неге ақпайды қан боп жасым,
Жан беріп, жазғаным ғой жан жарасын.
Кетсе де жаннан жара, қан кетпек пе?
Дариға, жазамнан да күнәм басым!
Күнәмді Тәңірі кешпес, кешер бірақ
Жауында жан берген соң алты алашым!» —
Қайран ер аласұрып, жанұшырып,
Көтеріп, көз жұмулы, алып басын,
Жан бауыры жас Ноянға ым қағып ед,
Жас Ноян құша түсті Толқыншашын.

Екі жас қайғысы мол құп-қу жүзді,
Екеуі құр қарап тұр алмай көзді.
Көкесі жан бергенде, бөбек Ноян
Тұрғаны мәні қалай құшып қызды?

Дариға, беті қара сорлы Баян
Шығарған өз қолымен екі көзді:
«Іс өтті. Ажал жетті. Енді не бар?
Қоштасып, айтысалық соңғы сөзді!
Келіңдер, қарақтарым, кешіндер!» — деп,
Ер Баян әлсіз ғана қолын созды.

Көз алды енді мәңгі тұман болды,
Жабырлап жан-жағына қалмақ толды.
Баянды балағаттап, ісіп-кеуіп,
Бір қалмақ қалды теуіп созған қолды.
Сылқ етіп созылған қол жерге түсіп,
Жүзінің бірте-бірте нұры солды.
Баянның басын бірі кесіп алып,
Бұлғады найзаға іліп оңды-солды.
Қуанып қос қонтайшы — Ұса, Серен,
Алғысқа көмді елірген қалың қолды.

Көңілінен Ұса, Серен кеткен қауіп,
Қуанып, сырнай-керней қылды сауық.
Алайда Абылайдан сескенген соң,
Жөнелді ертеңіне Қытайға ауып.
Алаштың ардагері батыр Баян
Бір қырда қала берді топырақ қауып.
Жаудан да мейірімді боп жылады жел,
Күңіреніп ер денесін құммен жауып.
Іленің толқындары әлі күнге
Айтады ерге жырау ауық-ауық...

Ерлерді ұмытса да ел, сел ұмытпас,
Ерлерді ұмытса да ел, жел ұмытпас.
Ел үшін жаннан кешіп, жауды қуған
Ерлерді ұмытса да ел, шөл ұмытпас.
Ел жауын зерттеп, өрт боп тынбай жортқан
Ерлерді ұмытса да ел, бел ұмытпас.
Ел үшін төккен ерлер қанын жұтқан,
Ерлерді ұмытса да ел, жер ұмытпас.
Арқаның селі, желі, шөлі, белі
Ерлерді ұмытпаса, ел де ұмытпас!

ҚОРҚЫТ

Алтайға жер жүзінде тау жоқ жеткен,
Алтайға бетегедей алтын біткен.
Бейіштей алтын Алтай етегінде
Ертеде алаш елі мекен еткен.

Ол күндер көз жетпейтін ерте күн ғой,
Ерте күн ертегідей ерке күн ғой.
Өткен күн — ұстатпайтын сұлу сағым,
Жалғыз-ақ желден жүйрік жетеді ой.

Өткен күн ертегімен таласқандай,
Уа, дүние, ол күндерде алаш қандай?!
Ой-қырдан орғып-қарғып еріккенде,
Алтайда ойнақ салып жүрген аңдай.

Сол күнде бір ер бопты алты алашта,
Қаны бір қалың елмен, жаны — басқа.
Елікпей ес білгелі еш нәрсеге,
Өзіндей үйірілмеген албырт жасқа.

Қорқыт деп қойған екен ердің атын,
Оңған ел ер деп атар азаматын.
Талайлар таңданыпты күнде көріп
Қорқыттың мінезінің тым-ақ жатын.

Қорқытқа ес білгелі бір ой түскен,
Айнымас сол ойымен күнде у ішкен.
Ой билеп, үйден, елден безіп кетіп,
Жұрт оны әуезі ғып жынды дескен.

Ежелден белгілі ғой көптің сыры,
Боласың, көптей болсаң, көптің ері.
Көпке егер ісің, ойың үйлеспесе,
Күмән жоқ, кім болсаң да соғар «пері».

Қорқыт та ерте атанды «пері соққан»,
Қорқыттың жан болмады жайын ұққан.
Ой екен қандай ғана Қорқытты улап,
Айырған дос, туыстан, елден, жұрттан?

Қорқыттың мынау ой ед есін алған,
Жанына ерте күннен жара салған:
«Топырақ боп ертең шіріп қалмақшымыз,
Өміріміз неге шолақ тәтті балдан?

Әншейін өмір деген ермек үшін,
Күні ертең соғар жүрек сөнбек үшін.
Ойланып, қалай ғана уланбассың,
Берілсе адамға өмір өлмек үшін?

Бір кезде көл тасады құрымақ үшін,
Күні ертең гүл гүлденед солмақ үшін.
Біраз күн адам тұрады, өмір сүреді,
Құртқа жем, шіріп, сасып болмақ үшін.

Сары суға қан берілген айналмаққа,
Ой менен тіл берілген байланбаққа,
Әлпештеп, ардақтаған денең шіріп,
Желменен топырақ боп айдалмаққа.

Көз ашып жұмғандай-ақ өмір шолақ,
Алдыңды көз ашсаң-ақ ажал қамап.
Өмірде мынау шолақ неге керек
От-үміт, ойын-күлкі, таудай талап?

Әлдекім адам деген ермек үшін,
Жүректе от ойнайды сөнбек үшін.
Ойланып, қалай ғана уланбассың,
Берілсе адамға өмір өлмек үшін».

Қорқыттың жүйрік жанын жай тасындай
Жанышқан осы ойлар ед қорғасындай,
Паршалап тілім-тілім, ерте өртеп
Кіршіксіз жас жүрегін көз жасындай.

Ой билеп, жап-жас Қорқыт елден безді,
Түгел ол ойын-күлкі, қойды сөзді.
Елікпей, үйірілмей еш нәрсеге,
Алтайдың алаптарын жалғыз кезді.

Алтайдың Қорқыт кезді алаптарын,
Ешкімге ұқтыра алмай жанның зарын,
Ата-ана, дос-туысқан бәрін тастап,
Талақ қып қара көзді қарақтарын.

От-адам отпен ойнап сынар бағын,
Жүйрік жан қажу білмес, қуар сағым.
Тағы боп, күңіреніп кезіп кетті,
Қорқыт та шешпек болды жан жұмбағын.

Аяндап алдыменен тауға келді,
Асқарға: «Өмір не?» — деп сұрау берді.
Жаны — тас, жүрегі — тас тау не десін,
Өзінен: «Өмір не?» — деп сұрады енді.

Бұрылып таудан ақырын, орман барды,
Оған да: «Өмір не?» — деп сұрау салды.
Ежелден ой білмеген меңіреу орман
Қақиып қарағайы аң-таң қалды.

Сұраса суға келіп: «Не, — деп, — өмір?»,
Беті құр соғылғаннан жыбыр-жыбыр.
Желге айтып еді, ол не деуші еді,
Басы жоқ, аяғы жоқ сыбыр-сыбыр.

Күн анау ешбір үнсіз алас ұрған,
Ай да бір — өгіз де бір аузын буған.
Қылмындап қар қатындай көзін қысқан
Жұлдыздар тазарта ма жүректі удан?!

Не керек, Қорқыт кезді тынып жатпай,
Ешбір зат тастамады зарын шақпай.
Көл мылқау, жері мылқау — бәрі мылқау,
Өртенді ер жұмбағына жауап таппай.

Түнерді бұрынғыдан Қорқыт бетер:
«Есалаң ескен желдей өмір өтер.
Күмәнсіз өлеріңді біле тұрып,
Дүниеде талаптану, тұру бекер.

Көз ашып, өмір шолақ, жұмумен тең,
Тағы да өз өмірің соққандай сең.
Арандап қарсы алдында аузын ашқан
Жоқ па екен шыныменен ажалға ем?

Кім білед, өлмейтұғын ел бар шығар,
Кім білед, ажалға да ем бар шығар.
От-суы, топырағы қасиетті,
Кім білед, өлтірмейтін жер бар шығар.

Әуесі уланбаған өлімменен
Сөз де жоқ, өлу түгіл, «өлем» деген,
Адамзат таппаса егер ажалға айла,
Не қылмақ пайдасы жоқ білімменен?!» —

Деп ойлап, қайырылмай ешбір затқа,
Ажалдан қашып шығып құтылмаққа,
Айрылып Алтайынан кетті Қорқыт,
Өлімнен аман-есен жер таппаққа.

Түзеді күншығысқа Қорқыт бетін,
Адамға жаяу, жалғыз жол тым шетін.
Арыды, ұшырасты сансыз жаумен,
Сонда да ол үзбеді еш үмітін.

Талса да тоқтамады, Қорқыт жүрді,
Бетпақ шөл өтті талай қырды, өрді.
Қажыған, қаны кепкен мезгілінде
Алыстан мұнарланған қара көрді.

Жапанда бір буалдыр қарандаған,
Жасаған Қорқыт жанын тындырмаған...
Қараға жылдам басып жетіп келді,
Қорқытты қайғы басты түннен жаман.

Көзінен сорғалады жас бұлақтай,
Жапанда қағулы бір қара тақтай.
Тақтайдың түбінде бір қазулы көр,
Тастаған үңірейтіп, бетін жаппай.

Әлдекім жапан түзде бір көр қазған,
Басына тақтай қойып, сөздер жазған:
«Өлімнен құтылмайсың қашқанменен,
Мынау көр — сенің көрің, Қорқыт жазған!»

Мына сөзді оқып ол түн боп кетті,
Басқандай жүрегіне болды шоқты.
Көл болып көздің жасы төгілгенмен,
Заулаған баса ала ма ол жандағы өртті?!

Ой өсті, қалың өрттей уын шашты,
Ауыр ой қорғасындай жанды жанышты.
Қарсыдан қазылған көр шыққаннан соң,
Бұрылып Қорқыт кейін қадам басты.

Түзеді енді бетті батыс жаққа,
Қайғылы, қажу бар ма, ол бейбаққа?!
Жапанда жалғыз өзі күбірлейді
Сөздерді тақтайдағы алған жатқа.

Апырм-ай, табылмас па ажалға айла,
Өмірден, табылмаса, қандай пайда?!
Жүрістен дене түгіл, жан шаршады,
Өлімнен аман ел мен жері қайда?

Бір жан жоқ қыбырлаған, дала, дала...
Келеді Қорқыт сорлы жаны жара.
Ай-жыл өтіп, ер әбден арыған шақ,
Алыстан бұлдырлайды тағы қара.

Қорқыттың ынтасы өлген, көңілі қаяу,
Қараға баяу басып келді таяу:
Тағы көр, тағы тақтай, тағы жазу,
Тәңірі Ие-ау, тегі, сенде бар ма аяу?!

Терең ғып тағы біреу бір көр қазған,
Басына тақтай қағып, жазу жазған:
«Өлімнен құтылмайсың қашқанменен,
Мынау көр — сенің көрің, Қорқыт жазған!»

Қорқыттың қайғысы енді болды басым,
Жаздың не, жазбадың не жан жарасын?!
Есі ауып байтақ уақыт жатқаннан соң,
Көтеріп бір мезгілде алды басын.

Ойменен пара болған жан жыртылып,
Мерт болған ессіз жүрек айға ұмтылып:
Кеудеде құр әншейін шықпана жан,
Тұрды да кетті Қорқыт сүйретіліп.

Алыста сөнген оттай үміт өлді,
Сұм тағдыр қатты қақты созған қолды.
Сонда да қажу білмес ойлы Қорқыт
Дүниенің төрт бұрышын кезбек болды.

Қалмады жер жүзінде бармаған жер,
Қорқыттың қанды жасы тамбаған жер.
Басса да қайда қадам сорлы Қорқыт,
Алдынан қарсы шығады қазылған көр.

Қазылған, оңға барса, онда да көр,
Қазылған, солға барса, солда да көр.
Шоңқиып көрге қонған күшігендей,
Көресің, қара тақтай қағулы тұр.

Алдынан кез келеді бір көр қазған,
Басына тақтай қағып, жазу жазған:
«Өлімнен құтылмайсың қашқанменен,
Мынау көр — сенің көрің, Қорқыт жазған!»

Дариға, табылмақ па ажалға айла?!
Жерде бір өлік көрмес болу қайда?!
Алдыңнан, қайда барса, көр шығады,
Өлімге, сорлы Қорқыт, белің байла!

Не пайда шомылғанмен қанды жасқа?!
Не пайда басты ұрғанмен тау мен тасқа?!
Дүниеде ажалдан еш күшті болмас,
Көрмессің кезгеніңде көрден басқа.

Шықпаған кеудесінде шыбын жаны,
Қасықтай кеуіп, бітіп қалған қаны:
Аяндап, аруақ боп Алтайына
Күңіrentіп қайтты Қорқыт жерді зары.

Қайтса Алтай, баяғы Алтай күңіrentен,
Асқарға аспан төніп еміrentен.
Керіліп бұлтпенен бал алысқан
Еркенің не ісі бар ой-шерменен?!

Мелшиген баяғыдай меңіреу орман,
Ойнаған асау бұлақ шапшып ордан.
Жел анау көрінгенді бір сүйсе де,
Жар таппай жаны бірге «мәңгі» оң ұрған.

Ел мынау баяғыдан малын баққан,
Малындай алдындағы жусап жатқан:
Қайғысы, қуанышы бәрі де ойсыз...
Сиырдай бәрі өкіріп, бәрі шапқан.

Қайтты да айналғандай есалаңға,
Ләм-мим деп бір сөз қатпай тірі жанға,
Күңіrentіп жер бауырлап жатып алып,
Ұйқысыз қосты Қорқыт таңды таңға.

Бір күні шошып тұрып көргендей түс,
Кесіп ап қарағайдан қылды қобыз,
Қыл тағып қобызына, сөйлетіп ед,
Алтайды күңіrentіп шықты лебіз.

Қобыздан мұңды дыбыс сорғалады,
Майпандап ө дегенде жорғалады;
Біресе асау тайдай ойнақ салды,
Біресе сары нардай ырғалады.

Дуылдап қырдан жерге түйілгендей,
Долданып дауыл құмды үйіргендей,
Басылып біраздан соң сылқ-сылқ күлед,
Дұшпанын мұқатқанға сүйінгендей.

Біресе жүйрік желдей кетеді есіп,
Асқарды аттап өтті, дария кешіп.
Біресе әлдекімге тіл қатқандай,
Желменен жапырақтай күбірлесіп.

Біресе от сықылды аспанға асқан,
Жоқ әлде ор қоян ба орғып қашқан?!
Біресе күрсінгендей, күңіренгендей,
Жандай-ақ қап-қараңғы қайғы басқан.

Қобыздың сарнағаны зарлағандай,
Қан шашып әлдекімді қарғағандай.
Жүрегі мың жара боп паршаланып,
Күйініп көзінен жас парлағандай.

Күңіренді, жылады зарлап қобыз,
Жанды өртеді толқынды, мұңды лебіз.
Жасын төкті көл қылып шерлі Қорқыт,
Жан жыласа, жыламай қала ма көз?!

Қобыздан осылайша шықты сарын,
Бірде мұз, бірде дауыл, бірде жалын...
Қарағай мен қыл сырнай не деуші еді,
Шығарды сарынменен Қорқыт зарын.

Таба алмай жерді кезіп ажалға айла,
Дариға, ажалға айла болу қайда?!
Азырақ улы ойларын бөлмес үшін,
Жабысты шерлі Қорқыт қарағайға.

Қызарып ашуменен күн батқанда,
Ерініп, еркеленіп таң атқанда,
Қарны тоқ, қайғысы жоқ, жаны тыныш
Малдай-ақ қор-қор ұйықтап ел жатқанда;

Байлары малмаң-малмаң мал баққанда,
Батырлар балпаң-балпаң ел шапқанда,
Ішкені — мас, жегені — тоқ, бәрі де мез,
Кедейлер көк есектей зыр қаққанда...

Қорқыттан серпілмейді қалың уайым,
Қолынан тастамайды қарағайын.
Қобыздың лебізінде мұң молайды,
Зымырап өмір шіркін озған сайын.

Өмірде жүрген жерін қанды ор ғып,
Шеше алмай жан жұмбағын шерлі Қорқыт,
Жұбанды қолындағы қобызымен,
Көрге де қобызымен кірді Қорқыт.

Өткен күн ертегі ғой, тамаша таң,
Ойласаң өткен күнді, жұбанар жан.
Байқасаң, адамзатта болған ба ақын
Қорқыттай атасынан бата алмаған?

Ақын — жел, есер, гулер жүйрік желдей,
Ақын — от, лаулап жанар аспанға өрлей.
Қиялы, жан-жүрегі — ойнаған от,
Ақынды аласұртар тыныштық бермей.

Жай адам қияға ондай қол сермей ме?!
Ақынға аз нәрсе ауыр ой бермей ме?!
Қиялмен арманға ұшқан, сағым құшқан
Жүйрік жан алдында ылғи көр көрмей ме?!

Жел жүрсе, терең теңіз тебіренбей ме?!
Көрсен көр, ақын жаны күңіренбей ме?!
Көргенін кеңес қылып күңіренсе ақын,
Тыңдаған тірі жанға шер бермей ме?!

Құшақтап қарағайын сарнаса ақын,
Толғанып, жасы төгіп, зарланса ақын,
Шеткерек тұрып біраз тыңдағайсың,
Баспалап, төніп, жаншып келме жақын.

Жақындық қажет емес жүйрік ойға,
Шер-сиқыр, алыстан-ақ тарамай ма?
Ақынды алыс тыңда, көп тілейтін
Қағылып кете көрме қарағайға!

Ақынның қарағайы — жары да сол,
Ата-ана, малы-мүлкі, жаны да сол.
Сезімпаз қарағайдың нәзік қылы
Ақынның жүрегіне жалғанған ол.

Сорғалап сиқырлы үн шығар ішектен,
Шықпақшы ішектен емес, үн жүректен.
Үзілсе ішек, үзілмес нәзік жүрек,
Сондықтан ,сұрағаным, тыңда шеттен.

Серпілмес терең жанда қалың уайым...
Түсірмес қолдан ақын қарағайын.
Үнінде қарағайдың мұң молаяр,
Зымырап өмір шіркін өткен сайын.

Атасы ақындардың — ақын Қорқыт
Өмірде жүрген жерін қанды ор қып...
Шомылып көз жасына сарнай, зарлай,
Құшақтап қарағайын жатыр Қорқыт.

* * *

Ол күндер көз жетпейтін ерте күн ғой,
Ерте күн ертегідей ерке күн ғой...
Өткен күн — ұстатпайтын сұлу сағым,
Жалғыз-ақ желден жүйрік жетеді ой...

Өткен күн ойды әлдилеп тербеткендей,
Ойыңды Алтай бойына өрлеткендей.
Тыңдасаң құлағың сап сар даланы,
Қорқыттың сарыны, әні күңіреткендей...

Тыңдасаң, есітесің жаныңменен,
Сар дала күңіренеді сарынменен.
Ерте естіп сол сарынды, ерте улап,
Мен сорлы көптен әуре зарыңменен.

Ес білдім — аласұрдым сағым қуып,
Жете алмай, бетті талай жаспен жуып.
Артымда — ор, алдымда — көр, өтеді өмір...
Дариға, бесігімнен көрім жуық.

Көп заман жетеледі жынды жүрек,
Ойладым: «Жүрек жетер, ой не керек?!»
Тәтті у еді, сол удан неге айныдым?
Дариға, үміт өлмек, жүрек сөнбек...

Бір күнде жолдас болдым ойынменен,
Өмірді алмақ болдым ойынменен.
Ойын тынды, жолдасым жоқ боп кетті,
Бұл күнде уланамын ойымменен.

Енді менің жолдасым — жалғыз қобыз,
Сарна, қобыз, мұң-зарлы шығар лебіз!
Сен жыласаң, жылармын мен де бірге,
Жан жыласа, жыламай қала ма көз?!

Өмірде арманым жоқ — Қорқытқа ерсем,
Қорқыттай жанды жаспен жуа білсем,
Жас төгіп сұм өмірде зарлап-сарнап,
Құшақтап қобызымды көрге кірсем!..

ҚОЙЛЫБАЙДЫҢ ҚОБЫЗЫ

Ертеде ел бар екен қалың Найман,
Қытайға қалың Найман қанат жайған.
Қалың Найман ішінде Бағаналы,
Қазақта бақсы асқан жоқ Қойлыбайдан.
Қойлыбай жын жүгендеп, пері мінген,
Алдында жорғалаған шашты шайтан.
Қойлыбай қобыз алса-ақ қалбалаңдап,
Қақаман жалғыз көзді жынның ері,
Ерегіссе, тау-тасқа салған ойран.
Дарқанның Нәдір пері — аға жыны,
Ардақтап оған Шолақ деп ат қойған.
Қойлекеңнің үшінші жан жолдасы —
Шайтанның шу асауы батыр Шайлан.

Қойлыбай бақсы болған қазақ асқан,
Жынменен жолдас болған бала жастан.
Азырақ әңгіме үшін сөз қозғайын
Қалың Найман жиылған бір зор астан.

Бір асқа жиылыпты Найман тамам,
Бай, биі, батырлары балпаң басқан.
Ішінде сол жиынның Барақ та бар
Аузынан арыстандай жалын шашқан.
Бәйгеге екі жүздей ат жіберіп,
Күрес сап жиылған жұрт ұрандасқан.
Ерігіп аңғал батыр, маңғаз байлар:
«Бәйгеге қобызың қос», — деп сұрасқан.
Қалқасы қалың Найман қалаған соң,
Қойлыбайың бәйгеге қобыз қосқан.

Найманның ұлы дүбір сол асында,
Әлеумет алқа-қотан дөң басында.
Айнала ығай-сығай, жақсы-жайсаң,
Қойлыбай қобызымен ортасында.
Бас болып батыр Барақ қалаған соң,
Бәйгеге бақсы қобыз қоспасын ба?!
Қойлыбай сонда айтады шақырып ап
Ыңғайлы бір бозбаланы өз қасына:
«Ат шабатын жерде бір сексеуіл бар
Жарып өскен жапанның жартасына.
Қобызды сексеуілге байлап таста,
Мен сенем жын Қақаман жолдасыма».
Қалың Найман бәйгеге қобыз қосып,
Шуласып отырысты дөң басында.

Бір кезде ат келетін мезгіл жетті,
Бозбала ат алдынан шауып кетті.
Сол уақыт жай отырған Қойлыбайды
Аруақ қалшылдатып, дірілдетті.
Аузынан қанды көбік бүрқ-бүрқ етіп,
Жап-жалаңаш қылышты қобыз етті.
Көздері қып-қызыл боп қанға толып,
Сарыны сар даланы күңіретті.
Бір мезгіл екпіндетіп, долдандырып,
Бір мезгіл жыны буып күбірлетті.
Қалың құмды қап-қара бұлтқа қосып,
Қызыл жел құйындатып дүрілдетті.
Жан-жақты ың-жың, у-шу дауыс қаптап,
Шапқылап жын-перілер дүбірлетті.

Осылай ойнап, сарнап бақсы жатты,
Қалжырады, қап-қара терге батты.
Сол кезде ат келетін құба жонды
Түтіндей будақ-будақ бір шаң жапты.
Сол шаңның ортасында бір сексеуіл
Ербеңдеп ойнақ салып келе жатты.
Екі басы жерді ұрып кезек-кезек,
Сабалап қырды жол ғып жаралапты.
Байланған сексеуілге қобыз берік
Көз ашқанша жиынға келіп қапты.
Сексеуілді қопарып алып келіп,
Қақаман жұбатады ерке қартты.
Қобыз келді, Қойлыбай көзін ашты,
Қалың ел тамашадан тас боп қатты...

ТОҚСАННЫҢ ТОБЫ

Құмдыкөл басы қара құрт,
Қара құрт емес, қалың жұрт,
Қалың жұрт құба дөңесте.
Арам, кірлі күбір жоқ,
Самбыр сөз бар, сыбыр жоқ,
Жұрт ақжарқын кеңесте.
Ауылдан аулақ, оңаша,
Жиын түрі жаңаша,
Ескі адыра алыста.
Сапырылған қымыз жоқ,
Сойылған бағлан, семіз жоқ,
Жұрт ынтасы жұмыста.
Түрлі сөзді қолға алып,
Талқылайды толғанып,
Кезекпен сөйлеп кеңесте.
Бажыл болса баяғы,
Керіспен тынар аяғы,
Кеңесті кеңес демес те.
Осылайша көп түрі,
Сөз күрделі, саз ірі,
Кеңесіп жата тұрсын топ.

Мен айтарлық сөз мұнда:
Осы кеңес тобында
Кімдер бар да, кімдер жоқ?
Кімдер жоқтан бастайын,
Қысқа қайырып, саспайын.
Танаудан тізіп санайын:
Жалпы айтқанда, жоқ жауыз —
Жатып сорар жалмауыз
Еңбекші момын маңайын.
Балдырлайтын ардалап,
Пара алатын арбалап —
Атымен обыр ұлық жоқ.
Сары обырдың серігі,
Жеті басты жебірі —
Қарғылы құтпан болыс жоқ.
Буаз бие қарынды,
Пара алмаса, арынды
Баяғының биі жоқ.
Топтан төбет айдалып,
Тілі-қолы байланып,
Бидің енді күйі жоқ.
Ұлыққа тамақ табатын,
Арсалаңдап шабатын
Ауылнай атты күшік жоқ.
Аш қаншықтай кезеген,
Жалғайтын жұлып өзегін —
Сұм, сұрқия, пысық жоқ.
Үйірлеп малай жалдайтын,
Жалдамайтын, жалмайтын —
Еңбексіз, обыр сасық жоқ.
Көлемі күйек сәлделі,
Көк мұздай жылтыр кәлделі
Ишан атты пасық жоқ.
Түкірік жағып көзіне,
Жұртты улайтын сөзімен
Өгіз көзді молда жоқ.
Екі беті торсықтай,
Борсандаған борсықтай
Бай баласы — бұл да жоқ.

Созылған сөздің қысқасы,
Қысқа сөздің нұсқасы —
Обыр, жебір, сұмдар жоқ.
Еңбексіз жейтін ит те жоқ,
Бейнетсіз жейтін бит те жоқ,
Жалпы айтқанда, жындар жоқ.
Жоқтарды осылай көгендеп,
Танаудан тізіп түгендеп,
Кімдер барға келейін.
Санасам бәрін, сөз ұзар,
Ұзын сөзге орын тар,
Біразын атап берейін.

Бұл жиында кімдер бар?
Ал айтайын, жаттап ал:
Жалпы еңбекші, жарлы бар.
Тап талтүсте таланып,
Тірі күйі тоналып,
Соғым болған сорлы бар.
Туғалы таңы атпаған,
Тұрмыста тұщы татпаған,
Өмірде өңшең өгей бар.
Өмірдің ішкен у сыйын,
Кер шолақты, кең киім,
Кеуреген көп кедей бар.
Жасықтан өзге жемеген,
Тең еңбегім демеген
Аш-жалаңаш, арық бар.
Аталмаған адам деп,
Аталған жәутік-жаман деп,
Кем-кетік, қасер-ғаріп бар.
Құс табанын тас тілген,
Екі бетін жас тілген,
Бейнет баққан жалшы бар.
Өгізден өзге мінбеген,
Мінсе, мырза міндеген
Қабағы қатқан малшы бар.
Сусынын сумен қандырған,
Білегін тегін талдырған,

Құлдай болған қоңсы бар.
Шай-шайлап еңіреп зыр қаққан,
Сар далада зар қаққан,
Қатқан тонды қойшы бар.
Өмірде топқа кірмеген,
Тепкіден өзге көрмеген,
«Бағасы — байтал» әйел бар.
Дейтіндер десін, «Ой, Алла!»
Әйел енді оянды,
Болмаса былтыр, биыл бар.
Кеңестің бұл бергені:
Ердің екі ермегі —
Бәйбіше мен тоқал бар.
Ер апшысы қуырлып,
Биыл топқа суырылып,
Сөз сөйледі тоқалдар.
«Үш-ш-ш-шүкір» дейтін асықпай,
Қорғасын құйған асықтай
Бүйрек бетті бала бар.
Жұғыннан өзге жемейтін,
Арыдым, аштым демейтін
Желекті келін және бар.
Көйлексіз етке күн киген,
Бейнеттен көзі кіртиген,
Шеккені шер мен ыза, зар,
Итаяқтан ас ішкен,
Ас ішпеген, жас ішкен
Сауыншы сорлы қатын бар.
Ұзын сөздің түйіні —
Бұл тоқсанның жиыны,
Жүзден тоқсан түгел бар.
Жүзден тоқсан — еңбекші,
Он тоқсанға көнбекші,
Көнбесе, жаныштар жігер бар.

Ес біліп ойлап, толғанып,
Қолыма қалам алғалы
Сөйлеген емен жасыра:

Мен мұндымен мұндастым,
Адассам, ел деп адастым.
Он деген емен, асылы.
Он демедім, демеспін,
Ой кезінде көмескі
Жырладым елді жалпылап,
Жасырмай, жүзді жоқтадым.
Тоқсанға енді тоқтадым,
Толғанып, ойлап, талқылап.
Сөздің тоқтар түйіні:
Бұл — тоқсанның жиыны,
Осы армансыз білгенім.
Тоқсаннан сонау он аулақ,
Сонау оннан мен аулақ,
Мен тоқсанмен біргемін.

ЕРТЕГІ

Бүгін жаным өртке оранған жанға ұсап,
Бүгін жаным тым аңсады от құшақ.
Жынды жүрек тығылады аузыма,
Тілім-тілім тілсе келіп у пышақ...

Бүгін жүрек отты қарақ іздейді,
Бүгін жүрек күшті арақ іздейді.
Құшар едім... ішер едім... жылар ем...
«Сен» деуші жоқ. Бәрі де шет: «Сіз» дейді...

Аласұрад, жынданады жас жүрек,
Қарақ керек. Арақ керек! Не керек!
Бәрі де жоқ, жалғыз жолдас — қиялым,
Жұбатады айтып маған тәтті ертеқ...

Ертеқ, ертеқ, ертеқ, ертеқ — ерте екен,
Ерте күнде ешкі жүні бөрте екен...
Хан Абылай немересі Кене хан
Аспанға өрлеп заулап жанған өрт екен.

Ертедегі адамдардың бәрі де ер,
Тұн жағында ел бар екен орыс дер.

Орыс елі Арқаға қол салған соң,
Жас Кененің жүрегінде қалың шер.

Елім дейді, жерім дейді, жанады,
Жеткіншегі Ер Наурызбай баланы
Ертіп алып, қорғамақ боп қазағын,
Абылайдың ала туын алады.

Ту алады, орыс елін шабады,
Ер талмайды, аста тұлпар талады.
Ел-жұрт іздеп Алатауға барғанда
Өз бауыры қырғыздан қаза табады...

Ертек, ертек, ертек, ертек — ерте екен,
Есіл Кене заулап жанған өрт екен.
Жас бөріден, сол ерінен айрылып,
Алты алаштың жүрегінде дерт екен.

Ертек, ертек, ертек, ертек — ерте екен,
Хан Кене өлді, Науан да өлді ақбөкен.
Тұлпар өлсе, қалмай ма оның тұяғы,
Тартып туған артында ұлы жоқ па екен?!

Кене артында жас арыстан Сыздық бар,
Төс үстінде желкілдеген қара жал.
Ерден туған ердің жолын қуады:
Ер иманы — ел, айнымайтын елім — жар.

Жап-жас Сыздық қорғамақ боп қазағын,
Ту көтеріп, қарға ілді садағын.
Балаусасың қанды майдан көрмеген,
Құтты қадам болғай еді, қарағым!

Сыздық батыр тұлпар атын ерттеген,
«Алты алашым, енді маған ер!» — деген.
Көп соққы жеп, сүле болған сорлы алаш,
Алты алаштан алты адам да ермеген.

Алты алаштан алты адам да ермеген...
Алаш сорлы келешегін көрмеген.

Орыс алды, қимылдаған қазақ жоқ,
Қайран Сыздық құса болды шерменен.

Қайран Сыздық елден үміт үзеді,
Жап-жас Сыздық елден, үйден безеді.
Жатып өлмей, жортып жүріп өлем деп,
Түркістанның бетпақ шөлін кезеді...

Ерте, ерте, ерте, ерте — ерте екен,
Сыздық ердің жүрегі шер, дерт екен...
Арып-ашып бір қопаның бойына
Келген кезде — қас қарайған, ымырт екен.

Қараңғы түн жерге кебін төседі,
Қонайын деп Сыздық аттан түседі.
Қоректенбек болып жатар алдында,
Қанжығадан қос қоржынын шешеді.

Қоржын іші бөлек-бөлек қалта бар,
Қалта толған мейіздейін малта бар.
«Шөл далада жалғыз отыр ер балаң,
Жел-ау, жел-ау, алты алашқа айта бар!»

Мойынға алса, адам көнбек қиынға,
Жалғыз өзі қалың қопа бойында
Шақпақ шағып, от тұтатып Сыздық ер
Отыр еді, ешнәрсе жоқ ойында.

Түкті қабақ жауып түскен кезіне,
Үшқын шашып, от ойнап тұр көзінде.
Қырлы мұрын, қырмызы ерін, қап-қара
Тікенектей түк шығып тұр жүзіне.

Қол — иекте, басы төмен иілген,
Тегі, ойда ғой батыр жаны күйінген...
Бір мезгілде... сылдыр-сылдыр... қамыстар,
Жел ме әлде қамысты құшып иірген...

Жел білінбейд, сылдыр... сылдыр... көп қамыс.
Сылдыр... сылдыр... жақындады жат дыбыс.

Дыбыс тынды. Бү не болды? Не екен?
Әлде ерге шапқалы тұр жолбарыс?

Сол мезетте қамыс ақырын ашылды,
Әлдекімге тәжім қылып, бас ұрды.
Ай мен күндей бір келіншек сыланған
Шыға келді, балқып нұры шашылды.

Сыздық отыр ой ұшына шыға алмай,
Кім екенін, не болғанын ұға алмай.
Сылаңдаған сұлу келіншек келді де,
Амандасты қолын жеңнен шығармай.

Жеңін беріп сұлу келіншек сылаңдап,
Тал шыбықтай жүзге иіліп бұраңдап,
Сызылып қана жанған оттың басына
Отырды ақырын жұлдыздайын жымыңдап.

Сыздық сонда көрмен қабақ түйеді,
Сұлу келіншек босатпады жүйені.
Көзінен от, қабағынан қар жауды,
Бір көз салып, кім екенін түйеді.

Хас батыр ғой, қысылмады, саспады,
Сынамаққа бір малта алып тастады.
Сұлу келіншек былқ-сылқ етіп қылмыңдап,
Малтаны алды, жеңін тағы ашпады.

Көңіл түйген нәрсе енді болды анық,
Сыздық батыр қабағынан қар жауып,
Келіншекке қаһарменен: «Кет!» — деді,
Беліндегі садағын шешіп қолға алып.

Сұлу келіншек «хи-хи-хи» деп күлгендей,
Дыбысы шықпай, ішегі қатып өлгендей,
Былқ-сылқ етіп түрегелді судырап,
Судыр-судыр жансыз жібек жүргендей.

Сылдыр-сылдыр сыбырласты көп қамыс,
Тек тұрмайтын, жыбырлайтын желауыз.

Сылаң-сылаң сұлу келіншек жоқ болды,
Сыбыр тынды. Жыбыр қалды. Жоқ дыбыс...

Отқа қарап отыр Сыздық, көзі — от,
Қарасады, арбасады от пен от.
Айнала өлім. Құм жамылған үнсіз шөл,
Күбірлейтін, жыбырлайтын жел де жоқ.

Құм астында демі біткен бетпақ шөл,
Сұлу келіншек — жезтырнақ қой қанішер.
«Тырнағымды көрсе, біліп қалад», — деп,
Жеңнен қолын шығармаған мәні сол.

Жезтырнақтың тырнағы бар өткір жез,
Алып, күшті, жүгіріп кетсе, желден тез.
Пері менен диюддың ойнас баласы...
Бола алады аң да, құс та, шал да, қыз.

Бүгін келіншек болып кепті Сыздыққа,
Алдап-арбап батпақшы ғой қызыққа.
Жемекші ғой өлтірген соң қытықтап,
Ер жүрегін малып-малып тұздыққа.

Қырмызы ерні қыбырлады батырдың:
«Неге әлі мен «Кет!» деп соған ақырдым?
Күлген болып, көнген болып, әурелеп,
Ойынын көру керек еді пақырдың.

Сөз жоқ, енді ол намыстанып, арланып,
Кетті ыза боп: «Қап, бәлем!..» — деп қарғанып.
Біраздан соң, түн ортасы кезінде
Келмес пе екен дауылданып, көрленіп», —

Деді-дағы ер қаранды жан-жаққа,
Маң-маң басып жүріп біраз ар жақта,
Тауып алды дөңбектей бір қара тас,
Ер қолына дөңбек тасың қаңбақ та!

Дем шығарма, салса да тас салмағын,
Қары түгіл, ауыртады бармағын.

От басына тастады да, дөңбекке
Сыздық батыр жапты қара қапталын.

Атын алып кетті өзі анадай,
Сескеніп бір жан-жағына қарамай.
Тұсаулы аттың тасасында отырды,
Бұғып қана тоңған қойшы баладай.

Ашыққан ат үзіп жатыр күріс-күріс,
Ол үзгені тырбық-тырбық баялыш.
Айнала — өлім, жыбырлаған жел де жоқ,
Естіледі жалғыз ғана дем алыс.

Естімейді құлақ ешбір тықырды,
Әлде пері әпсун оқып түкірді?
Бетпақ шөлдің көгі де бір сұр кебік,
Айы нұрсыз, жұлдызы үнсіз сықылды.

Тым болмаса, сылдырласа қамыстар!..
«Әлдеқайда, Қырда, Сырда алаш бар...»
Шулаған аң, шұбырған мал, шалқар көл,
Мұнарлы тау, балдай бұлақ, ағаш бар.

Сыздық мынау елден безген ел үшін...
Сыздық мынау шөлге көмген жас күшін...
Бетпақ шөлде Сыздық өлер, құм көшер...
Жүректе у... жарып қарар кім ішін...

Өлер батыр... тастар оны құм көміп...
Қарға-құзғын үстінде жүрер үңіліп...
Сыздық өлер... алаш құрыр... есіл ер...
Бір мезгілде кетті ме көзі ілініп.

Бір мезгілде жындай ойнап жел шықты.
«Фию-фию» деді. Тілін кім ұқты?
Сыбырлады, жыбырлады жорғалап,
Шөл шулатып, құм аузына құм тықты.

«Фию-фию, фию-фию» есті жел.
Бұғып жатқан баялышты құшты жел.

«Жынды неме, мұның не?» — деп, мырсылдап,
Селк-селк күліп, селкілдеді сексеуіл.

Сылдыр-сылдыр қамыс басты сылдырға,
Жел сүйсе оны, жан кіреді құрғырға.
Жел — жас жігіт, қамыс қыз ғой көңілшек,
Еркі қалып, салған «қойшы, құрғырға».

Уледі жел, дауылға ол айналды,
Көкке қою қара бұлттар байланды.
Қыбырлады тұншығып жатқан құмшықтар,
Серпілді де, ер садағын қолға алды.

Әр дыбысқа енді құлақ түрулі,
Көз тігілді, қолда садақ құрулы.
Жезтырнақ қой келе жатқан кәрленіп,
Диу ашулы, пері жүріс, жын шулы.

Сол секундта жаншып жап-жас қамысты,
Жындай, түндей қап-қара бір албасты
Жымып қана келді дөңбек жанына,
Сол секундта батыр көзін қан басты.

Тартайын деп оңтайланды садағын,
Сонда албасты: «Ә-ә, Сыздық қарағым,
Жатырмысың ұйықтап қаннен-қаперсіз?!
Мына маған қалай кәрмен қарадың?!

Келдім. Кеттім. Орныңнан да тұрмадың!
Кім ұмытар сенің тұқымың қылғанын.
Кене — әкемді, Абылай ағамды өлтірді,
Балам, сенің құрытайын ұрпағың!» —

Деді де ол, көзі оттай жайнады,
Жез тырнағын өз тісіне қайрады.
Қайрады да көмді тасқа тырнағын...
Ессіз шіркін қайдан білсін айланы.

Сол арада «талдау жердің тұсы» деп,
Сол арада «дәл жүректің басы» деп,

Көзі қан боп, қарт бурадай қалшылдап,
Дәлдеп тұрып тартып қалды ер Сыздық.

Тырнақ тіліп тас шыңғырып — «шақ!» деді,
Сол секундта тартылды садақ — «тақ!» деді.
Тәлтіректеп, аузынан кесек қан атып,
Жезтырнағым «аһ» деді де, «қап!» деді.

«Сыздық сүм-ай, орарыңды біліп ем,
Ордың да сен тындың. Болды тілегің.
Бір сұрауым: тағы да атар ер болсаң,
Бір оғыңмен азаптанып өлемін».

Сөз орнына Сыздық сақ-сақ күледі,
Екі атса ғой Тырнаққа Құдай береді!
Біраз тұрып, тәлтіректеп жезтырнақ,
Сүйретіліп қопаға қарай жөнеді.

Жол берді оған, қамыс тағы ашылды,
Намысы жоқ қамыс тағы бас ұрды.
Біраз сыбыр. Біраз жыбыр. Дыбыс жоқ.
Көк айықты, жел де енді басылды.

Ешбір үн жоқ. Үнсіз өлік — бетпақ шөл,
Жыбыр-жыбыр. Жанын берді, өлді жел.
Түншыққан құм. Мәңгі бұққан баялыш,
Қатып қалған, селкілдемейд сексеуіл.

Айнала өлім, егі-шексіз шөл де шөл...
Шөл мен өлім арасында бір-ақ жол.
Ер Сыздықты тағы ойлар биледі,
Иекте тұр жаңа садақ тартқан қол.

Әлдеқайда, Қырда, Сырда алаш бар...
Мұнарлы тау, балдай бұлақ, ағаш бар...
Есіл елді, есіл жерді жат алды...
Ойлы ұлына бұл кең дүние болды тар.

Ойлар басты, жүйрік жанға ой батты...
Ұзамады, ағарып ақырын таң атты.

Ұры ойлар жанды жеді, қанатты,
Тарам-тарам алма беттен жас ақты...

Күні кеше айбынды Абылай бабасы,
Ақылы кең, алты алаштың ағасы,
Шын хан еді-ау, қорғаны еді-ау қазақтың,
Өлді Абылай, солды қазақ даласы.

Өз әкесі Кенесары кім еді?
Заулаған өрт, ойнаған от, Күн еді.
Алаш деп — у, қазағым деп қан жұтып,
Қаза тапты, қазағым, күнің түн еді!..

Сыздық мынау қайғы қуып, шөл безген,
Кім біледі, көмер оны құм кезген.
Бүйткенше ол, неге жүріп кетпейді
Кене, Науан салып кеткен қанды ізбен?

Өлім іздеп адам белін бусын да,
Ерден туған ердің жолын қусын да.
Жолбарыс ер жалғыз өлсін майданда,
Жаспен емес, қанмен бетін жусын да!..

Осы ойлармен ерттеді атын мінгелі,
Шөлден безіп, қанды жолға кіргелі,
Алаш елі, сары сайран жері үшін,
Жапанда емес, жау қолында өлгелі.

Осы ойлармен Сыздық атын ерттеген,
Тап сол кезде ер жүрегі өрт екен...
Заман озды, адам тозды, ерлер жоқ...
Заман озды, ер заманы ерте екен...

Ертек, ертек, ерте, ертек — ерте екен,
Ерте күнде ерлер екпінді өрт екен.
Хандарынан, ерлерінен айрылған
Алты алаштың жүрегінде дерт екен!

Ертек, ертек, ертек, ертек — ерте екен,
Хан заманы, ер заманы ерте екен.

Ерте заман, алаш аман — айбынды ел...
Ерте күнде ешкі жүні бөрте екен...

Ертек, ертек, ертек, ертек — ерте екен,
Ерте күнде ешкі жүні бөрте екен.
Күңіреніп күрсін де, алаш, тыңдай бер,
Ертегі айтад дертті балаң Жәжекен.

Бітті ертегі. Аласұрад жас жүрек,
Қарақ па әлде? Арақ па әлде? Не керек?
Арағы да, қарағы да құрысын!
Қиялтайым, айтшы тағы, тағы ертек!..

ОҚЖЕТПЕСТІҢ ҚИЯСЫНДА

Арқада Бурабайға жер жетпейді,
Басқа жер ойды ондай тербетпейді.
Бурабайдың көлі мен Көкшетауды
Көрмесен, көкіректен шер кетпейді.
Қиясымен бұлт құшқан Оқжетпестей
Басқа тау ойды аспанға өрлетпейді.
Арқада Бурабайға жер жетпесе,
Алашта Кенекеме ер жетпейді.
Көкшеде күңіренген Кенем қайда?!
Дариға, жүрегімді дерт өртейді.

Көкшені күндіз-түні мұнар басқан,
Қап-қара бұлттармен құшақтасқан.
Алдында бұйра жалды бөлек тау тұр,
Көкшеге қосылмаққа қойнын ашқан.
Мөп-мөлдір, дөп-дөңгелек көл ортада,
Жел ойнап, ақ бетіне меруерт шашқан.
Сол көлдің жағасында Оқжетпес бар,
Жасаған мұнарадай құйып тастан.
Найзадай Оқжетпестің қиясына
Жалғыз-ақ Кенекем ғой қадам басқан.

Алашта талай-талай ерлер өткен,
Ерлерде Кенекеме кім бар жеткен?

Сүйремей елін өрге, көрге сүйреп,
Ер емес, «ершіктер» ол елді еңіреткен.
Жалғыз-ақ Кенекем ғой қайрат қылған,
Қазақты құтқарам деп қалың өрттен...
Бір кезде Кенекемді ойлар билеп,
Бір өзі Бурабайды кезіп кеткен,
Артында Оқжетпестің үңгір тау бар,
Сол тауда бірнеше күн мекен еткен.

Бір түні тым құтырып жел ойнайды,
Жынды жел қатты сақ-сақ күле ойнайды.
Бетінен жел кеп сүйіп алғаннан соң,
Көбіктеніп күлегеш көл ойнайды.
Сол түні сонау үңгір тау ішінде
Қабағын қарс жауып Кене ойлайды.
Қамалған қазағына жол таппаққа,
Жүрегін тілім-тілім тіле ойлайды.
«Қазағым, ханың да мен, қараң да мен,
Сен үшін жаным құрбан», — деп ойлайды.

Кенекем құлаштаған ой теңізін,
Бұлдыртқан бұлдыр заман қыран көзін.
Бір кезде серпіледі, шығарған соң
Ойлардың «уһ» деген у лебізін.
Келеді маң-маң басып Оқжетпеске,
Құмдарға жолбарыстай тастап ізін.
Көзін жұмып, қияға шықсам-ау деп,
Ойлайды жоғарыға жөндеп жүзін.
Сол минут Оқжетпестің қиясында,
Жіберсе көзін ашып, көреді өзін.

Кенекем көзін ашып, таң боп қатты,
Қараңғы, көз көрмейді ешбір затты...
Нажағай маңайында жарқ-жүрқ етіп,
Қарағай, сыпсың біткен шулап жатты.
Төменде, Оқжетпестің етегінде
Толқындар тасты сабап, тулап жатты.
Кішкене сескенгендей болғаннан соң,
Кенекем аузына алды аруақты.

«Аруақ» деп алғанша аузын жиып,
Көреді қарсы алдында әппақ қартты.

Қарт сонда қозғағандай болды басын,
Қолыменен көтерді түкті қасын.
Ойнаған ақ бұлттай денесі әппақ,
Жасаған бұлт ішінде барлық жасын.
Күңіренген көлдердің көбігімен
Жуғандай әппақ қылып сақал-шашын.
Ізгі қарт «а» деп аузын қозғағанда,
Төменде судың шуы болды басым.
Қарт сонда күңіреніп: «Аманбысың,
Кенежан, елдің ері жолбарысым!

Кенежан, берірек кел, сырттан балам,
Ел үшін елсіз жерде жортқан балам.
Сақтайтын қолдан, тілден сендей ерді
Ата пір қасиетті мен қарт бабаң.
Өз қолыммен төменнен тартып алдым,
Қияда күтіп сені сансыз заман.
Ел үшін еңіреп туған жолбарысым,
Білемін, жүрегіңде бар бір жараң.
Сені улаған қазақтың қайғысы ғой,
Дариға, қазағыңның күні қараң.

Алаштың алдын қара тұман жапқан,
Мынау орыс обыр ол еміп жатқан.
Заман азған шағында адам азбақ,
Көп ерлер жаумен бірге елін шапқан.
Кешегі Абылайдан азып туған
Уәли анау қар қатынмен басы қатқан.
Шормандай шолтандаған шолақ билер
Орыстың шекпеніне елін сатқан.
Кенежан, елің қалды жау қолында,
Алып кет алашыңды осы жақтан.

Тайсалма, төуекел қыл, батыр балам,
Арсыға дұға асырар мен қарт бабаң.
Еңіреген ерге серік жолдас болар

Балауса жас жолбарыс — інің Науан.
Жау қалың: азғантай ел, азғантай шақ,
Болғай ед аруақ жар, Құдай панаң.
Мерт болсаң мақсұтыңа жетпей егер,
Сол сағат мен осы жерде тасқа айналам.
Алашта тағы сендей ер тууын
Төбеде тас боп шөгіп күтіп қалам».

Осы сөздерді айтып қарт ғайып болды,
Таудың үсті тамаша нұрға толды.
Тербеліп, күңіреніп қара бұлттар,
Жер мен көк қасиетті жырға толды.
Бұлтты айдап, сылдыратып сумен ойнап,
Ерке жел тасты құшып сақ-сақ күлді.
Аллалап ну қарағай шулай-шулай,
Төменде тулай-тулай толқын өлді.
Тамашадан тас болып біраз тұрып,
Көзін ашып, Кене өзін жерде көрді.

Сол кеткеннен Кенекем кете барды,
Жанына жас жолбарыс Науанды алды.
Алашты алып шығып ел қылмаққа,
Орысқа аш бөрідей ойран салды.
Үйсін, Дулат, қырғызбен қол ұстасып,
Қытаймен қатынаспаққа ой ойланды.
Біле алмай надандықпен ердің ойын,
Сорлы қырғыз мерт қылды арыстанды.
Арыстан Алатауда мерт болғанда,
Оқжетпесте тұрған қарт тасқа айналды.

Содан бері бірталай заман өтті,
Алашты улай-улай жаман өтті.
Тұлпар — тулақ, ер арып аруақ боп,
Сарыарқа сайран жердің сәні кетті.
Жолбарыстар жортатын сар далада
Қорсылдаған доңыздар мекен етті.
Жалғыз-ақ Оқжетпестің қиясында
Шөккен қарт күншығысқа түзеп бетті,
Көп заман талмай-тозбай тау басында,
Алаштан Кенекемдей бір ер күтті.

Арқада Бурабайдай жер болмайды,
Алашта Кенекемдей ер болмайды.
Кене Арыстан мезгілсіз мерт болды ғой,
Алашқа бұдан да зор шер болмайды.
Ел азды, Арқа тозды, қайғы басты,
Күңіреніп біздей бейбақ жыр толғайды.
Құдай-ау, мәңгілікке қарғамасаң,
Кенедей енді неге ер тумайды?!
Кене жоқ, ізін басар іні де жоқ,
Дариға, жүрегімді дерт улайды.

ЖҮСІП ХАН

Бар екен де, жоқ екен,
Аш екен де, тоқ екен,
Ертек, ертек, ертекте:
Ала қарға — азаншы,
Қара қарға — қазаншы,
Шымшық терген щөпшекті.

Қарлығашы қалбаңдап,
Жапалағы жалбаңдап,
Көрсетіпті көмегін.
Құс атаулы, әйтеуір,
Болыпты бәрі әбігер,
Мен білем бе себебін?!

Сөз бұл емес, сөз кейін,
Бұл сөздерім әншейін
Кеуде кернеп дем алыс.
Бұл — бұлаңы түлкінің,
Бұл — бастапқы бүлкілім,
Болғаннан соң жол алыс.

Тағы да айтам: бұл жерде
Жазбақ емен сендерге
Құстардың не қылғанын.
Бұл — әшейін қомданып,
Даярланып домбыра алып,
Тамағымды қырғаным.

Ал тамақты қыралық,
Бөрікті жерге ұралық,
Кіріселік кеңеске.

Кеңес мынау ұнаса:
Жер жүзінде тамаша
Талай жер бар емес пе?

Оңтүстікте алыста,
Үндістанға барыста
Иран дейтін бір жер бар.
Жер болғанда, ерке жер,
Жердің құты — серке жер,
Не керегің табылар.

Күні жерге үңілген,
Жері гүлге көмілген,
Бір гүл сайын бір бұлбұл.
Асты бір гүл жайнаған,
Үсті бұлбұл сайраған,
Мейлің жыла, мейлің күл.

Бал бұлақты тауы бар,
Бұйра-бұйра бауы бар,
Бауы толған жеміске.
Бір жемісі жақұттай,
Бір жемісі ақықтай,
Бір жемісі күміс пе?!

Бір жақ беті қандай боп,
Бір жақ беті таңдай боп,
Үйіліп жатқан алмасы.
Бәрінен де бұл әжеп,
Саусағыңды бірге жеп
Қоятындай алуасы.

Қойтұяқтай — түймедей,
Елі жейтін үймелей
Әсіресе шапталы.
Тағы елінде жібек көп,
Талайының жібек дейд
Еру киген қапталы.

Иран жері, не керек, —
Жеміс, бұлбұл, гүл, жібек,
Төрт түлегі сай бопты.
Сай болғанмен, мәлім ғой,
Елінің дені қу кедей,
Бір уыс-ақ бай бопты.

Қашанда надан көп кедей,
Бір уыс байға беттемей,
Құл боп қызмет қылмай ма?
Желіккен байлар құл айдап,
Еріккен байлар хан сайлап,
Әңгіме-дүкен құрмай ма?

Иранда сонау құт қонған,
Байға ғана құт болған
Бопты дейді Аббас хан —
Жасын тақта жасаған,
Күшігенге ұсаған,
Құлқы бұзық қақпас хан.

Елін бақпай, тақ баққан,
Бар жұмысы — тек жатқан
Алтын сарай ішінде.
Әйел жиған үйірлеп,
«Әйел!» деген күбірлеп
Өңінде де түсінде.

Шараптан ылғи шала мас,
Тажындағы тізген тас
Гауһар, күннің көзіндей...
Арамтамақ Аббас хан,
Өз құлқына тап басқан,
Уәзір жиған өзіндей.

Сұм-сұрқия уәзірлер
Хан керегін әзірлер
Шауып, шаншып, ел талап.
Бұқара қасқа бүгжендер,

Табанда ылғи тепкі жер,
Құл боп құрдай жорғалап.

Күндер өткен осылай,
Тістесіп құйрық ай мен ай,
Жылдың ізін жыл басып,
Күндерде бір күн хан Аббас,
Шарап ішіп шала мас,
Өзімен өзі сырласып

Отыр екен сарайда,
Тірі жан жоқ маңайда.
Кіріп кепті бас уәзір.
Қос шиқандай томпақ ұрт,
Дорба сақал, құйрық мұрт,
Депті уәзір: «Иә, тақсыр!

Ұзақ болсын жасыңыз,
Сізге құрбан басымыз.
Келгенімнің мәні бұл:
Бас балшысы түскірі
Балына не түскенін
Сізге айтқалы келіп тұр».

«Кірсін!» — депті сонда хан,
Сонда оқтай зырлаған
Балшы ұшып кіріпті.
Кіріп құрдай жорғалап,
Құлдық ұрып үш қабат,
Тұрып сөйлей беріпті.

Сырласқаны көк аспан,
Жұлдыз қарап, бал ашқан
Тәуіп екені тағы бар.
Депті: «Алдияр ханымыз!
Сізге құрбан жанымыз!
Келдім алып сұм хабар.

Жұлдыз маған не деді?
Жұлдыз жақсы демеді,
Қатер айтты ханыма.

Қатері сол, қысқа сөз:
Ханға қаза қатасыз
Оныншы күн таңында».

«Не? Не?» — деді, хан құп-қу,
«Не? Не?» — деді, қысты ашу,
Қалшылдады, қақалды.
Ықылық атты, қиық деді,
«И-и-и-и-еет!» — деді,
Сапсаңдатты сақалды.

«А, құтырған бадырақ күл!
Бұл былшылық қай былшыл!?
Кет! Көрінбе! Шық! Жоғал!
Мен тіліңді қырқайын!
Тұқымыңды құртайын!
Жендет! Жендет! Басын ал!».

Желден ұшқыр жын ба еді —
Жетіп келіп жендеті,
Жалаңдатып қылышын,
Апыл-ғұпыл, әп-сәтте
Тап береді шаппаққа.
Құрысын балы! Құрысын!

Балшыда үрей қала ма,
Көзі сыймай шараға,
Кемсең қағып, жандәрмен:
«Ханым! Ханым! Сұлтаным!
Бір қасықтай қи қаным!
Аллаға аян, сөзім шын.

Балға түскен күн толар,
Жұлдыз сөзі сөз болар,
Не пайда өліп мен төбет?..
Бірақ, ханым, ойлаймын,
Ақылдассақ, айламен
Жұлдызды алдап ұрмас па ек?»

Хан бетіне қан жүрді,
Қисын қалай өмірді,

Арағы бар, қарағы!
Көзі сәуле шалғандай,
Дереу жұлып алғандай
Жендетіне қарады.

«Тоқтай тұр» деп ым қақты,
Жаны біраз жай тапты.
Алдамаққа жұлдызды,
Машайығын, молдасын,
Уәзір, қазы, қолбасын,
Бірін қоймай жиғызды.

Жаранына жиылған
Аббас былай бұйырған:
«Тез ақылға салыңдар!
Жұлдызды алдау жөні не?
Сөйтіп, тірі, өлі ме, —
Қалап, затымды алыңдар!»

Бәрі жерге үңілді,
Бәрі ойға көмілді,
Сақалдары салбырап.
Машайығы сүмиіп,
Молдалары мөлиіп,
Бере алмады бір жауап.

Хан бетінен қан қашты.
Жұрт та жым-жырт. Хан састы.
Алақ-жұлақ екі көз.
Сонда, анау балшыдан
Құлдық ұрып, бас ұрған
«Ханым!» деген шықты сөз.

«Ханым! — деді, — Алдияр!
Қайғырмаңыз, үміт бар,
Ойдан айла табылар.
Арыстаным, тірегім,
Қасық қаным тілегім,
Мен дәметпен дүние-мал».

Үміті құрғыр жылт етіп:
«Сөйле! — деді хан зекіп, —
Сөйле! Күнөң кешілер!»
Балшы сонда тоқтап аз:
«О, сұлтаным, шахыбаз,
Жұмбақ былай шешілер:

Оныншы күн таңында
Иран елі ханына
Қаза жетпек қатасыз.
Айла мынау сізге, хан,
Тап қазіргі сағаттан
Тақты тастап кетесіз.

Сіз кетіңіз, падиша,
Он күн біреу уақытша
Хандық құрсын тағында.
Жұлдыз сөзі дөп келер:
Тақта отырған хан өлер
Оныншы күн таңында».

Хан қуанып қопаңдап,
Қоразданып қоқаңдап,
Жалт қарады уәзірге:
«Қанатым сен, құйрығым,
Жұрт билеуге жүйрігім,
Сен хандық құр әзірге.

Айта қалса, хан қайтпас!
Қарсы келсең, мынау бас
Осы жерде кесілер!»
Уәзір сонда сабазың,
Құлық-сұмдық сабағын
Судай ішкен есіл ер,

Жүзіне қуаң өң кіріп,
Көзді тоқсан төңкеріп,
Қолды жайып жіберіп,
Бейне маймыл маймаңдап,

Біресе бейне жайнаңдап,
Біресе бейне түнеріп:

«Сұбхан Алла! Сұлтаным,
Сізге құрбан жан-тәнім.
Күнім туды оңынан!
Бірақ... Алла, ханым-ай,
Мендей сордың ойы сай,
Келмес хандық қолынан!

Сондықтан таққа қария,
Оқымысты-дария
Қазы лайық болар-ау!..»
Енді қазың қақалды,
Салалады сақалды,
Желпілдетіп қос танау:

«Астапыралда... әзірмін.
Сөзінде бірақ уәзірдің
Бір қата бар болмашы:
Аюға ақыл қонар ма?
Келтексіз тентек оңар ма?
Лайық болар қолбасы!»

Екі беті шиқандай,
Дәл қораздай қойқандай,
Басып, жаншып, қиратып
Ілгері шығып еңтігіп,
Қызарып, ісіп, бір тынып,
Едірей мұртын ширатып,

Барқылдады қолбасы.
Не керек, сөздің қысқасы,
Басқаға о да сілтеді.
Ақырда хандық кеңесі
Жүзі қара немесі —
Жендетке барып жетеді.

Болғанмен қанша шала есті,
Оған да дереу ой түсті:
Хан болсын қалай жан қиып!

Өзі кетті ырбиып,
Ерні кетті дүрдиіп,
Қолы қалды тырбиып:

«Е! Құрмалдық мен бе екем?
Он күн деген күн бе екен?
Адыра қалсын бұл хандық!..»
Сөз тоқталды. Жұрт жым-жырт.
«А, Құдайым! Құтқар!» — деп,
Айтысты іштен құрмалдық.

Сонда балшы сөйледі,
Сөйлегенде бүй деді:
«Бұған да амал табылар.
Ұнатсаңыз, халайық,
Бұл он күнге лайық
Жүсіп деген бір сұм бар.

Базарда ылғи ер істер,
Өзі шебер мініскер,
Нағыз найсап, шаян тіл.
Осы отырған бәріңді,
Жазаласа ханымды,
Ұры-қары дейтін ол!

«Хан, ханшасы, қолбасы,
Уәзір, қазы, молдасы, —
Өңшең ұры обырлар.
Бұқара елді еңіреткен,
Кедей қылып күңіреткен
Солар», — дейтін ол мұндар!

Мен ойлаймын, падишам,
Тап сол Жүсіп уақытша
Хандық құрсын тағыңда.
Жұлдыз сөзі іске асар:
Жүсіп жанмен қоштасар
Оныншы күн таңыңда».

Жұрттың аузы шешілді:
«Мұндай итті, кесірді

Жермен-жексен қылмас па?!
Дұрыс, дұрыс! Сол сұмнан
Өз қанына сусаған,
Таққа лайық кім басқа?!» —

Десті осылай, сөз тынды.
Біз де ақырын сөзді енді
Жөнелтелік Жүсіпке.
Жүкең қайда шаян тіл?
Қайда болушы ед? Базарда ол
Қақталып, қасқа, ыстыққа.

Шаңқай түс. Шым-шым шағыл күн.
Базар ызың, ың да жың.
Жабыр-дабыр сансыз жұрт.
Саудагер сұм жаны — мал,
Шиқан бетті, жүн сақал,
Сатқан, алған шартпа-шұрт.

Сөлде, шапан шүп-шұбар,
Ардаңдаған арбалар.
Есек, молда мөңіреген.
Дәруіш, балшы, ойыншы,
Ақсақ-тоқсақ, қайыршы,
Жетім бала еңіреген.

Қап-қара бет, сұр дене,
Доп-домалақ бірдеңе.
Бұл — әйелі Иранның.
Сол базарда бар Жүсіп,
Отырды Жүсіп шай ішіп
Жолдасы біраз адаммен.

Отыр екен деп Жүсіп:
«Біз көреміз, не керек,
Хан, қазы, әкім, байлардан.
Кедейге күн жоқ таң атар,
Кедей сорлы жұбанар
Осы деп бізге жазған заң.

Ойласаңшы, о жазған,
Сол заңды өзі кім жазған?
Хан емес пе қазымен?..» —
Дей бергенде осылай,
Әскер көрінді анадай,
Сырнай-керней сазымен.

Су ете түсті жүрегі,
Сүп-сүр болды реңі:
Кімге жаққан тура айтқан.
«Болмаса игі ед бір сұмдық!» —
Деп күбірлеп, жым болып,
Жүсіп көзін қаша атқан.

Қарай қалды қол жаққа,
Қол келеді бұл жаққа.
Дүріл-күріл, ызы-шу
Самсаған қол. Сары дала.
Қызыл-жасыл, ақала.
Арғымақ, Сырнай. Дабыл. Ту.

Сәлде. Сақал. Дулыға.
Құлдар қолдың жолына
Кілем төсеп қайқандап,
Уәзір, қари, молдасы,
Қоразданған қолбасы
Қол алдында қойқандап.

Базар халқы қым-қиқу,
Енді жым-жырт... жығылу.
Бәрінің тілі байланып...
Жұртпен бірге Жүсіп те
Демін алмай, мысықтай
Болып, басы айналып,

Көзін жұмып, енді ашса,
Бұл не деген тамаша!
Уәзір оған бүйдеп тұр:
«О, сұңқарым, сұлтаным,

Саған құрбан жан-тәнім,
Түр тезірек, таққа жүр!

Ханға құр су ұнай ма!
Саған даяр сарайда
Шербет, шарап, не тамақ...»
Сонда Жүсіп: «Тақсыр-ай,
Бізге арам ғой ол сарай,
Қылмаңызшы ақымақ!»

Сумандады уәзір сұм:
«Тәңірі куә, сөзім шын,
Иран ханы енді сіз.
Аббас тақтан түсті өзі,
Сен хандық құр, іш те же.
Біз-ақ елді билерміз!»

Түсі ме, бұл өңі ме?
Күдік кіріп көңіліне,
Жүкең ұртын шымшиды.
Жоқ, оп-ояу, ұйқы жоқ,
Зырлап кетті ойы — оқ...
Қонды атқа, құнтиды.

«Олай болса, дұрыс, жүр!
Мен енді — хан, сендер — құл.
Шу! Сарайға тартыңдар!»
Кетті. Ызғытты арғымақ,
Жетті. Жауһар асты тақ.
Ершің енді — алдияр!

Үлде-бүлде киінді,
Сімірді, жеді, тойынды.
Үйренді тақтың тәртібін.
Көні кепкен сұр кедей,
Біраз күн сөйтіп ләм демей,
Басқаннан соң қарқынын,

Бастады Жүкең бір істі:
Ел билеуге кірісті
Жақтап жарлы, жалшыны.

Сыпырғандай тезекті
Өңшең залым-кезептен
Еңбекші елді аршыды.

Жарлықты Жүкең жаудырды,
Уәзірді жер аударды.
Қазының басын алдырды.
Машайығын, молдасын,
Қойқаңдаған қолбасын
Абақтыға салдырды.

Мұнапық талай мұндардың,
Елді сорған сұмдардың
Қырықтырды басын түймедей.
Байларды айдап жиғызды,
Тұмылдырық кигізді.
«Уһ!» деді көп кедей.

Осылай өтті біраз күн,
Бай мен бекті соқты жын.
Алдында бар не сұмдық!
Оны Жүкең не қылсын?
Оның ойы: ел көрсін
Бір күн де болса әділдік.

Не керек, солай хан Жүсіп
Залымның қанын жосылтып,
Сорлының сорын ашқандай.
Мырза, молда, бай бәсең,
Бәрі жуас, бәрі әсем,
Аяқты байқап басқандай.

Кезептерді қылды жым,
Бұқара байтақ халықтың
Болды Жүсіп қалқаны.
Қуанған байтақ балаша:
«Мың жаса, Жүсіп, мың жаса!» —
Деп шуылдап алқады.

Күн артынан күн өтті,
Тірі қалған төбеттер

Есін жия бастады.
Тоғызыншы күн түнінде
Кірісті олар күбірге:
«Мынау Жүсіп шошқаны

Қойғанымыз ба осылай,
Қорлық көріп осындай?
Қара табан, тексіз ит
Не бекзатты боздатты,
Байды, бекті, боздақты
Байлап қойды жіпсіз, ит.

Күшікті басқа секіртті,
Кедей итті көкітті,
Құтырған мынау мұндар құл.
Шейіт кетті-ау не серке...
Бізге де кезек күні ертең
Келмесіне кім кепіл?..

Шіркін, Аббас ат еді-ау!
Заттың ісі жат еді-ау:
Жұмысы жоқ бір істе,
Жатушы еді сарайда,
Арақ, қарақ, маңайда...
Не тілесен, соны істе...

Қой! Қорлықты көрерміз,
Бауыздалып өлерміз.
Жер бастырмас Жүсіп сүм.
Тап ертеңгі түн бар ма? —
Құтырған ол мұндарға
Жалғыз қанжар жалынсын!..»

Кеңес тынды, таң атты,
Күн де батты, ел жатты.
Жүсіп жалғыз тағында
Отыр еді қатерсіз,
Балға түскен қатесіз
Оныншы күн таңында.

Көп төбеттен бір төбет
Кіріп, басып біртелеп,
Қадап қалды қанжарды.
Жүсіп үнсіз сылқ етті,
Хан кілемі бүлк етті,
Ханды жұтты, олжа алды.

Болды бектер кеңесі,
Жүсіп сордың денесі
Кескіленді, көмілді.
Абыр-сабыр басылды,
Жұртқа жарлық шашылды:
«Қаза жетті, хан өлді».

Жұрт жыласты, жиылды,
Бектер бұлай күйінді:
«Алда, дүние-ай! Күн қараң!
Біз қалдық-ау сорменен!
Барса, келмес жолменен
Кетті-ау сұңқар Жүсіп хан!

Татып ажал шербетін,
Өлді Жүсіп. Ел — жетім!
Байтаққа кім болар бас?
Жәрдем берсін бір Құдай...
Уа, жамағат! Алақай!
Аббас келді! Хан Аббас!»

Сол арада бұрыштан
Құжырайған, құрысқан
Хан Аббасың бүкендеп
Шыға келді, о, қасқа!
Жүрген екен тау-таста,
Қашып-зытып Жүкеңнен.

Мырза, шора шуласты,
Көтерісіп Аббасты,
Тағына алып барады.
Жұрт түнеріп тұрды да,

«Қап!» — деп санын ұрды да,
Үн-түні жоқ тарады.

Аббас таққа шоңқиды,
Қол тоқпағы қоңқиды:
 «Шүкір, шүкір, Алла! — деп. —
Енді тілден тыймайын,
Қалағанын сыйлайын,
 Балшым қайда, бар ма?» — деп...

Сөйтіп, Иран тағына
Өңшең сұмның бағына,
 Тағы отырды Аббас хан —
Жасын тақта жасаған,
Күшігенге ұсаған,
 Құлқы бұзық қақпас хан.

Ел бақпады, тақ бақты,
Бар жұмысы — тек жатты
 Алтын сарай ішінде.
Әйел жиды үйірлеп,
«Әйел!» деді күбірлеп
 Өңінде де түсінде.

Шараптан ылғи шала мас.
Тажындағы тізген тас
 Гауһар Күннің көзіндей.
Арамтамақ Аббас хан
Өз құлқына тап басқан
 Уәзір жиды өзіндей.

Сұм-сұрқия уәзірлер
Хан керегін әзірлеп,
 Шапты, шанышты, ел талап.
Бұқара сорлы бүгжендеп,
Табанда ылғи тепкі жеп,
 Жүрді жасы сорғалап.

ҚАНЫШ БАЙ ҚИССАСЫ¹

Ұнар, ұнамасын қайдам,
Қисса айтайын Қаныш байдан —
Дорба сақал, тырбық тапал,
Талайыңа таныс байдан.

Қаныш байың қойлы бопты,
Қойлы бопты — ойлы бопты.
Оның ойы оймақ ауыз
Бір тоқал ғой, тойлы бопты.

Тойлы бопты, тоқал апты,
Қаныш байың қарқылдапты.
Ұл табуға міндетті екен,
Тоқал қасқа қысыр қапты.

Қысыр қапты тоқал қасқа,
Байдың енді пейілі басқа.
Басқа пейіл — басқа сойыл,
Тие берген таяқ басқа.

Таяқ басқа тие берген,
Таяқ тоқтар кезі келген.
Әрі бата, әрі қата
Тиіп, бір күн тоқал өлген.

Тоқал өлген тулығынан,
Қаныш тағы аласұрған.
Тәңірі сонда: «Тоба!» — депті,
Қаныш байдың қулығынан.

Тәңірі сонда күйіп тіпті:
«Көрмедім, — деп, — мұндай итті.
Тосқыны жоқ, тасқыным жоқ,
Қой, Қанышым, болмас!» — депті.

¹ Сыр қазағы өмірінде қорлық көріп өлген адам, көбінесе әйел, өлген соң, қорлық көрсеткен адамды қарақұрт болып келіп шағады деседі (М.Жұмабаев ескертпесі).

Тишу бір түн. Майдың айы.
Бұлт бүркенген көгінде айы.
Жел тұншығып, жер тұншығып,
Сүп-сұлық боп сулы сайы;

Су өліктей сүп-сұлық боп,
Жүрегі жай соғып лүп-лүп,
Жағада іштен «жасын» оқып
Шәкірттерше шөбі мүлгіп;

Шөбі мүлгіп, қалғып қамыс,
Жансыз бұлтқа қайда жарыс,
Дүние тып-тын. Тишу бір түн.
Осынау түнде қайда Қаныш?

Қайда Қаныш? Қаныш үйде.
Қаныш бірақ күйсіз күйде.
Тынши алмай, дөңбекшіпті,
Төсек-орын ұйқы-тұйқы.

Ұйқы көрмей, күрсілдепті.
«Түні құрсын! Құрсын!» — депті.
Жұдырығы бәйбішеге
Әлсін-әлсін дүрсілдепті.

Дүрсілдепті кесек-кесек.
Кесек болмай: Қатын есек?!
Алайда ырсыл басылмапты,
Салғызыпты тысқа төсек.

Салғызыпты, жатып қапты.
Бір тұтам таң атып қапты.
Таңмен бірге жел оянып,
Әуе біраз салқындапты.

Салқындапты Қаныш бай да,
Бір балбырау тарап ойға.
Көрпеге енді көміле түсіп,
Қаныш байың кіреді ойға.

Ойға кіред, ұйқы аралас...
Құшағында тоқал дейд жас...
Тоқал үзіліп барад дейді,
Кірпігінде мөлтілдеп жас.

Кірпігінде жасы мөлт-мөлт...
...Ұйқы женді, ойы күңгірт.
Күңгірт ойы — көмескі түс...
...Келеді ақырын бір қарақұрт.

Қарақұртқа қарап отыр...
Әр қадамын санап отыр...
Құртты бұрын бір көргендей...
Көзін көзге қадап отыр...

Қадап отыр... құрт та жетед...
Қаныш таң боп, есі кетед.
Кәдімгі бір қарақұрттың
Көзінде жас мөлт-мөлт етед!

Көзі мөлт-мөлт. Келді? Жатты!
Өлген тоқал! Құдай атты!
Қаныш сасад. Қашпақ болад...
Аяқ-қолы тас боп қапты...

* * *

Тас боп қапты. Қайда қашад?
Құрт ақырын төске басад.
Басады да, дәл жүрекке
Көзіндегі жасын шашад.

Дәл жүрекке жасын шашад.
Жасын шашад, көзін басад.
Жылжып түсед... жоқ болады,
Қаныш: «Уһ!» — деп, көзін ашад.

Көзін ашад. Кеудесі ісік.
Күйіп барад денесі ысып.
Қалшылдапты Қаныш байың,
Құп-қу болып, құты ұшып.

Құп-қу бопты Қаныш байың.
Қозғапты енді бір Құдайын.
«Қаныш қатаң» дегеннен соң,
Жиылыпты бар ағайын.

Жиылыпты ауыл-аймақ.
Қаныш сонда: «Мен бір мойнақ
Болдым. Мұндай күйге түстім,
Тоқал алып аузы оймақ.

Білесіңдер: өлді... — депті, —
Қарақұрт боп келді, — депті. —
Жүрегіме жасын жақты,
Өлуім хақ енді, — депті. —

Жұртым, тоқал алма! — депті, —
Әсіре сөз шалма!» — депті.
Сөйдепті де Қаныш байың,
Ықылық атып: «Алла!» — депті.

ӨТІРІК ЕРТЕК¹

Бір дегенім білеу ғой,
Екі десем — егеу ғой,
 Үш дегенім үскі ғой,
Төрт дегенім төсек қой,
Бес дегенім бесік қой,
 Алтыны асық десіп қой.

Жетім желке емес пе,
Сегізім серке емес пе,
 Тоғызым торқа болмай ма?
Он дегенім оймақ қой,
Он бір қара жұмбақ қой.
 Жұмбағым, балалар, ұнай ма?

Иә, жұмбақты тасталық,
Басқа кеңес басталық.

¹ Бұл ертеке сұлу суретші Арлаудың «Мысық, тышқан» деген он төрт суреті бойынша жазылған (М.Жұмабаевтың ескертпесі).

Үй артында дөңеске
Алқа-қотан отырып,
Шуды қойып, жым болып,
Кіріселік кеңеске.

Ерте, ерте, ерте екен,
Ешкі жүні бөрте екен.
Сөз бастайын ертеден.
Сөйтіп кеңес қозғайын,
Бірақ сөзді созбайын,
Қайырайын келтеден.

Арқаның оң бетінде,
Құба қырдың шетінде
Талай бетпақ дала бар.
Сол шөлдерден көп ары,
Таулы жерде жоғары,
Шираз дейтін қала бар.

Бұл Ширазым — сол Шираз,
Тамашасы мол Шираз:
Көгіне алтын себілген.
Көміп сәуле селіне,
Күні күліп жеріне,
Жерге жауһар төгілген.

Бұл Ширазым — сол Шираз,
Гүл, бұлбұлға мол Шираз,
Гүлі қызыл лағылдай.
Гүлге қонған бұлбұлы,
Бұлбұлының бал үні
Жазғы сұлу сағымдай.

Осынау Шираз еркеде,
Ертегідей ертеде
Болған талай ақындар.
Үні бұлбұл үніндей,
Сөзі Шираз гүліндей,
Қайда олардай ақын бар?

Жырлап кетсе жорғадай,
Сөз төгілсе сорғалай,
Төгілгені — шекер, бал.
Жырына адам мас болар,
Көзіне ыстық жас толар,
Бойың балқып, шымырлар.

Бұл Ширазым — сол Шираз,
Тамашасы мол Шираз,
Баулары бар бұйра бұлт.
Бұл бір бауда тізілген,
Адам үзбей үзілген
Қандай-қандай жеміс жоқ!..

Шираз қала — дәу қала,
Айналасы бау қала,
Бауы жеміс сыңсыған.
Үзімі еріп білінбей,
Тәтті дәмі тіліңді
Шымырлатып шымшыған.

Өзім көрдім көзіммен,
Шираз елі үзімді
Бауырсақтай асайды.
Асауды місе қылмайды,
Кеп құрмай олар тұрмайды,
Үзімнен арақ жасайды.

Шираз елі — молда елі,
Молдалары сәлделі
Арақты шарап деседі.
Таңырқай мұртты көп тақсыр,
«Шарап — шипа», — деп тақсыр,
Кеу-кеулесіп ішеді.

Сонымен, Шираз елінде,
Екі-үш күннің бірінде
Құмыршаға құюлы
Шарап тұрад быжылдап,

Құмыршасы тым сәнді-ақ,
Әшекейлі, оюлы.

Сөз — бұл емес, сөз кейін,
Тақсырларға тимейін,
Кезек келер бір күні.
Тыңдаушы неге демесін,
Мысық, тышқан кеңесін
Айтпақшымын бұл жолы.

Күндерде бір күн бір тышқан,
Сықси көзді сұр тышқан
Кіріп келді бір үйге.
Үй болғанда, оңаша,
Тізілген қаздай құмырша,
Таң болды тышқан бұл күйге.

Мойнын тығып мықшиып,
Жылти көзі сықсиып,
Жалт-жұлт етті, қаранды.
Қаранды да таранды,
Тамсанды да жаланды,
Тыя алмады аранды.

Сілекейі сорғалап,
Шықты жылжып жорғалап,
Болар-болмас жалады.
Тағы татып қарады,
Тәтті у бойға тарады,
Бойы балқып барады.

Татқан сайын тәтті су,
Тәтті суы — тәтті у,
Жылти көзі жайнады.
Күш қосылды күшіне,
Мысық түсті есіне,
Тышқан тілді шайнады.

Қолды сермеп жіберді,
Үйдің іші түнерді,

Күңгірт тартты көз алды.
Ықылық атты, «ық» деді,
«Тоқта, тоқта, тоқ!» — деді,
Өзінен өзі сөз алды:

«Ай, дүние жалған-ай,
Іште кетті-ау арман-ай,
Не көрмедік мысықтан?!
Қанымызды ішті ғой,
Баста қайғы күшті ғой,
Өтті-ау өмір құсып қан!..

Андып тұрып тап беред,
Тап бергенде шап беред,
Талайға ол сұм салды ауыз.
Не қылмады қанды ауыз?!
Не қылмады жалмауыз?!
Не қылмады ол жауыз?!

Әттең, дүние-ай, не керек,
Көп жаманға кез болып,
Десіп жүр ғой ол жаман!..
Бір көрінсе көзіме,
Көрсетер ем өзіне,
Қалмас еді ол да аман!

Мынау батыр жүрекпен,
Мынау балуан білекпен
Алып ұрып, байлар ем!
Танытар ем әкесін!
Шағар едім шекесін!
Қос құлағын шайнар ем!»

Тышқан солай көпірді,
Көпірді де кекірді,
Ықылық атты, «ық» деді.
Тап сол жерде мысық сұм
Тыңдап тұрған болып жым:
«Тоқта, тоқта, тоқ!» — деді.

«Тоқ!» — деді де, тап берді,
Тап бергенде, шап берді,
Тап сауырдан салды ауыз.
Сауыр ауызға ілікпей,
Құйрығынан сүліктей
Тістеп қатып қалды ауыз.

«Танимысың өкенді?
Шағатұғын шекемді
Сен екенсің, көрейін!..
Жаман мұндар, есіріп,
Мұнша сөйлеп кесірді...
Сазайыңды берейін!»

«Алди, алди, алдияр!
Бір-ақ ауыз сөзім бар,
Тыңдап, басым кесіңіз.
Айтқызады ғой жастық ит,
Жастық емес, мастық ит,
Қасық қаным кешіңіз!

Айық болсам, сізге мен
Тіл тигізіп, жынды емен...
Патшасына әлемнің.
Маған анау су қылды,
Су емес-ау, у қылды,
Түк жазықсыз өлем мен...»

Сөйдеп тышқан зарлап тұр,
Көзінен жасы парлап тұр,
Жерге мөлт-мөлт тамады.
Шикылдады шашалып,
Қиқылдады қақалып,
Бүйірі бүлкіл қағады.

Бұлтыңдады, бұлқынды,
Жан ұшырды, жұлқынды,
Күлді мысық мұртынан.
Үш босатты, бас салды,

Бес босатты, бас салды.
Сілекей шұбырды ұртынан.

Тікен мұрты тікиді,
Шегір көзі шікиді,
Бір «ап» деді, жеп қойды.
Сілекей шұбырды ұртынан,
Бір мырс етті мұртынан,
«Құтырған құл!..» — деп қойды.

Сөйтіп, мысық қылғыды,
Қылғыды да қалғыды,
Пысылдады, кекірді.
Қалғып кетті қорылдап,
Баспалатты мырылдап
«Шүкір, шүкір, шүкір-ді».

Солай ұйықтап түн өтті,
Түн де өтті, күн де өтті,
Тышқан бойға тарады.
Тамақ керек тағы да,
Не кез келер бағына?..
Мысық жалт-жұлт қарады.

Мұртты тілмен жалап қап,
Алақтады, жалақтап,
Татарға түк көрінбей.
Сілекейін жұтыпты,
Тышқан заты жытыпты,
Ешбір тықыр білінбей.

Жердің бетін түн басты,
Мысық оймен мұндасты..
Күлді, ойланды күбірлеп:
«Қой, бұл істі тастайын,
Мен бір істі бастайын,
Тек таң атсын сібірлеп».

Сібірледі күміс таң,
Жетті мысық жалма-жан,

Тартты тура мешітке.
Кірді жымып үндемей,
Мінді ақырын мінбеге,
Кірісті бір кәсіпке.

Мырылдады азандай,
Сәлде салды қазандай,
Тасбиқ алды қолына.
Тап сопыдай сүмиді,
Тап молдадай мүлиді,
Кірді тәубе жолына.

Кіргені оның қалайша?
Кіргені оның былайша:
Қазан сәлде қаңқиды.
Таңырай мұрты таңқиды,
Қос құлағы салпиды,
Бір момын боп маңқиды.

Бір күрсінді, бүйдейді:
«Күй, күй, жаным, күй! — дейді, —
Асты бастан күнәйім.
Қалай сабыр қылайын?!
Мейірімі мол Құдайым,
Бір өзіңе жылайын!..

Не қылғаным, Жасаған,
Талай тышқанды асағам,
Сенен қалай жасырам?!
Мейірімінді түсір деп,
Күнәйімді кешір деп,
Дәрғаһына бас ұрам.

Мейірімі мол Тәңірі Ие,
Мынау мешіт үйінде
Ант ішемін атыңмен:
Тіпті арамдық етпен деп,
Тұмсығына шертпен деп
Енді тышқан затының!

Сүттей аппақ ниетпен
Бір өзіңе ант берем:
Енді өмірімде ет жемен!
Ұшыраса аш тышқан,
Тәжірибесіз жас тышқан,
Етімнен кесіп ет берем».

Осылайша сұм мысық
Көзді қойып бір қысып,
Күңіреңтті үйді сөзімен.
Бар көңілі бағанда,
Қарап қояд бағанға
Құйрығымен көзінің.

Қарамайды-ау бағанға,
Қарап отыр тағамға,
Тағамымыз — бір тышқан:
Құжырайып, құнтиып,
Тыңдап отыр жылтиып
Сүлік құйрық сұр тышқан.

Көріп мысық сәлдесін,
Естіп антын-тәубесін,
Ұйып мысық — молдаға,
Қос құлағы ербиіп,
Қос танауы делдиіп,
Тартты тышқан ордаға.

Келді де айтты: «Осылай,
Осылай да осылай.
«Тәңірі, күнәм!» ауыр деп
Мысық зарлап жас төкті,
Бізге тимеске ант етті, —
Тышқан маған бауыр деп».

Орда тышқан үрпиді,
Бәрінің көзі жыртиды,
Ә дегенде таң болды.
Ұзамады, мәз-мәйрам,

Бастады у-шу той, мейрам,
Үйдің іші даң болды.

Отағасы, балақай —
Бәрі де айғай, алақай,
Бәрі ордаға ағылды.
Шәрбат, шарап, бал, сыра,
Сырнай, керней, домбыра,
Дабыл даң-дүң қағылды.

Гүжілдеді қобызы,
Безілдеді сыбызғы,
Бұрқылдады қорқоры.
Үзім, алма алқызыл,
Өрік, анар қан қызыл,
Шаптал, інжір, алқоры.

Соныменен, сөз қысқа,
Опыр-опыр топ тышқан
Ию-қию тойда отыр.
Жалғыз-ақ бір қария,
Өзінше ойы дария,
Тойда отырып ойда отыр.

Қария айтты: «Әлеумет,
Құтты болсын қаниет!»
(Күңгірт көзін көтерді).
«Соныкі сұмдық болмасын!..
Сол сұм алдап ұрмасын!..
Малданбалық бекерді».

Арақ ішкен өңшең мас,
Есі шала өңшең жас,
Дүрсе қоя берісті:
«Көр көрінед көзіңе,
Өз ақылың — өзіңе!
Сен бүйдеме игі істі.

Кері тартпа кәрісің,
Етек басу — бар ісің,

Қой сөзінді, оттамай!
Құй шарапты көпіртіп!
Бас сырнайды, лепіртіп!
Тарт, күрілдет, тоқтама!»

Ойшыл қария жүдеді,
Шиқыл-қиқыл үдеді,
Ию-қию бар халық.
«Мысық күнәсі ауыр ғой,
Бүгін бізге бауыр ғой,
Оған тарту тарталық!» —

Деді еліріп бір тышқан,
Сүлік құйрық сұр тышқан.
Қабылдды қалың жұрт.
«Пәлі!» — десті, елірді,
Сағым ішіп семірді
Сыры ежелден мәлім жұрт.

Соныменен сөз бітіп,
Сөз біткенде, тез бітіп,
Кеңес тынды, тарады.
Енді елшілер кешікпей,
Тартты тура мешітке
Алып тарту-таралғы.

Кірді елшілер мешітке,
Сұмдық болар десіп пе?!
Ентелесті молдаға.
Көзді жұмып сұр мысық,
Оң жақ көзін бір қысып,
Басты «Алла! Аллаға».

Топ-топ болып түр елші,
Сөз бастады бір елші:
«Тақсыр, мұнда келіпсіз.
«Еткен күнәм ауыр, — деп, —
Тышқан маған бауыр», — деп,
Антпен уәде беріпсіз.

Қуанып соған, қылдық той,
Өзіңізге мәлім ғой
Бейбақ біздің халіміз.
Сізге әкелген тарту бар,
Асымызды, алдияр,
Көптей көріп алыңыз.

Оныңыз рас: күнә ауыр,
Енді бізбен сіз бауыр.
Тарту — достық белгісі.
Міне алма алқызыл,
Үзім, анар қан қызыл», —
Келді мысық күлкісі.

Бір мырс етті мұртынан,
Сілекей шұбырды ұртынан,
Көзін қызыл қан жапты.
Бір «ап» деді, тап берді,
Тап бергенде, шап берді,
Топыр қылды жан-жақты.

Алла қалды адыра,
Сәлде қалды адыра,
Ұшты тәубе тәсбімен.
Көмді тырнақ мырылдап,
Қанды жұтты қырылдап,
Топ тышқанды қылды жем.

Елші түгел тұтылды,
Екі-ақ тышқан құтылды,
Зытты екеуі жорғалап.
Тек шықпаған жанымен,
Ордасына ханының
Жетті жасы сорғалап.

Өкпе ауызға тығылды,
Жетті екеуі, жығылды:
«Осылай да осылай».
Тақта отырған хан, уәзір —

Қабак қарын екі дүр
Десті: «Апырм-ай, бұл қалай?!»

Хан бүйірді таянды:
«Осылай болу аян-ды...
Мысық бола ма, өйтпесе?!
Ойла жылдам, әй, уәзір!
Осыған ақыл тап қазір,
Басыңды алам, әйтпесе!»

Ханның басы қақиды,
Уәзір көзі ақиды,
Беті күлдей болды қу.
Құп-қу болды, бозарды,
Терлеп кетті, қызарды,
Айтты: «Амал — соғысу.

Тышқан деген қалың ел,
Ерлігімен мәлім ел,
Алты әлемге даңқы бар.
Айбынды, айбарлы арыстан,
Ойы — дария, данышпан
Сіздей дана ханы бар.

Аттаналық қол болып,
Қол болғанда, мол болып,
Жауға соғыс ашалық.
Қанды судай шашалық,
Мысық жынын басалық,
Ұстап, дарға асалық!»

Хан бүйірді таянды:
«Осылай болу аян-ды...
Мысық бола ма, өйтпесе?!
Жауға аттансын ел тегіс!
Қанын төксін көл-теңіз,
Басын алам, өйтпесе!»

Соныменен күн батты,
Түн түнерді, таң атты,

Қол қозғалды, ағылды.
Жер қайысты дірілдеп,
Сырнай, керней гүрілдеп,
Дабыл даң-дұң қағылды.

Қара ағаштай көп найза,
Күнде ойнады көк найза,
Алдаспандар жарқылдап.
Желкілдеді жалаулар,
Желпілдеді танаулар,
Хан қақалды қарқылдап.

Ордасында хан қалды,
Ханмен біраз жан қалды:
Ақсүйектер, төрелер —
Қалың елді құл қылып,
Бұзықтығын пұл қылып,
Жатып ішер немелер.

Кетті сөйтіп қалың қол,
Қалың қолы — қалың ел.
Көбі — ойлы, азы — мәз.
Талайы барад тұнжырап,
Талайы барад қан жылап,
Көбі — жаяу, аттысы — аз.

Соныменен, қол кетті,
Қол кеткенде, мол кетті.
Барды, кірді соғысқа.
Мұны өтірік демендер,
Күңіренді көк пен жер,
Өзге соғыс соғыс па?!

Будақ-будақ бу шықты,
Бу ішінен ту шықты,
Шыпқылдаған шықты шу.
Шүрк-шүрк болды көбелер,
Дал-дұл болды денелер,
Айқай-ұйқай, ызы-шу.

Соныменен, сөз қысқа,
Шәйіт болды көп тышқан,
Мысықты ұстап ,байлады.
«А, қанішер неме!» — деп,
Басқа, көзге төпелеп,
Ханға, ордаға айдады.

Хан бүйірді таянды:
«Осылай болу аян-ды...
Көрсетпе итті көзіме!
Жап зынданға қараңғы!
Қатыр аштан арамды,
Қыл бұрау сал өзіне!

Ертең әпкел ордаға,
Сот құрармыз ордада,
Бүгін пәлен демелік.
Бүгін өңшең майталман —
Қаза тапқан майданда
Шәйіттерді көмелік!»

Айтты да хан тоқтады,
Жұрт хан сөзін құптады,
Шақырылды елге азан.
Молда келді мәлиіп,
Сопы келді сүмиіп
Сәлделері бір қазан.

Қылмың қақты, қуанды,
Білектерін сыбанды,
Аруланды өліктер.
Өлік көрсе молдалар,
Сілекейі сорғалар,
Өтірік десең, өліп көр.

Табытқа өлік салынды,
Қара тулар алынды,
Көшті молда бастады.
Қолына алып құранды,

Бір әннен соң бір әнді
Түйдек-түйдек тастады.

«Тәбәрікті» тұқыртып,
«Жасынды» ашып сыпыртып,
Суылдатып келеді.
Аузында — Алла, ойында:
«Қанша түсер қойынға?..
Жуырда кім өледі?»

Жетті табыт бейітке,
Түсіріліп шейіттер,
Көрге дереу көмілді.
Көрге көлгір молданың,
Жұртты алдағыш жорғаның
Өтірік жасы төгілді.

Соныменен, күн батты,
Дамылдады, ел жатты,
Хан түн бойы қылды той.
Талай халық қаралы,
Талай халық жаралы,
Хан үйі — той, елде — ой...

Тоймен, оймен өтті түн,
Таң білінді, дүние — тын.
Ұлы сәске ел тұрды!
Зындандағы мысықты
Қарғылап ап күшіктей,
Жендет ордаға ап жүрді.

Ханның көзі жыртиып,
Қабак қарны бұлтиып,
Тақта жатыр жантайып.
Қасында отыр уәзірі,
Тақсырлауға әзір-ді,
Қос құлағы қалқайып.

Хан қорқорын тартады,
Алдында айбалталы

Жендеттер түр қақиып.
Хан қарады мысыққа,
Қарады оған мысық та
Ашулы көзі ақиып.

Хан уәзірмен кеңесті,
Кеңескенде не десті:
«Тұқымын мұның құрталық!
Жалпы жұртқа жар қылып,
Майданға анау дар құрып,
Дереу дарға тарталық!»

Дереу жарлық берілді,
Майданға дар құрылды,
Мысық та алып барылды.
Хан да келді қолымен,
Ырс-ырс етіп, қолымен
Сипап қабақ қарынды.

Хан таяққа таянды:
«Осылай болу аян-ды...
Сал арқанды! Сал! — деді. —
Жендет, енді жақында!
Көм қылышты батырға!
Ал! Ал басын! Ал!» — деді.

Сонда мысық бұлқынды,
Жан ұшырды, жұлқынды,
Көзі шоқтай жайнады.
Тұсауды үзіп күшімен,
Қыл арқанды тісімен
Бытыр-бытыр шайнады.

Босанды да тап берді,
Тап бергенде, шап берді,
Бірді белден тістеді.
Тышқан тырым-тырақай...
Әттең ғана дүние-ай,
Хан ауызға түспеді.

ханның осынау иттігі
Елді ауыр ойлатты...

Ел ел болсын дегендер,
Елдің қамын жегендер
Біріне бірі сөз салды.
Аулақ үйге жиылды,
Ортаға үстел қойылды,
Дереу мәжіліс басталды.

Отырысты көп аға,
Қоңырау қақты топ аға,
Бүйірі бүлкіл қақты кеп.
Құжырайды, құнтиды,
Жырты көзі жылтиды,
Сөз аузынан ақты кеп...

«Ау, әлеумет, сөз мынау:
Мысық — бізге ата жау,
Бұл туралы қысқа сөз.
Ендігі сөз, хал мынау:
Арақ ішкен хан мынау,
Осыны ойлар келді кез.

Мысықты ата жау деуші ек,
Ханды асқар тау деуші ек,
Кімге пана болды хан?!
Даналығы осы ма?!
Паналығы осы ма?!
Елді жалмап, сорды қан.

Елдің көзі ылғи жас,
Хан тағында ылғи мас,
Бар білгені — бас алад.
Еңіреп жерді күңіrentіп,
Бұқара қасқа қан жұтып,
Өз қанына шашалад.

Елді ұрысқа айдады,
Қарқылдады, қайрады,

Өзі қалды ордада.
Ел қазалы, көзі жас,
Хан тағында тағы мас,
Баққа ма осы? Сорға ма?

Күні кеше мысықты
Ұстасымен, кешікпей,
Керек еді дарға асу.
Зынданға оны жапқызды,
Тынықтырып, жатқызды!
Ақымақ ханда жоқ сасу...

Хан қырағы данам деп,
Ханның тілін алам деп,
Қырылды ғой ел бейбақ!
Ау, әлеумет, ойландар!
Ойлап қана қоймаңдар!
Қырыламыз ба хан деп-ақ?!

Қой, хан деуді қоялық!
Ханның көзін жоялық!
Мысық та жау, хан да жау.
Біреуі оның тыстан жау,
Біреуі оның іштен жау;
Жаудың ісі — ел талау...»

Кеңесті осылай көсемдер,
Шерді ағытты шешендер,
Сөз бір жерге құйылды.
Жеті түнде қараңғы
Бүгежеңдеп, қарандап,
Жұрт майданға жиылды.

Жұрт жиылды, кеңесті,
Кеңескенде не десті:
«Ханды қазір байлалық?!
Онсын ұстап мысықты ап,
Хан, мысықты қосақтап,
Қаңғырталық, айдалық!» —

Десті осылай дүркіреп,
Көшкен бұлттай жөңкіліп,
Жұрт жөнелді ордаға.
Арақ ішіп, қылжаңдап,
Өзінен өзі ыржыңдап,
Хан отыр ед ордада.

Ел қазалы, азалы,
Азалы ел — ызалы,
Қылды орданы күл-талқан.
Ықылық атып қақалып,
Қол-аяғы маталып,
Домаланып қалды хан.

Жұрт жөнелді жөңкіліп,
Жалаулары желкілдеп,
Аттан салып қиқулап.
Будақ-будақ бу шықты,
Бу ішінен ту шықты,
Шуылдады шикылдап.

Лап қойысты мысыққа,
Атып тұрып мысық та
Тап-тап берді маңайға.
Талай жүндер жұлынды,
Талай жері тілінді,
Ажал жетті талайға.

Көзді оттай ойнатты,
Ә дегенде тым қатты
Сұм мысықтың қарқыны.
Соғыса алмай көсіліп,
Қалың тышқан қырылып,
Қара қанға қалқыды.

Соныменен, сөз қысқа,
Айдап ап кеп ордаға,
Мысықты ұстап, байлады.
Шөп те болса көп тышқан,

Ханды қосып, ордадан
Екі сұмды айдады.

Қол ұстасып хан, мысық,
Екеуі де қан құсып,
Түннен бетер түнерді.
Қиран басып жөнелді,
Алақайлап ел енді,
Қуанышқа кенелді.

Едірейіп, қалқиып,
Тырбық бұты талтиып,
Сөз сөйледі қаптесер:
«Бірің сенің — тыстан жау,
Бірің сенің — іштен жу,
Кет, қанішер! Баскесер!

Кет, екі жау! Қаңғып өл!
Еркін қалдың, қалың ел!
Еңіреме енді, жасың тый!
Енді сені талау жоқ!
Енді құл ғып қанау жоқ!
Өзіңе өзің болдың би!»

Соныменен, хан, мысық
Кетті қаңғып қан құсып,
Қуанышта қалың жұрт.
Деп: «Бұғаудан босандық!»
«Жасасын, — деп, — бостандық!»
Қол соғылды шарт та шұрт.

Біреу тұрды, биледі,
Біреу керней күйледі,
Дабыл даң-дұң қағылды.
Бітті осымен кеңесім,
Тыңдаушы енді демесін:
«Онсын тышқан не қылды?..»

Енді ертегім байыды,
Ертегімнің айыбы:

Кемі — өтірік, көбі шын.
Жоламас ем азға да,
Керек болды аз ғана
Өтірік қосу көп үшін.

Бұл аздың да, оқушым,
Қайта оқышы, бөрі шын.
Шыны мынау — бұл мысал.
Ертегімнің басында
Бала біткенге ашына
Жұмбағымды есіңе ал.

Бір дегенім білеу ғой,
Екі десем — егеу ғой,
Үш дегенім үскі ғой.
Мысық талаушы екені,
Ханның қанаушы екені
Енді есіңе түсті ғой.

Екі жауын осынау
Қылған кейін ханталау
Қалың тышқан — қалың ел.
Төртімді енді төсек деп,
Бесімді енді бесік деп,
Өзің енді тарта бер.

Тоғызымды торқа де,
Сегізімді серке де,
Жетімді енді желке де.
Ерте, ерте, ертеде,
Ешкі жүні бөртеде,
Құйрығы оның келте де!

ТОЛҒАУ

Тек ел деген сөзі үшін,
Ергенде, ердім ұранға.
Болмаса, аян досыма,
Досым түгіл, қасыма:
Аты бар деп атшы боп,

Қошемет қып, қосшы боп,
Ел бастаған ағаға
Адьютант болып ермедім.
Адьютант болып адамға
Ермеуіме көп белгі.
Көп белгіден бір белгі:
Ағаның азы қасарып,
Аузына ауыр тас алып,
Тұншығып оймен жатқанда;
Талай аға тез жүдеп,
Жөңкіле жүкті тартқанда;
Жеммен жүрер жабыдай,
Құрбының көбі тез түлеп,
Топырлап топқа шапқанда,
Жапанда жалғыз күңіреніп,
Мен ойыма ергемін.
Еділ кездім, шөл кездім,
Кезгенімде не көрдім:
Қайда барсам, көр көрдім.
Айдарлысы құл болып,
Тұлымдысы тұл болып,
Еңіреген ел көрдім.
Қаралы көптің ішінде,
Қара салып басыма,
Елмен бірге еңіредім.
Бұл айып деуші дей жатар,
Мен мұны айып білмедім.
Мен еліме басшы емен,
Мен еліме қосшымын.
Күлкісін гүлге бөлейтін,
Жыласа, бірге жылайтын,
Жаны бір жолдас жыраумын.
Жылағанда жалпы жұрт,
«Жылама, күл!» — дегенде,
Көне алмадым, көнбедім.
А дегеннен асылды
Тебіренген толқын бетінде
Көремін деп асықтым.
Асыққаннан не пайда,

Толғақсыз туар бала жоқ.
Ту баста толқын бетінде
Асығып күткен асылды
Көре алмадым, көрмедім.

Бұлқынған толқын бетінде
Қалқыған қу тезектей,
Бір күн бура болғышыл
Бұзықтар болды көргенім.
Көргенім анық, алайда
Тезекке бола толқыннан
Ат-тонымды ап безбедім.

Бұл безуден саулығым:
Жүзден тоқсан толқында ед.
Анда-санда ес кіріп,
Сұрадым тоқсан саулығын.
Ақталмаймын, қалайда,
Толқынға жоқ-ты жаулығым.
«Жау» деген — жаудың жаласы,
Әділ болсаң, өмірімді
Ақтарып әділ қарашы.
Отыз жыл өмір бойында
Жазғанымды жайып сап,
Екі жар ғып санашы.

Тексеруді отызды
Ауырсынсаң, қояйын.
Бір сөзімді есіңе ал:
Мен толқынға жау болсам,
Жеті жыл бұрын осыдан,
Төңкерістің таңында
Алты алашқа әйгілеп:
«Не бостандық, не құлдық,
Не езілу, не теңдік,
Не патшалық, не Кеңес —
Екіден бір!» дер ме едім?!

МАЗМҰНЫ

<i>Мағжанның ақындығы хақында</i>	5
Өлеңдер	
Туған жерім — Сасықкөл	7
Бір күні	8
Қарағым	9
Орал тауы	10
Есімде... тек таң атсын!	11
Гүлсімге	13
От	15
Пайғамбар	18
Күншығыс	20
Алыстағы бауырыма	22
Тез барам	23
Қазақ тілі	24
Жер жүзіне	25
Мен жастарға сенемін	25
...ға	26
Өткен күн	27
Айға	30
Жұмбақ	31
Айда атыңды, Сәрсембай	32
Бесік жыры	34
Сүйемін	37
Мен кім	38
Ескендірдің екі мүйізі	39
Өткен — аяулы	42
Құрбым	43
Көк теке	43
Төбет	44
Бүгінгі күн өмір, өлім — менікі	45

Сырым	46
Сүй, жан сәулем	47
Төгілген шашы	48
Күміс нұрлы Ай	48
Шолпы	49
Сен сұлу	49
Біраз Фетше	50
N...ға	51
Хор сипатты қарындас	57
Жас сұлуға	57
K...ге	58
Гүлсім ханымға	59
...ға	59
Қарындасқа	60
Ж...ға	61
Ф...ға	63
Ғазизаға	65
З...ға	66
Анама	68
Қараңғылық қоюланып келеді	69
Сағындым	69
Баланың қабір тасына	72
Өмір	72
Толқындап ойнап	73
Жұлдыздарға	73
Жазғы түнде	74
Көкшетау	75
Толқын	76
Қайың	77
Қысқы жолда	78
Жазғы жолда	79
Жазғытұрым	81
Жаз келеді	82
Жиіленді қара орман	84
Махаббат не	84
Шылым	85
Александр Блок	85
N... альбомына	87
Алдамшы өмір	88
Айрылғанда	89
Күзді күні	89
Болса гүлсіз...	91
Ой	91

Жан сөзі	92
Мені де, өлім, әлдиле	95
Тірілдім	99
Жұлдызды — жүзік, Айды алқа ғып берейін	100
Берниязға	101
Сырдағы алашқа	103
Тұранның бір бауында	104
Алатау	107
Түркістан	110
Сәрсембайдың жыры	113
Әже	115
Жылқышы	116
Ақ қала	117
Жатыр	119
Шын сорлы	120
Жазғытұры	121
Бұлбұл	122
Өлең	123
Ләззат қайда	124
Жазғы таң	125
Жас келін	126
Атақты ақын — сөзі алтын Хакім Абайға	127
Сорлы қазақ	128
Өнер-білім қайтсе табылар	128
Толған Ай	130
Зарлы сұлу	130
Балалық шағы	131
Тіршіліктің көркі — ерік	132
Қазағым	133
Мысық пен ет	134
Сүйгеніме	134
Құр қалыппын	136
Жоғалған алтын	136
Оразада	137
Тілегім	138
Күз	139
Осы күнгі күй	140
Мен сорлы	141
Алданған сұлу	142
Туған жер	142
Көңіл	143
Жарыма	144
Төбет	145

Сылаң-сылаң сұлу келіншек жоқ болды,
Сыбыр тынды. Жыбыр қалды. Жоқ дыбыс...

Отқа қарап отыр Сыздық, көзі — от,
Қарасады, арбасады от пен от.
Айнала өлім. Құм жамылған үнсіз шөл,
Күбірлейтін, жыбырлайтын жел де жоқ.

Құм астында демі біткен бетпақ шөл,
Сұлу келіншек — жезтырнақ қой қанішер.
«Тырнағымды көрсе, біліп қалад», — деп,
Жеңнен қолын шығармаған мәні сол.

Жезтырнақтың тырнағы бар өткір жез,
Алып, күшті, жүгіріп кетсе, желден тез.
Пері менен диюддың ойнас баласы...
Бола алады аң да, құс та, шал да, қыз.

Бүгін келіншек болып кепті Сыздыққа,
Алдап-арбап батпақшы ғой қызыққа.
Жемекші ғой өлтірген соң қытықтап,
Ер жүрегін малып-малып тұздыққа.

Қырмызы ерні қыбырлады батырдың:
«Неге әлі мен «Кет!» деп соған ақырдым?
Күлген болып, көнген болып, әурелеп,
Ойынын көру керек еді пақырдың.

Сөз жоқ, енді ол намыстанып, арланып,
Кетті ыза боп: «Қап, бәлем!..» — деп қарғанып.
Біраздан соң, түн ортасы кезінде
Келмес пе екен дауылданып, көрленіп», —

Деді-дағы ер қаранды жан-жаққа,
Маң-маң басып жүріп біраз ар жақта,
Тауып алды дөңбектей бір қара тас,
Ер қолына дөңбек тасың қаңбақ та!

Дем шығарма, салса да тас салмағын,
Қары түгіл, ауыртады бармағын.

От басына тастады да, дөңбекке
Сыздық батыр жапты қара қапталын.

Атын алып кетті өзі анадай,
Сескеніп бір жан-жағына қарамай.
Тұсаулы аттың тасасында отырды,
Бұғып қана тоңған қойшы баладай.

Ашыққан ат үзіп жатыр күріс-күріс,
Ол үзгені тырбық-тырбық баялыш.
Айнала — өлім, жыбырлаған жел де жоқ,
Естіледі жалғыз ғана дем алыс.

Естімейді құлақ ешбір тықырды,
Әлде пері әпсүн оқып түкірді?
Бетпақ шөлдің көгі де бір сұр кебік,
Айы нұрсыз, жұлдызы үнсіз сықылды.

Тым болмаса, сылдырласа қамыстар!..
«Әлдеқайда, Қырда, Сырда алаш бар...»
Шулаған аң, шұбырған мал, шалқар көл,
Мұнарлы тау, балдай бұлақ, ағаш бар.

Сыздық мынау елден безген ел үшін...
Сыздық мынау шөлге көмген жас күшін...
Бетпақ шөлде Сыздық өлер, құм көшер...
Жүректе у... жарып қарар кім ішін...

Өлер батыр... тастар оны құм көміп...
Қарға-құзғын үстінде жүрер үніліп...
Сыздық өлер... алаш құрыр... есіл ер...
Бір мезгілде кетті ме көзі ілініп.

Бір мезгілде жындай ойнап жел шықты.
«Фию-фию» деді. Тілін кім ұқты?
Сыбырлады, жыбырлады жорғалап,
Шөл шулатып, құм аузына құм тықты.

«Фию-фию, фию-фию» есті жел.
Бұғып жатқан баялышты құшты жел.

«Жынды неме, мұның не?» — деп, мырсылдап,
Селк-селк күліп, селкілдеді сексеуіл.

Сылдыр-сылдыр қамыс басты сылдырға,
Жел сүйсе оны, жан кіреді құрғырға.
Жел — жас жігіт, қамыс қыз ғой көңілшек,
Еркі қалып, салған «қойшы, құрғырға».

Уледі жел, дауылға ол айналды,
Көкке қою қара бұлттар байланды.
Қыбырлады тұншығып жатқан құмшықтар,
Серпілді де, ер садағын қолға алды.

Әр дыбысқа енді құлақ түрулі,
Көз тігілді, қолда садақ құрулы.
Жезтырнақ қой келе жатқан кәрленіп,
Дио ашулы, пері жүріс, жын шулы.

Сол секундта жаншып жап-жас қамысты,
Жындай, түндей қап-қара бір албасты
Жымып қана келді дөңбек жанына,
Сол секундта батыр көзін қан басты.

Тартайын деп оңтайланды садағын,
Сонда албасты: «Ә-ә, Сыздық қарағым,
Жатырмысың ұйықтап қаннен-қаперсіз?!
Мына маған қалай кәрмен қарадың?!

Келдім. Кеттім. Орныңнан да тұрмадың!
Кім ұмытар сенің тұқымың қылғанын.
Кене — әкемді, Абылай ағамды өлтірді,
Балам, сенің құрытайын ұрпағың!» —

Деді де ол, көзі оттай жайнады,
Жез тырнағын өз тісіне қайрады.
Қайрады да көмді тасқа тырнағын...
Ессіз шіркін қайдан білсін айланы.

Сол арада «талдау жердің тұсы» деп,
Сол арада «дәл жүректің басы» деп,

Көзі қан боп, қарт бурадай қалшылдап,
Дәлдеп тұрып тартып қалды ер Сыздық.

Тырнақ тіліп тас шыңғырып — «шак!» деді,
Сол секундта тартылды садақ — «тақ!» деді.
Тәлтіректеп, аузынан кесек қан атып,
Жезтырнағым «аһ» деді де, «қап!» деді.

«Сыздық сұм-ай, орарыңды біліп ем,
Ордың да сен тындың. Болды тілегің.
Бір сұрауым: тағы да атар ер болсаң,
Бір оғыңмен азаптанып өлемін».

Сөз орнына Сыздық сақ-сақ күледі,
Екі атса ғой Тырнаққа Құдай береді!
Біраз тұрып, тәлтіректеп жезтырнақ,
Сүйретіліп қопаға қарай жөнеді.

Жол берді оған, қамыс тағы ашылды,
Намысы жоқ қамыс тағы бас ұрды.
Біраз сыбыр. Біраз жыбыр. Дыбыс жоқ.
Көк айықты, жел де енді басылды.

Ешбір үн жоқ. Үнсіз өлік — бетпақ шөл,
Жыбыр-жыбыр. Жанын берді, өлді жел.
Түншыққан құм. Мәңгі бұққан баялыш,
Қатып қалған, селкілдемейд сексеуіл.

Айнала өлім, егі-шексіз шөл де шол...
Шөл мен өлім арасында бір-ақ жол.
Ер Сыздықты тағы ойлар биледі,
Иекте тұр жаңа садақ тартқан қол.

Әлдеқайда, Қырда, Сырда алаш бар...
Мұнарлы тау, балдай бұлақ, ағаш бар...
Есіл елді, есіл жерді жат алды...
Ойлы ұлына бұл кең дүние болды тар.

Ойлар басты, жүйрік жанға ой батты...
Ұзамады, ағарып ақырын таң атты.

Ұры ойлар жанды жеді, қанатты,
Тарам-тарам алма беттен жас ақты...

Күні кеше айбынды Абылай бабасы,
Ақылы кең, алты алаштың ағасы,
Шын хан еді-ау, қорғаны еді-ау қазақтың,
Өлді Абылай, солды қазақ даласы.

Өз әкесі Кенесары кім еді?
Заулаған өрт, ойнаған от, Күн еді.
Алаш деп — у, қазағым деп қан жұтып,
Қаза тапты, қазағым, күнің түн еді!..

Сыздық мынау қайғы қуып, шөл безген,
Кім біледі, көмер оны құм кезген.
Бүйткенше ол, неге жүріп кетпейді
Кене, Науан салып кеткен қанды ізбен?

Өлім іздеп адам белін бусын да,
Ерден туған ердің жолын құсын да.
Жолбарыс ер жалғыз өлсін майданда,
Жаспен емес, қанмен бетін жусын да!..

Осы ойлармен ерттеді атын мінгелі,
Шөлден безіп, қанды жолға кіргелі,
Алаш елі, сары сайран жері үшін,
Жапанда емес, жау қолында өлгелі.

Осы ойлармен Сыздық атын ерттеген,
Тап сол кезде ер жүрегі өрт екен...
Заман озды, адам тозды, ерлер жоқ...
Заман озды, ер заманы ерте екен...

Ертек, ертек, ерте, ертек — ерте екен,
Ерте күнде ерлер екпінді өрт екен.
Хандарынан, ерлерінен айрылған
Алты алаштың жүрегінде дерт екен!

Ертек, ертек, ертек, ертек — ерте екен,
Хан заманы, ер заманы ерте екен.

Ерте заман, алаш аман — айбынды ел...
Ерте күнде ешкі жүні бөрте екен...

Ерте, ерте, ерте, ерте — ерте екен,
Ерте күнде ешкі жүні бөрте екен.
Күңіреніп күрсін де, алаш, тыңдай бер,
Ертегі айтад дертті балаң Жәжекен.

Бітті ертегі. Аласұрад жас жүрек,
Қарақ па әлде? Арақ па әлде? Не керек?
Арағы да, қарағы да құрысын!
Қиялтайым, айтшы тағы, тағы ертекі!..

ОҚЖЕТПЕСТІҢ ҚИЯСЫНДА

Арқада Бурабайға жер жетпейді,
Басқа жер ойды ондай тербетпейді.
Бурабайдың көлі мен Көкшетауды
Көрмесен, көкіректен шер кетпейді.
Қиясымен бұлт құшқан Оқжетпестей
Басқа тау ойды аспанға өрлетпейді.
Арқада Бурабайға жер жетпесе,
Алашта Кенекеме ер жетпейді.
Көкшеде күңіренген Кенем қайда?!
Дариға, жүрегімді дерт өртейді.

Көкшені күндіз-түні мұнар басқан,
Қап-қара бұлттармен құшақтасқан.
Алдында бұйра жалды бөлек тау тұр,
Көкшеге қосылмаққа қойнын ашқан.
Мөп-мөлдір, дөп-дөңгелек көл ортада,
Жел ойнап, ақ бетіне меруерт шашқан.
Сол көлдің жағасында Оқжетпес бар,
Жасаған мұнарадай құйып тастан.
Найзадай Оқжетпестің қиясына
Жалғыз-ақ Кенекем ғой қадам басқан.

Алашта талай-талай ерлер өткен,
Ерлерде Кенекеме кім бар жеткен?

Сүйремей елін өрге, көрге сүйреп,
Ер емес, «ершіктер» ол елді еңіреткен.
Жалғыз-ақ Кенекем ғой қайрат қылған,
Қазақты құтқарам деп қалың өрттен...
Бір кезде Кенекемді ойлар билеп,
Бір өзі Бурабайды кезіп кеткен,
Артында Оқжетпестің үңгір тау бар,
Сол тауда бірнеше күн мекен еткен.

Бір түні тым құтырып жел ойнайды,
Жынды жел қатты сақ-сақ күле ойнайды.
Бетінен жел кеп сүйіп алғаннан соң,
Көбіктеніп күлегеш көл ойнайды.
Сол түні сонау үңгір тау ішінде
Қабағын қарс жауып Кене ойлайды.
Қамалған қазағына жол таппаққа,
Жүрегін тілім-тілім тіле ойлайды.
«Қазағым, ханың да мен, қараң да мен,
Сен үшін жаным құрбан», — деп ойлайды.

Кенекем құлаштаған ой теңізін,
Бұлдыртқан бұлдыр заман қыран көзін.
Бір кезде серпіледі, шығарған соң
Ойлардың «уһ» деген у лебізін.
Келеді маң-маң басып Оқжетпеске,
Құмдарға жолбарыстай тастап ізін.
Көзін жұмып, қияға шықсам-ау деп,
Ойлайды жоғарыға жөндеп жүзін.
Сол минут Оқжетпестің қиясында,
Жіберсе көзін ашып, көреді өзін.

Кенекем көзін ашып, таң боп қатты,
Қараңғы, көз көрмейді ешбір затты...
Нажағай маңайында жарқ-жүрқ етіп,
Қарағай, сыпсың біткен шулап жатты.
Төменде, Оқжетпестің етегінде
Толқындар тасты сабап, тулап жатты.
Кішкене сескенгендей болғаннан соң,
Кенекем аузына алды аруақты.

«Аруақ» деп алғанша аузын жиып,
Көреді қарсы алдында әппақ қартты.

Қарт сонда қозғағандай болды басын,
Қолыменен көтерді түкті қасын.
Ойнаған ақ бұлттай денесі әппақ,
Жасаған бұлт ішінде барлық жасын.
Күңіренген көлдердің көбігімен
Жуғандай әппақ қылып сақал-шашын.
Ізгі қарт «а» деп аузын қозғағанда,
Төменде судың шуы болды басым.
Қарт сонда күңіреніп: «Аманбысың,
Кенежан, елдің ері жолбарысым!

Кенежан, берірек кел, сырттан балам,
Ел үшін елсіз жерде жортқан балам.
Сақтайтын қолдан, тілден сендей ерді
Ата пір қасиетті мен қарт бабаң.
Өз қолыммен төменнен тартып алдым,
Қияда күтіп сені сансыз заман.
Ел үшін еңіреп туған жолбарысым,
Білемін, жүрегінде бар бір жараң.
Сені улаған қазақтың қайғысы ғой,
Дариға, қазағыңның күні қараң.

Алаштың алдын қара тұман жапқан,
Мынау орыс обыр ол еміп жатқан.
Заман азған шағында адам азбақ,
Көп ерлер жаумен бірге елін шапқан.
Кешегі Абылайдан азып туған
Уәли анау қар қатынмен басы қатқан.
Шормандай шолтаңдаған шолақ билер
Орыстың шекпеніне елін сатқан.
Кенежан, елің қалды жау қолында,
Алып кет алашыңды осы жақтан.

Тайсалма, тәуекел қыл, батыр балам,
Арсыға дұға асырар мен қарт бабаң.
Еңіреген ерге серік жолдас болар

Балауса жас жолбарыс — інің Науан.
Жау қалың: азғантай ел, азғантай шақ,
Болғай ед аруақ жар, Құдай панан.
Мерт болсаң мақсұтыңа жетпей егер,
Сол сағат мен осы жерде тасқа айналам.
Алашта тағы сендей ер тууын
Төбеде тас боп шөгіп күтіп қалам».

Осы сөздерді айтып қарт ғайып болды,
Таудың үсті тамаша нұрға толды.
Тербеліп, күңіреніп қара бұлттар,
Жер мен көк қасиетті жырға толды.
Бұлтты айдап, сылдыратып сумен ойнап,
Ерке жел тасты құшып сақ-сақ күлді.
Аллалап ну қарағай шулай-шулай,
Төменде тулай-тулай толқын өлді.
Тамашадан тас болып біраз тұрып,
Көзін ашып, Кене өзін жерде көрді.

Сол кеткеннен Кенекем кете барды,
Жанына жас жолбарыс Науанды алды.
Алашты алып шығып ел қылмаққа,
Орысқа аш бөрідей ойран салды.
Үйсін, Дулат, қырғызбен қол ұстасып,
Қытаймен қатынаспаққа ой ойланды.
Біле алмай надандықпен ердің ойын,
Сорлы қырғыз мерт қылды арыстанды.
Арыстан Алатауда мерт болғанда,
Оқжетпесте тұрған қарт тасқа айналды.

Содан бері бірталай заман өтті,
Алашты улай-улай жаман өтті.
Тұлпар — тулақ, ер арып аруақ боп,
Сарыарқа сайран жердің сәні кетті.
Жолбарыстар жортатын сар далада
Қорсылдаған доңыздар мекен етті.
Жалғыз-ақ Оқжетпестің қиясында
Шөккен қарт күншығысқа түзеп бетті,
Көп заман талмай-тозбай тау басында,
Алаштан Кенекемдей бір ер күтті.

Ал тамақты қыралық,
Бөрікті жерге ұралық,
Кіріселік кеңеске.
Кеңес мынау ұнаса:
Жер жүзінде тамаша
Талай жер бар емес пе?

Оңтүстікте алыста,
Үндістанға барыста
Иран дейтін бір жер бар.
Жер болғанда, ерке жер,
Жердің құты — серке жер,
Не керегің табылар.

Күні жерге үңілген,
Жері гүлге көмілген,
Бір гүл сайын бір бұлбұл.
Асты бір гүл жайнаған,
Үсті бұлбұл сайраған,
Мейлің жыла, мейлің күл.

Бал бұлақты тауы бар,
Бұйра-бұйра бауы бар,
Бауы толған жеміске.
Бір жемісі жақұттай,
Бір жемісі ақықтай,
Бір жемісі күміс пе?!

Бір жақ беті қандай боп,
Бір жақ беті таңдай боп,
Үйіліп жатқан алмасы.
Бөрінен де бұл әжеп,
Саусағыңды бірге жеп
Қоятындай алуасы.

Қойтұяқтай — түймедей,
Елі жейтін үймелей
Әсіресе шапталы.
Тағы елінде жібек көп,
Талайының жібек дейд
Еру киген қапталы.

Арқада Бурабайдай жер болмайды,
Алашта Кенекемдей ер болмайды.
Кене Арыстан мезгілсіз мерт болды ғой,
Алашқа бұдан да зор шер болмайды.
Ел азды, Арқа тозды, қайғы басты,
Күңіреніп біздей бейбақ жыр толғайды.
Құдай-ау, мәңгілікке қарғамасаң,
Кенедей енді неге ер тумады?!
Кене жоқ, ізін басар іні де жоқ,
Дариға, жүрегімді дерт улайды.

ЖҮСІП ХАН

Бар екен де, жоқ екен,
Аш екен де, тоқ екен,
Ертек, ертек, ертекте:
Ала қарға — азаншы,
Қара қарға — қазаншы,
Шымшық терген шөпшекті.

Қарлығашы қалбаңдап,
Жапалағы жалбаңдап,
Көрсетіпті көмегін.
Құс атаулы, әйтеуір,
Болыпты бәрі әбігер,
Мен білем бе себебін?!

Сөз бұл емес, сөз кейін,
Бұл сөздерім әншейін
Кеуде кернеп дем алыс.
Бұл — бұлаңы түлкінің,
Бұл — бастапқы бүлкілім,
Болғаннан соң жол алыс.

Тағы да айтам: бұл жерде
Жазбақ емен сендерге
Құстардың не қылғанын.
Бұл — әшейін қомданып,
Даярланып домбыра алып,
Тамағымды қырғаным.

Иран жері, не керек, —
Жеміс, бұлбұл, гүл, жібек,
Төрт түлегі сай бопты.
Сай болғанмен, мәлім ғой,
Елінің дені қу кедей,
Бір уыс-ақ бай бопты.

Қашанда надан көп кедей,
Бір уыс байға беттемей,
Құл боп қызмет қылмай ма?
Желіккен байлар құл айдап,
Еріккен байлар хан сайлап,
Әңгіме-дүкен құрмай ма?

Иранда сонау құт қонған,
Байға ғана құт болған
Бопты дейді Аббас хан —
Жасын тақта жасаған,
Күшігенге ұсаған,
Құлқы бұзық қақпас хан.

Елін бақпай, тақ баққан,
Бар жұмысы — тек жатқан
Алтын сарай ішінде.
Әйел жиған үйірлеп,
«Әйел!» деген күбірлеп
Өңінде де түсінде.

Шараптан ылғи шала мас,
Тажындағы тізген тас
Гауһар, күннің көзіндей...
Арамтамақ Аббас хан,
Өз құлқына тап басқан,
Уәзір жиған өзіндей.

Сүм-сүрқия уәзірлер
Хан керегін әзірлер
Шауып, шаншып, ел талап.
Бұқара қасқа бүгжеңдер,

Табанда ылғи тепкі жер,
Құл боп құрдай жорғалап.

Күндер өткен осылай,
Тістесіп құйрық ай мен ай,
Жылдың ізін жыл басып,
Күндерде бір күн хан Аббас,
Шарап ішіп шала мас,
Өзімен өзі сырласып

Отыр екен сарайда,
Тірі жан жоқ маңайда.
Кіріп кепті бас уәзір.
Қос шиқандай томпақ ұрт,
Дорба сақал, құйрық мұрт,
Депті уәзір: «Иә, тақсыр!

Ұзақ болсын жасыңыз,
Сізге құрбан басымыз.
Келгенімнің мәні бұл:
Бас балшысы түскірі
Балына не түскенін
Сізге айтқалы келіп тұр».

«Кірсін!» — депті сонда хан,
Сонда оқтай зырлаған
Балшы ұшып кіріпті.
Кіріп құрдай жорғалап,
Құлдық ұрып үш қабат,
Тұрып сөйлей беріпті.

Сырласқаны көк аспан,
Жұлдыз қарап, бал ашқан
Тәуіп екені тағы бар.
Депті: «Алдияр ханымыз!
Сізге құрбан жанымыз!
Келдім алып сұм хабар.

Жұлдыз маған не деді?
Жұлдыз жақсы демеді,
Қатер айтты ханыма.

Қатері сол, қысқа сөз:
Ханға қаза қатасыз
Оныншы күн таңында».

«Не? Не?» — деді, хан құп-қу,
«Не? Не?» — деді, қысты ашу,
Қалшылдады, қақалды.
Ықылық атты, қиық деді,
«И-и-и-и-еет!» — деді,
Сапсаңдатты сақалды.

«А, құтырған бадырақ құл!
Бұл былшылық қай былшыл!?
Кет! Көрінбе! Шық! Жоғал!
Мен тіліңді қырқайын!
Тұқымыңды құртайын!
Жендет! Жендет! Басын ал!».

Желден ұшқыр жын ба еді —
Жетіп келіп жендеті,
Жалаңдатып қылышын,
Апыл-ғұпыл, әп-сәтте
Тап береді шаппаққа.
Құрысын балы! Құрысын!

Балшыда үрей қала ма,
Көзі сыймай шараға,
Кемсең қағып, жандөрмен:
«Ханым! Ханым! Сұлтаным!
Бір қасықтай қи қаным!
Аллаға аян, сөзім шын.

Балға түскен күн толар,
Жұлдыз сөзі сөз болар,
Не пайда өліп мен төбет?..
Бірақ, ханым, ойлаймын,
Ақылдассак, айламен
Жұлдызды алдап ұрмас па ек?»

Хан бетіне қан жүрді,
Қисын қалай өмірді,

Арағы бар, қарағы!
Көзі сәуле шалғандай,
Дереу жұлып алғандай
Жендетіне қарады.

«Тоқтай тұр» деп ым қақты,
Жаны біраз жай тапты.
Алдамаққа жұлдызды,
Машайығын, молдасын,
Уәзір, қазы, қолбасын,
Бірін қоймай жиғызды.

Жаранына жиылған
Аббас былай бұйырған:
«Тез ақылға салыңдар!
Жұлдызды алдау жөні не?
Сөйтіп, тірі, өлі ме, —
Қалап, затымды алыңдар!»

Бәрі жерге үңілді,
Бәрі ойға көмілді,
Сақалдары салбырап.
Машайығы сүміп,
Молдалары мөлиіп,
Бере алмады бір жауап.

Хан бетінен қан қашты.
Жұрт та жым-жырт. Хан састы.
Алақ-жұлақ екі көз.
Сонда, анау балшыдан
Құлдық ұрып, бас ұрған
«Ханым!» деген шықты сөз.

«Ханым! — деді, — Алдияр!
Қайғырмаңыз, үміт бар,
Ойдан айла табылар.
Арыстаным, тірегім,
Қасық қаным тілегім,
Мен дәметпен дүние-мал».

Үміті құрғыр жылт етіп:
«Сөйле! — деді хан зекіп, —
Сөйле! Күнөң кешілер!»
Балшы сонда тоқтап аз:
«О, сұлтаным, шахыбаз,
Жұмбақ былай шешілер:

Оныншы күн таңында
Иран елі ханына
Қаза жетпек қатасыз.
Айла мынау сізге, хан,
Тап қазіргі сағаттан
Тақты тастап кетесіз.

Сіз кетіңіз, падиша,
Он күн біреу уақытша
Хандық құрсын тағыңда.
Жұлдыз сөзі дөп келер:
Тақта отырған хан өлер
Оныншы күн таңында».

Хан қуанып қопаңдап,
Қоразданып қоқандап,
Жалт қарады уәзірге:
«Қанатым сен, құйрығым,
Жұрт билеуге жүйрігім,
Сен хандық құр әзірге.

Айта қалса, хан қайтпас!
Қарсы келсең, мынау бас
Осы жерде кесілер!»
Уәзір сонда сабазың,
Құлық-сұмдық сабағын
Судай ішкен есіл ер,

Жүзіне қуаң өң кіріп,
Көзді тоқсан төңкеріп,
Қолды жайып жіберіп,
Бейне маймыл маймаңдап,

Біресе бейне жайнаңдап,
Біресе бейне түнеріп:

«Сұбхан Алла! Сұлтаным,
Сізге құрбан жан-тәнім.
Күнім туды оңынан!
Бірақ... Алла, ханым-ай,
Мендей сордың ойы сай,
Келмес хандық қолынан!

Сондықтан таққа қария,
Оқымысты-дария
Қазы лайық болар-ау!..»
Енді қазың қақалды,
Салалады сақалды,
Желпілдетіп қос танау:

«Астапыралда... әзірмін.
Сөзінде бірақ уәзірдің
Бір қата бар болмашы:
Аюға ақыл қонар ма?
Келтексіз тентек оңар ма?
Лайық болар қолбасы!»

Екі беті шиқандай,
Дәл қораздай қойқаңдай,
Басып, жаншып, қиратып
Ілгері шығып еңтігіп,
Қызарып, ісіп, бір тынып,
Едірей мұртын ширатып,

Барқылдады қолбасы.
Не керек, сөздің қысқасы,
Басқаға о да сілтеді.
Ақырда хандық кеңесі
Жүзі қара немесі —
Жендетке барып жетеді.

Болғанмен қанша шала есті,
Оған да дереу ой түсті:
Хан болсын қалай жан қиып!

Өзі кетті ырбиып,
Ерні кетті дүрдиіп,
Қолы қалды тырбиып:

«Е! Құрмалдық мен бе екем?
Он күн деген күн бе екен?
Адыра қалсын бұл хандық!..»
Сөз тоқталды. Жұрт жым-жырт.
«А, Құдайым! Құтқар!» — деп,
Айтысты іштен құрмалдық.

Сонда балшы сөйледі,
Сөйлегенде бүй деді:
«Бұған да амал табылар.
Ұнатсаңыз, халайық,
Бұл он күнге лайық
Жүсіп деген бір сұм бар.

Базарда ылғи ер істер,
Өзі шебер мініскер,
Нағыз найсап, шаян тіл.
Осы отырған бәріңді,
Жазаласа ханымды,
Ұры-қары дейтін ол!

«Хан, ханшасы, қолбасы,
Уәзір, қазы, молдасы, —
Өңшең ұры обырлар.
Бұқара елді еңіреткен,
Кедей қылып күңіреткен
Солар», — дейтін ол мұндар!

Мен ойлаймын, падишам,
Тап сол Жүсіп уақытша
Хандық құрсын тағыңда.
Жұлдыз сөзі іске асар:
Жүсіп жанмен қоштасар
Оныншы күн таңында».

Жұрттың аузы шешілді:
«Мұндай итті, кесірді

Жермен-жексен қылмас па?!
Дұрыс, дұрыс! Сол сұмнан
Өз қанына сусаған,
Таққа лайық кім басқа?!» —

Десті осылай, сөз тынды.
Біз де ақырын сөзді енді
Жөнелтелік Жүсіпке.
Жүкең қайда шаян тіл?
Қайда болушы ед? Базарда ол
Қақталып, қасқа, ыстыққа.

Шаңқай түс. Шым-шым шағыл күн.
Базар ызың, ың да жың.
Жабыр-дабыр сансыз жұрт.
Саудагер сұм жаны — мал,
Шиқан бетті, жүн сақал,
Сатқан, алған шартпа-шұрт.

Сәлде, шапан шүп-шұбар,
Ардандаған арбалар.
Есек, молда мөңіреген.
Дәруіш, балшы, ойыншы,
Ақсақ-тоқсақ, қайыршы,
Жетім бала еңіреген.

Қап-қара бет, сұр дене,
Доп-домалақ бірдеңе.
Бұл — әйелі Иранның.
Сол базарда бар Жүсіп,
Отырды Жүсіп шай ішіп
Жолдасы біраз адаммен.

Отыр екен деп Жүсіп:
«Біз көреміз, не керек,
Хан, қазы, әкім, байлардан.
Кедейге күн жоқ таң атар,
Кедей сорлы жұбанар
Осы деп бізге жазған заң.

Ойласаңшы, о жазған,
Сол заңды өзі кім жазған?
Хан емес пе қазымен?..» —
Дей бергенде осылай,
Әскер көрінді анадай,
Сырнай-керней сазымен.

Су ете түсті жүрегі,
Сүп-сүр болды реңі:
Кімге жаққан тура айтқан.
«Болмаса игі ед бір сұмдық!» —
Деп күбірлеп, жым болып,
Жүсіп көзін қаша атқан.

Қарай қалды қол жаққа,
Қол келеді бұл жаққа.
Дүріл-күріл, ызы-шу
Самсаған қол. Сары дала.
Қызыл-жасыл, ақала.
Арғымақ, Сырнай. Дабыл. Ту.

Сәлде. Сақал. Дулыға.
Құлдар қолдың жолына
Кілем төсеп қайқаңдап,
Уәзір, қари, молдасы,
Қоразданған қолбасы
Қол алдында қойқаңдап.

Базар халқы қым-қиқу,
Енді жым-жырт... жығылу.
Бәрінің тілі байланып...
Жұртпен бірге Жүсіп те
Демін алмай, мысықтай
Болып, басы айналып,

Көзін жұмып, енді ашса,
Бұл не деген тамаша!
Уәзір оған бүйдеп түр:
«О, сұңқарым, сұлтаным,

Саған құрбан жан-тәнім,
Түр тезірек, таққа жүр!

Ханға құр су ұнай ма!
Саған даяр сарайда
Шербет, шарап, не тамақ...»
Сонда Жүсіп: «Тақсыр-ай,
Бізге арам ғой ол сарай,
Қылмаңызшы ақымақ!»

Сумандады уәзір сұм:
«Тәңірі куә, сөзім шын,
Иран ханы енді сіз.
Аббас тақтан түсті өзі,
Сен хандық құр, іш те же.
Біз-ақ елді билерміз!»

Түсі ме, бұл өңі ме?
Күдік кіріп көңіліне,
Жүкең ұртын шымшиды.
Жоқ, оп-ояу, ұйқы жоқ,
Зырлап кетті ойы — оқ...
Қонды атқа, құнтиды.

«Олай болса, дұрыс, жүр!
Мен енді — хан, сендер — құл.
Шу! Сарайға тартыңдар!»
Кетті. Бізғытты арғымақ,
Жетті. Жауһар асты тақ.
Ершің енді — алдияр!

Үлде-бүлде киінді,
Сімірді, жеді, тойынды.
Үйренді тақтың тәртібін.
Көні кепкен сұр кедей,
Біраз күн сөйтіп ләм демей,
Басқаннан соң қарқынын,

Бастады Жүкең бір істі:
Ел билеуге кірісті
Жақтап жарлы, жалшыны.

Сыпырғандай тезекті
Өңшең залым-кезептен
Еңбекші елді аршыды.

Жарлықты Жүкең жаудырды,
Уәзірді жер аудырды.
Қазының басын алдырды.
Машайығын, молдасын,
Қойқандаған қолбасын
Абақтыға салдырды.

Мұнапық талай мұндардың,
Елді сорған сұмдардың
Қырықтырды басын түймедей.
Байларды айдап жиғызды,
Тұмылдырық кигізді.
«Уһ!» деді көп кедей.

Осылай өтті біраз күн,
Бай мен бекті соқты жын.
Алдында бар не сұмдық!
Оны Жүкең не қылсын?
Оның ойы: ел көрсін
Бір күн де болса әділдік.

Не керек, солай хан Жүсіп
Залымның қанын жосылтып,
Сорлының сорын ашқандай.
Мырза, молда, бай бәсең,
Бәрі жуас, бәрі әсем,
Аяқты байқап басқандай.

Кезептерді қылды жым,
Бұқара байтақ халықтың
Болды Жүсіп қалқаны.
Қуанған байтақ балаша:
«Мың жаса, Жүсіп, мың жаса!» —
Деп шуылдап алқады.

Күн артынан күн өтті,
Тірі қалған төбеттер

Есін жия бастады.
Тоғызыншы күн түнінде
Кірісті олар күбірге:
«Мынау Жүсіп шошқаны

Қойғанымыз ба осылай,
Қорлық көріп осындай?
Қара табан, тексіз ит
Не бекзатты боздатты,
Байды, бекті, боздақты
Байлап қойды жіпсіз, ит.

Күшікті басқа секіртті,
Кедей итті көкітті,
Құтырған мынау мұндар құл.
Шейіт кетті-ау не серке...
Бізге де кезек күні ертең
Келмесіне кім кепіл?..

Шіркін, Аббас ат еді-ау!
Заттың ісі жат еді-ау:
Жұмысы жоқ бір істе,
Жатушы еді сарайда,
Арақ, қарақ, маңайда...
Не тілесен, соны істе...

Қой! Қорлықты көрерміз,
Бауыздалып өлерміз.
Жер бастырмас Жүсіп сүм.
Тап ертеңгі түн бар ма? —
Құтырған ол мұндарға
Жалғыз қанжар жалынсын!..»

Кеңес тынды, таң атты,
Күн де батты, ел жатты.
Жүсіп жалғыз тағында
Отыр еді қатерсіз,
Балға түскен қатесіз
Оныншы күн таңында.

Көп төбеттен бір төбет
Кіріп, басып біртеп,
 Қадап қалды қанжарды.
Жүсіп үнсіз сылқ етті,
Хан кілемі бүлк етті,
 Ханды жұтты, олжа алды.

Болды бектер кеңесі,
Жүсіп сордың денесі
 Кескіленді, көмілді.
Абыр-сабыр басылды,
Жұртқа жарлық шашылды:
 «Қаза жетті, хан өлді».

Жұрт жыласты, жиылды,
Бектер бұлай күйінді:
 «Алда, дүние-ай! Күн қараң!
Біз қалдық-ау сорменен!
Барса, келмес жолменен
 Кетті-ау сұңқар Жүсіп хан!

Татып ажал шербетін,
Өлді Жүсіп. Ел — жетім!
 Байтаққа кім болар бас?
Жәрдем берсін бір Құдай...
Уа, жамағат! Алақай!
 Аббас келді! Хан Аббас!»

Сол арада бұрыштан
Құжырайған, құрысқан
 Хан Аббасың бүкеңдеп
Шыға келді, о, қасқа!
Жүрген екен тау-таста,
 Қашып-зытып Жүкеңнен.

Мырза, шора шуласты,
Көтерісіп Аббасты,
 Тағына алып барады.
Жұрт түнеріп тұрды да,

«Қап!» — деп санын ұрды да,
Үн-түні жоқ тарарды.

Аббас таққа шонқиды,
Қол тоқпағы қоңқиды:
«Шүкір, шүкір, Алла! — деп. —
Енді тілден тыймайын,
Қалағанын сыйлайын,
Балшым қайда, бар ма?» — деп...

Сөйтіп, Иран тағына
Өңшең сұмның бағына,
Тағы отырды Аббас хан —
Жасын тақта жасаған,
Күшігенге ұсаған,
Құлқы бұзық қақпас хан.

Ел бақпады, тақ бақты,
Бар жұмысы — тек жатты
Алтын сарай ішінде.
Әйел жиды үйірлеп,
«Әйел!» деді күбірлеп
Өңінде де түсінде.

Шараптан ылғи шала мас.
Тажындағы тізген тас
Гауһар Күннің көзіндей.
Арамтамақ Аббас хан
Өз құлқына тап басқан
Уәзір жиды өзіндей.

Сұм-сұрқия уәзірлер
Хан керегін өзірлеп,
Шапты, шанышты, ел талап.
Бұқара сорлы бүгжеңдеп,
Табанда ылғи тепкі жеп,
Жүрді жасы сорғалап.

ҚАНЫШ БАЙ ҚИССАСЫ¹

Ұнар, ұнамасын қайдам,
Қисса айтайын Қаныш байдан —
Дорба сақал, тырбық тапал,
Талайыңа таныс байдан.

Қаныш байың қойлы бопты,
Қойлы бопты — ойлы бопты.
Оның ойы оймақ ауыз
Бір тоқал ғой, тойлы бопты.

Тойлы бопты, тоқал апты,
Қаныш байың қарқылдапты.
Ұл табуға міндетті екен,
Тоқал қасқа қысыр қапты.

Қысыр қапты тоқал қасқа,
Байдың енді пейілі басқа.
Басқа пейіл — басқа сойыл,
Тие берген таяқ басқа.

Таяқ басқа тие берген,
Таяқ тоқтар кезі келген.
Әрі бата, әрі қата
Тиіп, бір күн тоқал өлген.

Тоқал өлген тулығынан,
Қаныш тағы аласұрған.
Тәңірі сонда: «Тоба!» — депті,
Қаныш байдың қулығынан.

Тәңірі сонда күйіп тіпті:
«Көрмедім, — деп, — мұндай итті.
Тосқыны жоқ, тасқыным жоқ,
Қой, Қанышым, болмас!» — депті.

¹ Сыр қазағы өмірінде қорлық көріп өлген адам, көбінесе әйел, өлген соң, қорлық көрсеткен адамды қарақұрт болып келіп шағады деседі (М.Жұмабаев ескертпесі).

Тишу бір түн. Майдың айы.
Бұлт бүркенген көгінде айы.
Жел түншығып, жер түншығып,
Сүп-сұлық боп сулы сайы;

Су өліктей сүп-сұлық боп,
Жүрегі жай соғып лүп-лүп,
Жағада іштен «жасын» оқып
Шәкірттерше шөбі мүлгіп;

Шөбі мүлгіп, қалғып қамыс,
Жансыз бұлтқа қайда жарыс,
Дүние тып-тын. Тишу бір түн.
Осынау түнде қайда Қаныш?

Қайда Қаныш? Қаныш үйде.
Қаныш бірақ күйсіз күйде.
Тынши алмай, дөңбекшіпті,
Төсек-орын ұйқы-тұйқы.

Ұйқы көрмей, күрсілдепті.
«Түні құрсын! Құрсын!» — депті.
Жұдырығы бәйбішеге
Әлсін-әлсін дүрсілдепті.

Дүрсілдепті кесек-кесек.
Кесек болмай: Қатын есек?!
Алайда ырсыл басылмапты,
Салғызыпты тысқа төсек.

Салғызыпты, жатып қапты.
Бір тұтам таң атып қапты.
Таңмен бірге жел оянып,
Әуе біраз салқындапты.

Салқындапты Қаныш бай да,
Бір балбырау тарап ойға.
Көреге енді көміле түсіп,
Қаныш байың кіреді ойға.

Ойға кіред, ұйқы аралас...
Құшағында тоқал дейд жас...
Тоқал үзіліп барад дейді,
Кірпігінде мөлтілдеп жас.

Кірпігінде жасы мөлт-мөлт...
...Ұйқы жеңді, ойы күңгірт.
Күңгірт ойы — көмескі түс...
...Келеді ақырын бір қарақұрт.

Қарақұртқа қарап отыр...
Әр қадамын санап отыр...
Құртты бұрын бір көргендей...
Көзін көзге қадап отыр...

Қадап отыр... құрт та жетед...
Қаныш таң боп, есі кетед.
Кәдімгі бір қарақұрттың
Көзінде жас мөлт-мөлт етед!

Көзі мөлт-мөлт. Келді? Жатты!
Өлген тоқал! Құдай атты!
Қаныш сасад. Қашпақ болад...
Аяқ-қолы тас боп қапты...

* * *

Тас боп қапты. Қайда қашад?
Құрт ақырын төске басад.
Басады да, дәл жүрекке
Көзіндегі жасын шашад.

Дәл жүрекке жасын шашад.
Жасын шашад, көзін басад.
Жылжып түсед... жоқ болады,
Қаныш: «Уһ!» — деп, көзін ашад.

Көзін ашад. Кеудесі ісік.
Күйіп барад денесі ысып.
Қалшылдапты Қаныш байың,
Құп-қу болып, құты ұшып.

Құп-қу бопты Қаныш байың.
Қозғапты енді бір Құдайын.
«Қаныш қатаң» дегеннен соң,
Жиылыпты бар ағайын.

Жиылыпты ауыл-аймақ.
Қаныш сонда: «Мен бір мойнақ
Болдым. Мұндай күйге түстім,
Тоқал алып аузы оймақ.

Білесіңдер: өлді... — депті, —
Қарақұрт боп келді, — депті. —
Жүрегіме жасын жақты,
Өлуім хақ енді, — депті. —

Жұртым, тоқал алма! — депті, —
Әсіре сөз шалма!» — депті.
Сөйдепті де Қаныш байың,
Ықылық атып: «Алла!» — депті.

ӨТІРІК ЕРТЕК¹

Бір дегенім білеу ғой,
Екі десем — егеу ғой,
 Үш дегенім үскі ғой,
Төрт дегенім төсек қой,
Бес дегенім бесік қой,
 Алтыны асық десіп қой.

Жетім желке емес пе,
Сегізім серке емес пе,
 Тоғызым торқа болмай ма?
Он дегенім оймақ қой,
Он бір қара жұмбақ қой.
 Жұмбағым, балалар, ұнай ма?

Иә, жұмбақты тасталық,
Басқа кеңес басталық.

¹ Бұл ертеке сұлу суретші Арлаудың «Мысық, тышқан» деген он төрт суреті бойынша жазылған (М.Жұмабаевтың ескертпесі).

Үй артында дөңеске
Алқа-қотан отырып,
Шуды қойып, жым болып,
Кіріселік кеңеске.

Ерте, ерте, ерте екен,
Ешкі жүні бөрте екен.
Сөз бастайын ертеден.
Сөйтіп кеңес қозғайын,
Бірақ сөзді созбайын,
Қайырайын келтеден.

Арқаның оң бетінде,
Құба қырдың шетінде
Талай бетпақ дала бар.
Сол шөлдерден көп ары,
Таулы жерде жоғары,
Шираз дейтін қала бар.

Бұл Ширазым — сол Шираз,
Тамашасы мол Шираз:
Көгіне алтын себілген.
Көміп сәуле селіне,
Күні күліп жеріне,
Жерге жауһар төгілген.

Бұл Ширазым — сол Шираз,
Гүл, бұлбұлға мол Шираз,
Гүлі қызыл лағылдай.
Гүлге қонған бұлбұлы,
Бұлбұлының бал үні
Жазғы сұлу сағымдай.

Осынау Шираз еркеде,
Ертегідей ертеде
Болған талай ақындар.
Үні бұлбұл үніндей,
Сөзі Шираз гүліндей,
Қайда олардай ақын бар?

Жырлап кетсе жорғадай,
Сөз төгілсе сорғалай,
Төгілгені — шекер, бал.
Жырына адам мас болар,
Көзіне ыстық жас толар,
Бойың балқып, шымырлар.

Бұл Ширазым — сол Шираз,
Тамашасы мол Шираз,
Баулары бар бұйра бұлт.
Бұл бір бауда тізілген,
Адам үзбей үзілген
Қандай-қандай жеміс жоқ!..

Шираз қала — дәу қала,
Айналасы бау қала,
Бауы жеміс сыңсыған.
Үзімі еріп білінбей,
Тәтті дәмі тіліңді
Шымырлатып шымшыған.

Өзім көрдім көзіммен,
Шираз елі үзімді
Бауырсақтай асайды.
Асауды місе қылмайды,
Кеп құрмай олар тұрмайды,
Үзімнен арақ жасайды.

Шираз елі — молда елі,
Молдалары сәлделі
Арақты шарап деседі.
Таңырқай мұртты көп тақсыр,
«Шарап — шипа», — деп тақсыр,
Кеу-кеулесіп ішеді.

Сонымен, Шираз елінде,
Екі-үш күннің бірінде
Құмыршаға құюлы
Шарап тұрад быжылдап,

Құмыршасы тым сәнді-ақ,
Әшекейлі, оюлы.

Сөз — бұл емес, сөз кейін,
Тақсырларға тимейін,
Кезек келер бір күні.
Тыңдаушы неге демесін,
Мысық, тышқан кеңесін
Айтпақшымын бұл жолы.

Күндерде бір күн бір тышқан,
Сықси көзді сұр тышқан
Кіріп келді бір үйге.
Үй болғанда, оңаша,
Тізілген қаздай құмырша,
Таң болды тышқан бұл күйге.

Мойнын тығып мықшиып,
Жылти көзі сықсиып,
Жалт-жұлт етті, қаранды.
Қаранды да таранды,
Тамсанды да жаланды,
Тыя алмады аранды.

Сілекейі сорғалап,
Шықты жылжып жорғалап,
Болар-болмас жалады.
Тағы татып қарады,
Тәтті у бойға тарады,
Бойы балқып барады.

Татқан сайын тәтті су,
Тәтті суы — тәтті у,
Жылти көзі жайнады.
Күш қосылды күшіне,
Мысық түсті есіне,
Тышқан тілді шайнады.

Қолды сермеп жіберді,
Үйдің іші түнерді,

Күңгірт тартты көз алды.
Ықылық атты, «ық» деді,
«Тоқта, тоқта, тоқ!» — деді,
Өзінен өзі сөз алды:

«Ай, дүние жалған-ай,
Іште кетті-ау арман-ай,
Не көрмедік мысықтан?!
Қанымызды ішті ғой,
Баста қайғы күшті ғой,
Өтті-ау өмір құсып қан!..

Андып тұрып тап беред,
Тап бергенде шап беред,
Талайға ол сұм салды ауыз.
Не қылмады қанды ауыз?!
Не қылмады жалмауыз?!
Не қылмады ол жауыз?!

Өттең, дүние-ай, не керек,
Көп жаманға кез болып,
Десіп жүр ғой ол жаман!..
Бір көрінсе көзіме,
Көрсетер ем өзіне,
Қалмас еді ол да аман!

Мынау батыр жүрекпен,
Мынау балуан білекпен
Алып ұрып, байлар ем!
Танытар ем әкесін!
Шағар едім шекесін!
Қос құлағын шайнар ем!»

Тышқан солай көпірді,
Көпірді де кекірді,
Ықылық атты, «ық» деді.
Тап сол жерде мысық сұм
Тыңдап тұрған болып жым:
«Тоқта, тоқта, тоқ!» — деді.

«Тоқ!» — деді де, тап берді,
Тап бергенде, шап берді,
Тап сауырдан салды ауыз.
Сауыр ауызға ілікпей,
Құйрығынан сүліктей
Тістеп қатып қалды ауыз.

«Танимысың әкенді?
Шағатұғын шекемді
Сен екенсің, көрейін!..
Жаман мұндар, есіріп,
Мұнша сөйлеп кесірді...
Сазайынды берейін!»

«Алди, алди, алдияр!
Бір-ақ ауыз сөзім бар,
Тыңдап, басым кесіңіз.
Айтқызады ғой жастық ит,
Жастық емес, мастық ит,
Қасық қаным кешіңіз!

Айық болсам, сізге мен
Тіл тигізіп, жынды емен...
Патшасына әлемнің.
Маған анау су қылды,
Су емес-ау, у қылды,
Түк жазықсыз өлем мен...»

Сөйдеп тышқан зарлап тұр,
Көзінен жасы парлап тұр,
Жерге мөлт-мөлт тамады.
Шиқылдады шашалып,
Қиқылдады қақалып,
Бүйірі бүлкіл қағады.

Бұлтындады, бұлқынды,
Жан ұшырды, жұлқынды,
Күлді мысық мұртынан.
Үш босатты, бас салды,

Бес босатты, бас салды.
Сілекей шұбырды ұртынан.

Тікен мұрты тікиді,
Шегір көзі шікиді,
Бір «ап» деді, жеп қойды.
Сілекей шұбырды ұртынан,
Бір мырс етті мұртынан,
«Құтырған құл!..» — деп қойды.

Сөйтіп, мысық қылғыды,
Қылғыды да қалғыды,
Пысылдады, кекірді.
Қалғып кетті қорылдап,
Баспалатты мырылдап
«Шүкір, шүкір, шүкір-ді».

Солай ұйықтап түн өтті,
Түн де өтті, күн де өтті,
Тышқан бойға тарады.
Тамақ керек тағы да,
Не кез келер бағына?..
Мысық жалт-жұлт қарады.

Мұртты тілмен жалап қап,
Алақтады, жалақтап,
Татарға түк көрінбей.
Сілекейін жұтыпты,
Тышқан заты жытыпты,
Ешбір тықыр білінбей.

Жердің бетін түн басты,
Мысық оймен мұңдасты...
Күлді, ойланды күбірлеп:
«Қой, бұл істі тастайын,
Мен бір істі бастайын,
Тек таң атсын сібірлеп».

Сібірледі күміс таң,
Жетті мысық жалма-жан,

Тартты тура мешітке.
Кірді жымып үндемей,
Мінді ақырын мінбеге,
Кірісті бір кәсіпке.

Мырылдады азандай,
Сәлде салды қазандай,
Тасбиқ алды қолына.
Тап сопыдай сүмиді,
Тап молдадай мүлиді,
Кірді тәубе жолына.

Кіргені оның қалайша?
Кіргені оның былайша:
Қазан сәлде қаңқиды.
Таңырай мұрты таңқиды,
Қос құлағы салпиды,
Бір момын боп маңқиды.

Бір күрсінді, бүйдейді:
«Күй, күй, жаным, күй! — дейді, —
Асты бастан күнәйім.
Қалай сабыр қылайын?!
Мейірімі мол Құдайым,
Бір өзіңе жылайын!..

Не қылғаным, Жасаған,
Талай тышқанды асағам,
Сенен қалай жасырам?!
Мейірімінді түсір деп,
Күнәйімді кешір деп,
Дәрғаһыңа бас ұрам.

Мейірімі мол Тәңірі Ие,
Мынау мешіт үйінде
Ант ішемін атыңмен:
Тіпті арамдық етпен деп,
Тұмсығына шертпен деп
Енді тышқан затының!

Сүттей аппақ ниетпен
Бір өзіңе ант берем:
 Енді өмірімде ет жемен!
Ұшыраса аш тышқан,
Тәжірибесіз жас тышқан,
 Етімнен кесіп ет берем».

Осылайша сүм мысық
Көзді қойып бір қысып,
 Күңіrentті үйді сөзімен.
Бар көңілі бағанда,
Қарап қояд бағанға
 Құйрығымен көзінің.

Қарамайды-ау бағанға,
Қарап отыр тағамға,
 Тағамымыз — бір тышқан:
Құжырайып, құнтиып,
Тыңдап отыр жылтиып
 Сүлік құйрық сұр тышқан.

Көріп мысық сәлдесін,
Естіп антын-тәубесін,
 Ұйып мысық — молдаға,
Қос құлағы ербиіп,
Қос танауы делдиіп,
 Тартты тышқан ордаға.

Келді де айтты: «Осылай,
Осылай да осылай.
 «Тәңірі, күнәм!» ауыр деп
Мысық зарлап жас төкті,
Бізге тимеске ант етті, —
 Тышқан маған бауыр деп».

Орда тышқан үрпиді,
Бөрінің көзі жыртиды,
 Ә дегенде таң болды.
Ұзамады, мөз-мәйрам,

Бастады у-шу той, мейрам,
Үйдің іші даң болды.

Отағасы, балақай —
Бәрі де айғай, алақай,
Бәрі ордаға ағылды.
Шәрбат, шарап, бал, сыра,
Сырнай, керней, домбыра,
Дабыл даң-дүң қағылды.

Гүжілдеді қобызы,
Безілдеді сыбызғы,
Бұрқылдады қорқоры.
Үзім, алма алқызыл,
Өрік, анар қан қызыл,
Шаптал, інжір, алқоры.

Соныменен, сөз қысқа,
Опыр-опыр топ тышқан
Ию-қию тойда отыр.
Жалғыз-ақ бір қария,
Өзінше ойы дария,
Тойда отырып ойда отыр.

Қария айтты: «Әлеумет,
Құтты болсын қаниет!»
(Күңгірт көзін көтерді).
«Соныкі сұмдық болмасын!..
Сол сұм алдап ұрмасын!..
Малданбалық бекерді».

Арақ ішкен өңшең мас,
Есі шала өңшең жас,
Дүрсе қоя берісті:
«Көр көрінед көзіңе,
Өз ақылың — өзіңе!
Сен бұйдеме игі істі.

Кері тартпа кәрісің,
Етек басу — бар ісің,

Қой сөзінді, оттамай!
Құй шарапты көпіртіп!
Бас сырнайды, лепіртiп!
Тарт, күрiлдет, тоқтама!»

Ойшыл қария жүдеді,
Шиқыл-қиқыл үдеді,
Ию-қию бар халық.
«Мысық күнәсі ауыр ғой,
Бүгін бізге бауыр ғой,
Оған тарту тарталық!» —

Деді еліріп бір тышқан,
Сүлік құйрық сұр тышқан.
Қабылдды қалың жұрт.
«Пәлі!» — десті, елірді,
Сағым ішіп семірді
Сыры ежелден мәлім жұрт.

Соныменен сөз бітіп,
Сөз біткенде, тез бітіп,
Кеңес тынды, тарады.
Енді елшілер кешікпей,
Тартты тура мешітке
Алып тарту-таралғы.

Кірді елшілер мешітке,
Сұмдық болар десіп пе?!
Ентелесті молдаға.
Көзді жұмып сұр мысық,
Оң жақ көзін бір қысып,
Басты «Алла! Аллаға».

Топ-топ болып тұр елші,
Сөз бастады бір елші:
«Тақсыр, мұнда келіпсіз.
«Еткен күнәм ауыр, — деп, —
Тышқан маған бауыр», — деп,
Антпен уәде беріпсіз.

Қуанып соған, қылдық той,
Өзіңізге мәлім ғой
Бейбақ біздің халіміз.
Сізге әкелген тарту бар,
Асымызды, алдияр,
Көптей көріп алыңыз.

Оныңыз рас: күнә ауыр,
Енді бізбен сіз бауыр.
Тарту — достық белгісі.
Міне алма алқызыл,
Үзім, анар қан қызыл», —
Келді мысық күлкісі.

Бір мырс етті мұртынан,
Сілекей шұбырды ұртынан,
Көзін қызыл қан жапты.
Бір «ап» деді, тап берді,
Тап бергенде, шап берді,
Топыр қылды жан-жақты.

Алла қалды адыра,
Сәлде қалды адыра,
Ұшты тәубе тәсбімен.
Көмді тырнақ мырылдап,
Қанды жұтты қырылдап,
Топ тышқанды қылды жем.

Елші түгел тұтылды,
Екі-ақ тышқан құтылды,
Зытты екеуі жорғалап.
Тек шықпаған жанымен,
Ордасына ханының
Жетті жасы сорғалап.

Өкпе ауызға тығылды,
Жетті екеуі, жығылды:
«Осылай да осылай».
Тақта отырған хан, уәзір —

Қабак қарын екі дүр
Десті: «Апырм-ай, бұл қалай?!»

Хан бүйірді таянды:
«Осылай болу аян-ды...
Мысық бола ма, өйтпесе?!
Ойла жылдам, әй, уәзір!
Осыған ақыл тап қазір,
Басыңды алам, өйтпесе!»

Ханның басы қақиды,
Уәзір көзі ақиды,
Беті күлдей болды қу.
Құп-қу болды, бозарды,
Терлеп кетті, қызарды,
Айтты: «Амал — соғысу.

Тышқан деген қалың ел,
Ерлігімен мәлім ел,
Алты әлемге даңқы бар.
Айбынды, айбарлы арыстан,
Ойы — дария, данышпан
Сіздей дана ханы бар.

Аттаналық қол болып,
Қол болғанда, мол болып,
Жауға соғыс ашалық.
Қанды судай шашалық,
Мысық жынын басалық,
Ұстап, дарға асалық!»

Хан бүйірді таянды:
«Осылай болу аян-ды...
Мысық бола ма, өйтпесе?!
Жауға аттансын ел тегіс!
Қанын төксін көл-теңіз,
Басын алам, өйтпесе!»

Соныменен күн батты,
Түн түнерді, таң атты,

Қол қозғалды, ағылды.
Жер қайысты дірілдеп,
Сырнай, керней гүрілдеп,
Дабыл даң-дұң қағылды.

Қара ағаштай көп найза,
Күнде ойнады көк найза,
Алдаспандар жарқылдап.
Желкілдеді жалаулар,
Желпілдеді танаулар,
Хан қақалды қарқылдап.

Ордасында хан қалды,
Ханмен біраз жан қалды:
Ақсүйектер, төрелер —
Қалың елді құл қылып,
Бұзықтығын пұл қылып,
Жатып ішер немелер.

Кетті сөйтіп қалың қол,
Қалың қолы — қалың ел.
Көбі — ойлы, азы — мәз.
Талайы барад тұнжырап,
Талайы барад қан жылап,
Көбі — жаяу, аттысы — аз.

Соныменен, қол кетті,
Қол кеткенде, мол кетті.
Барды, кірді соғысқа.
Мұны өтірік демендер,
Күңіренді көк пен жер,
Өзге соғыс соғыс па?!

Будақ-будақ бу шықты,
Бу ішінен ту шықты,
Шыпқылдаған шықты шу.
Шұрқ-шұрқ болды көбелер,
Дал-дұл болды денелер,
Айқай-ұйқай, ызы-шу.

Соныменен, сөз қысқа,
Шәйіт болды көп тышқан,
Мысықты ұстап ,байлады.
«А, қанішер неме!» — деп,
Басқа, көзге төпелеп,
Ханға, ордаға айдады.

Хан бүйірді таянды:
«Осылай болу аян-ды...
Көрсетпе итті көзіме!
Жап зынданға қараңғы!
Қатыр аштан арамды,
Қыл бұрау сал өзіне!

Ертең әпкел ордаға,
Сот құрармыз ордада,
Бүгін пәлен демелік.
Бүгін өңшең майталман —
Қаза тапқан майданда
Шәйіттерді көмелік!»

Айтты да хан тоқтады,
Жұрт хан сөзін құптады,
Шақырылды елге азан.
Молда келді мәлиіп,
Сопы келді сүмиіп
Сәлделері бір қазан.

Қылмың қақты, қуанды,
Білектерін сыбанды,
Аруланды өліктер.
Өлік көрсе молдалар,
Сілекейі сорғалар,
Өтірік десең, өліп көр.

Табытқа өлік салынды,
Қара тулар алынды,
Көшті молда бастады.
Қолына алып құранды,

Бір әннен соң бір әнді
Түйдек-түйдек тастады.

«Тәбәрікті» тұқыртып,
«Жасынды» ашып сыпыртып,
Суылдатып келеді.
Аузында — Алла, ойында:
«Қанша түсер қойынға?..
Жуырда кім өледі?»

Жетгі табыт бейітке,
Түсіріліп шейіттер,
Көрге дереу көмілді.
Көрге көлгір молданың,
Жұртты алдағыш жорғаның
Өтірік жасы төгілді.

Соныменен, күн батты,
Дамылдады, ел жатты,
Хан түн бойы қылды той.
Талай халық қаралы,
Талай халық жаралы,
Хан үйі — той, елде — ой...

Тоймен, оймен өтті түн,
Таң білінді, дүние — тын.
Ұлы сәске ел тұрды!
Зындандағы мысықты
Қарғылап ап күшіктей,
Жендет ордаға ап жүрді.

Ханның көзі жыртиып,
Қабак қарны бұлтиып,
Тақта жатыр жантайып.
Қасында отыр уәзірі,
Тақсырлауға әзір-ді,
Қос құлағы қалқайып.

Хан қорқорын тартады,
Алдында айбалталы

Жендеттер түр қақиып.
Хан қарады мысыққа,
Қарады оған мысық та
Ашулы көзі ақиып.

Хан уәзірмен кеңесті,
Кеңескенде не десті:
«Тұқымын мұның құрталық!
Жалпы жұртқа жар қылып,
Майданға анау дар құрып,
Дереу дарға тарталық!»

Дереу жарлық берілді,
Майданға дар құрылды,
Мысық та алып барылды.
Хан да келді қолымен,
Ырс-ырс етіп, қолымен
Сипап қабақ қарынды.

Хан таяққа таянды:
«Осылай болу аян-ды...
Сал арқанды! Сал! — деді. —
Жендет, енді жақында!
Көм қылышты батырға!
Ал! Ал басын! Ал!» — деді.

Сонда мысық бұлқынды,
Жан ұшырды, жұлқынды,
Көзі шоқтай жайнады.
Тұсауды үзіп күшімен,
Қыл арқанды тісімен
Бытыр-бытыр шайнады.

Босанды да тап берді,
Тап бергенде, шап берді,
Бірді белден тістеді.
Тышқан тырым-тырақай...
Әттең ғана дүние-ай,
Хан ауызға түспеді.

Мысық кәрмен қарғыды,
Ерсіл-қарсыл орғыды,
Шықылдатты талайды.
Дар майданнан жын ойнақ
Қылды мысық әп сәтте-ақ
Жып-жылмағай маңайды.

Сөйтiп, мысық топыр қып,
Демiн алып отырды.
Сөз сөйледi бұлайша:
«Жүрсейшi иттер тек босып,
Олар — тышқан, мен — мысық,
Жеңедi олар қалайша?!

Өңшең шiрiк, пасықтар!
Ажалына асықтар,
Көрдi көрмей қазулы!..
Олар — менiң азығым,
Бұл — Құдайдың жазуы,
Өзгертпек пе жазуды?!

«Анау көрiм қазылған,
Бұл өзелде жазылған», —
Де де, үндемей жүре бер!
А, құтырған құлдар-ай!
Иесiн қапқан мұндар-ай!
Ал, ендеше, өле бер!» —

Дедi мысық, демiктi,
Демiн алды, тынықты,
Тұрды, кеттi жайына.
Есiн жиды көп тышқан,
Таққа тағы мiндi хан,
Хан кiрiстi тойына.

Шәрбет, шарап алдырды,
Шарапқа сусын қандырды,
Сырнай-керней ойнатты.
Дедi жұртқа: «Ит түге!»

Ханның осынау иттігі
Елді ауыр ойлатты...

Ел ел болсын дегендер,
Елдің қамын жегендер
Біріне бірі сөз салды.
Аулақ үйге жиылды,
Ортаға үстел қойылды,
Дереу мәжіліс басталды.

Отырысты көп аға,
Қоңырау қақты топ аға,
Бүйірі бүлкіл қақты кеп.
Құжырайды, құнтиды,
Жырти көзі жылтиды,
Сөз аузынан ақты кеп...

«Ау, әлеумет, сөз мынау:
Мысық — бізге ата жау,
Бұл туралы қысқа сөз.
Ендігі сөз, хал мынау:
Арақ ішкен хан мынау,
Осыны ойлар келді кез.

Мысықты ата жау деуші ек,
Ханды асқар тау деуші ек,
Кімге пана болды хан?!
Даналығы осы ма?!
Паналығы осы ма?!
Елді жалмап, сорды қан.

Елдің көзі ылғи жас,
Хан тағында ылғи мас,
Бар білгені — бас алад.
Еңіреп жерді күңіrentіп,
Бұқара қасқа қан жұтып,
Өз қанына шашалад.

Елді ұрысқа айдады,
Қарқылдады, қайрады,

Өзі қалды ордада.
Ел қазалы, көзі жас,
Хан тағында тағы мас,
Баққа ма осы? Сорға ма?

Күні кеше мысықты
Ұстасымен, кешікпей,
Керек еді дарға асу.
Зынданға оны жапқызды,
Тынықтырып, жатқызды!
Ақымақ ханда жоқ сасу...

Хан қырағы данам деп,
Ханның тілін алам деп,
Қырылды ғой ел бейбақ!
Ау, әлеумет, ойлаңдар!
Ойлап қана қоймаңдар!
Қырыламыз ба хан деп-ақ?!

Қой, хан деуді қоялық!
Ханның көзін жоялық!
Мысық та жау, хан да жау.
Біреуі оның тыстан жау,
Біреуі оның іштен жау;
Жаудың ісі — ел талау...»

Кеңесті осылай көсемдер,
Шерді ағытты шешендер,
Сөз бір жерге құйылды.
Жеті түнде қараңғы
Бүгежендеп, қараңдап,
Жұрт майданға жиылды.

Жұрт жиылды, кеңесті,
Кеңескенде не десті:
«Ханды қазір байлалық?!
Онсын ұстап мысықты ап,
Хан, мысықты қосақтап,
Қаңғырталық, айдалық!» —

Десті осылай дүркіреп,
Көшкен бұлттай жөңкіліп,
Жұрт жөнелді ордаға.
Арақ ішіп, қылжаңдап,
Өзінен өзі ыржыңдап,
Хан отыр ед ордада.

Ел қазалы, азалы,
Азалы ел — ызалы,
Қылды орданы күл-талқан.
Ықылық атып қақалып,
Қол-аяғы маталып,
Домаланып қалды хан.

Жұрт жөнелді жөңкіліп,
Жалаулары желкілдеп,
Аттан салып қиқулап.
Будақ-будақ бу шықты,
Бу ішінен ту шықты,
Шуылдады шикылдап.

Лап қойысты мысыққа,
Атып тұрып мысық та
Тап-тап берді маңайға.
Талай жүндер жұлынды,
Талай жері тілінді,
Ажал жетті талайға.

Көзді оттай ойнатты,
Ә дегенде тым қатты
Сұм мысықтың қарқыны.
Соғыса алмай көсіліп,
Қалың тышқан қырылып,
Қара қанға қалқыды.

Соныменен, сөз қысқа,
Айдап ап кеп ордаға,
Мысықты ұстап, байлады.
Шөп те болса көп тышқан,

Ханды қосып, ордадан
Екі сұмды айдады.

Қол ұстасып хан, мысық,
Екеуі де қан құсып,
Түннен бетер түнерді.
Қираң басып жөнелді,
Алақайлап ел енді,
Қуанышқа кенелді.

Едірейіп, қалқиып,
Тырбық бұты талтиып,
Сөз сөйледі қаптесер:
«Бірің сенің — тыстан жау,
Бірің сенің — іштен жу,
Кет, қанішер! Баскесер!

Кет, екі жау! Қаңғып өл!
Еркін қалдың, қалың ел!
Еңіреме енді, жасың тый!
Енді сені талау жоқ!
Енді құл ғып қанау жоқ!
Өзіңе өзің болдың би!»

Соныменен, хан, мысық
Кетті қаңғып қан құсып,
Қуанышта қалың жұрт.
Деп: «Бұғаудан босандық!»
«Жасасын, — деп, — бостандық!»
Қол соғылды шарт та шұрт.

Біреу тұрды, биледі,
Біреу керней күйледі,
Дабыл даң-дұң қағылды.
Бітті осымен кеңесім,
Тыңдаушы енді демесін:
«Онсын тышқан не қылды?..»

Енді ертегім байыды,
Ертегімнің айыбы:

Кемі — өтірік, көбі шын.
Жоламас ем азға да,
Керек болды аз ғана
Өтірік қосу көп үшін.

Бұл аздың да, оқушым,
Қайта оқышы, бәрі шын.
Шыны мынау — бұл мысал.
Ертегімнің басында
Бала біткенге ашына
Жұмбағымды есіңе ал.

Бір дегенім білеу ғой,
Екі десем — егеу ғой,
Үш дегенім үскі ғой.
Мысық талаушы екені,
Ханның қанаушы екені
Енді есіңе түсті ғой.

Екі жауын осынау
Қылған кейін ханталау
Қалың тышқан — қалың ел.
Төртімді енді төсек деп,
Бесімді енді бесік деп,
Өзің енді тарта бер.

Тоғызымды торқа де,
Сегізімді серке де,
Жетімді енді желке де.
Ерте, ерте, ертеде,
Ешкі жүні бөртеде,
Құйрығы оның келте де!

ТОЛҒАУ

Тек ел деген сөзі үшін,
Ергенде, ердім ұранға.
Болмаса, аян досыма,
Досым түгіл, қасыма:
Аты бар деп атшы боп,

Қошемет қып, қосшы боп,
Ел бастаған ағаға
Адьютант болып ермедім.
Адьютант болып адамға
Ермеуіме көп белгі.
Көп белгіден бір белгі:
Ағаның азы қасарып,
Аузына ауыр тас алып,
Тұншығып оймен жатқанда;
Талай аға тез жүдеп,
Жөңкіле жүкті тартқанда;
Жеммен жүрер жабыдай,
Құрбының көбі тез түлеп,
Топырлап топқа шапқанда,
Жапанда жалғыз күңіреніп,
Мен ойыма ергемін.
Еділ кездім, шөл кездім,
Кезгенімде не көрдім:
Қайда барсам, көр көрдім.
Айдарлысы құл болып,
Тұлымдысы тұл болып,
Еңіреген ел көрдім.
Қаралы көптің ішінде,
Қара салып басыма,
Елмен бірге еңіредім.
Бұл айып деуші дей жатар,
Мен мұны айып білмедім.
Мен еліме басшы емен,
Мен еліме қосшымын.
Күлкісін гүлге бөлейтін,
Жыласа, бірге жылайтын,
Жаны бір жолдас жыраумын.
Жылағанда жалпы жұрт,
«Жылама, күл!» — дегенде,
Көне алмадым, көнбедім.
А дегеннен асылды
Тебіренген толқын бетінде
Көремін деп асықтым.
Асыққаннан не пайда,

Толғақсыз туар бала жоқ.
Ту баста толқын бетінде
Асығып күткен асылды
Көре алмадым, көрмедім.

Бұлқынған толқын бетінде
Қалқыған қу тезектей,
Бір күн бура болғышыл
Бұзықтар болды көргенім.
Көргенім анық, алайда
Тезекке бола толқыннан
Ат-тонымды ап безбедім.

Бұл безуден саулығым:
Жүзден тоқсан толқында ед.
Анда-санда ес кіріп,
Сұрадым тоқсан саулығын.
Ақталмаймын, қалайда,
Толқынға жоқ-ты жаулығым.
«Жау» деген — жаудың жаласы,
Әділ болсаң, өмірімді
Ақтарып әділ қарашы.
Отыз жыл өмір бойында
Жазғанымды жайып сап,
Екі жар ғып санашы.

Тексеруді отызды
Ауырсынсаң, қояйын.
Бір сөзімді есіңе ал:
Мен толқынға жау болсам,
Жеті жыл бұрын осыдан,
Төңкерістің таңында
Алты алашқа әйгілеп:
«Не бостандық, не құлдық,
Не езілу, не теңдік,
Не патшалық, не Кеңес —
Екіден бір!» дер ме едім?!

МАЗМҰНЫ

Мағжанның ақындығы хақында 5

Өлеңдер

Туған жерім — Сасықкөл	7
Бір күні	8
Қарағым	9
Орал тауы	10
Есімде... тек таң атсын!	11
Гүлсімге	13
От	15
Пайғамбар	18
Күншығыс	20
Алыстағы бауырыма	22
Тез барам	23
Қазақ тілі	24
Жер жүзіне	25
Мен жастарға сенемін	25
...ға	26
Өткен күн	27
Айға	30
Жұмбақ	31
Айда атыңды, Сәрсембай	32
Бесік жыры	34
Сүйемін	37
Мен кім	38
Ескендірдің екі мүйізі	39
Өткен — аяулы	42
Құрбым	43
Көк теке	43
Төбет	44
Бүгінгі күн өмір, өлім — менікі	45

Зар	145
Дін үйреткенге	146
Орамал	147
Орал	149
Жер жүзін топан басса екен	150
Ақсақ темір сөзі	151
Жаралы жан	151

Дастандар

Батыр Баян	155
Қорқыт	180
Қойлыбайдың қобызы	190
Тоқсанның тобы	192
Ертегі	196
Оқжетпестің қиясында	205
Жүсіп хан	209
Қаныш бай қиссасы	225
Өтірік ертеқ	228
Толғау	250

Жұмабаев Мағжан

ЖАН СӨЗІ

Өлеңдер мен дастандар

Редактор *Е. Дүйсенбайұлы*

Суретші *Б. Серікбай*

Техникалық редактор *Г. Есімбекова*

Компьютерде беттеген *Г. Есімбекова*

Теруге 14.02.05 жіберілді. Басуға 30.03.05 қол қойылды.

Қалпы 84×108¹/₃₂. Қағазы офсетті. Қаріп түрі «Таймс».

Есептік баспа табағы 16,4. Таралымы 2000 дана. Тапсырыс № 1814.

«Раритет» баспа компаниясы, 050022, Алматы қаласы, Масанчи көшесі, 98,
оф. 14, тел.: 92-87-18, 60-67-08, тел./факс 92-88-36

Тапсырысшының диапозитивінен

Қазақстан Республикасы «Атамұра» корпорациясының

Полиграфия комбинатында басылған,

480002, Алматы қаласы, Мақатаев көшесі, 41

Сырым	46
Сүй, жан сәулем	47
Төгілген шашы	48
Күміс нұрлы Ай	48
Шолпы	49
Сен сұлу	49
Біраз Фетше	50
Н...ға	51
Хор сипатты қарындас	57
Жас сұлуға	57
К...ге	58
Гүлсім ханымға	59
...ға	59
Қарындасқа	60
Ж...ға	61
Ф...ға	63
Ғазизаға	65
З...ға	66
Анама	68
Қараңғылық қоюланып келеді	69
Сағындым	69
Баланың қабір тасына	72
Өмір	72
Толқындап ойнап	73
Жұлдыздарға	73
Жазғы түнде	74
Көкшетау	75
Толқын	76
Қайың	77
Қысқы жолда	78
Жазғы жолда	79
Жазғытұрым	81
Жаз келеді	82
Жиленді қара орман	84
Махаббат не	84
Шылым	85
Александр Блок	85
Н... альбомына	87
Алдамшы өмір	88
Айрылғанда	89
Күзді күні	89
Болса гүлсіз...	91
Ой	91

Жан сөзі	92
Мені де, өлім, әлдиле	95
Тірілдім	99
Жұлдызды — жүзік, Айды алқа ғып берейін	100
Берниязға	101
Сырдағы алашқа	103
Тұранның бір бауында	104
Алатау	107
Түркістан	110
Сәрсембайдың жыры	113
Әже	115
Жылқышы	116
Ақ қала	117
Жатыр	119
Шын сорлы	120
Жазғытұры	121
Бұлбұл	122
Өлең	123
Ләззат қайда	124
Жазғы таң	125
Жас келін	126
Атақты ақын — сөзі алтын Хакім Абайға	127
Сорлы қазақ	128
Өнер-білім қайтсе табылар	128
Толған Ай	130
Зарлы сұлу	130
Балалық шағы	131
Тіршіліктің көркі — ерік	132
Қазағым	133
Мысық пен ет	134
Сүйгеніме	134
Құр қалыппын	136
Жоғалған алтын	136
Оразада	137
Тілегім	138
Күз	139
Осы күнгі күй	140
Мен сорлы	141
Алданған сұлу	142
Туған жер	142
Көңіл	143
Жарыма	144
Төбет	145